

Sosyal Bilimler Enstitüsü

4. İşletme Tarihi Konferansı Bildiriler Kitabı

15 Ekim
2021

4. İşletme Tarihi Konferansı

Bildiriler Kitabı

15 Ekim 2021

Yıldız Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖNSÖZ

İlk kez 1927 yılında Harvard Üniversitesi İşletme Okulu'nda kendine özgü bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan işletme ve yönetim tarihi uzun bir geçmişe sahiptir. 1960'lı yıllarda farklı bakış açılarına dayalı olarak hızla gelişen bu bilim alanı kurumsal tarih incelemelerinden girişimcilik örneklerine, yönetim ve örgüt kuramlarının evriminden örgütlerin sosyal, ekonomik ve politik çevreyle olan ilişkilerine dek geniş bir konu yelpazesine yayılmış ve pek çok önemli eserin içinde yer aldığı geniş bir literatür üretilmiştir.

Günümüzde ise "Academy of Management"ın ana ilgi konularından biri olarak kabul edilen işletmecilik ve yönetim tarihine giderek artan bir ilgi duyulmaktadır. 1994 yılında kurulan "European Business History Association" (EBHA)'nın yirmi yılı aşkın bir süredir Avrupa'da işletme ve yönetim alanının gelişimine ilgi duyan araştırmacıları ortak bir platformda buluşturan kongreler düzenlemesi, farklı ülkelerde bu alanda çalışan akademisyenleri de özendirilmiş ve bir araya getirmiştir.

Söz konusu gelişmelere paralel olarak ülkemizde de bu konuya duyulan heyecan ve motivasyonla ilk konferans İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin 50. Kuruluş Yıldönümü etkinlikleri kapsamında 9 Nisan 2018 tarihinde "İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı" adıyla düzenlenmiştir. İkinci konferans ise Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi ev sahipliğinde Marmara Üniversitesi'nin Tarihi Yarımada'daki tarihi Sultanahmet Yerleşkesi'nde 22 Mart 2019 tarihinde "II. İşletme Tarihi Konferansı" adıyla gerçekleştirilmiştir. Bu konferanslar alana ilgi duyan ve çalışmalar yürüten birçok araştırmacıyı bir araya getirmiş ve ilgiyle izlenmiştir.

Üçüncüsünü 27 Mart 2020 tarihinde planladığımız ancak Covid-19 yayılımının engellenmesi amacıyla ertelediğimiz III. İşletme Tarihi Konferansı online olarak 24 Eylül 2020 tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşmiştir. Konferansımız, farklı üniversitelerden başta Yönetim ve Organizasyon olmak üzere çeşitli alanlarda çalışan araştırmacıların katılımı ile İşletme Tarihi alanının rotasını çizen bir hüviyete bürünmüştür.

IV. İşletme Tarihi Konferansı ise online olarak 15 Ekim 2021'de tekrar Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşmiştir.

Açılış seminerini University of the West of England öğretim üyesi Prof. Dr. Aykut Berber hocamızın verdiği konferansımız, araştırmacıları 4 farklı oturumda ağırlamıştır. 14 bildirinin sunulduğu konferansa bildiri sahibi 22 araştırmacı katılmıştır. "İşletmeler ve İşletme Topluluklarının Tarihi" oturumunda 3 bildiri, "Küresel Bağlar ve Etkiler" oturumunda 4 bildiri, "Genel Yönetim Teorisi: Kavramlar, Modeller, Teoriler" oturumunda 4 bildiri, "İşletme Tarihi Çalışmalarında Arşiv ve Veri" oturumunda 3 bildiri ve "Türkiye İşletme Tarihinde Aktörler" oturumunda 4 bildiri sunulmuştur.

Konferansın her aşamasında desteklerini esirgemeyen Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve özellikle Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne, İşletme Tarihi Konferansı Danışma Kurulu üyeleri Prof. Dr. Aykut Berber'e, Prof. Dr. Refika Bakoğlu'na, Prof. Dr. Ünsal Sığırya ve Doç. Dr. Serkan Dirlik'e, İşletme Tarihi Konferansı Düzenleme Kurulu üyeleri Arş. Gör. Mahmut Bilgetürk'e, Arş. Gör. Muhammet Fatih Şengüllendi'ye ve Arş. Gör. Enes Kurt'a ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarını bizlerle paylaşan değerli araştırmacılara ve katkı sağlayan dinleyicilere de şükranlarımı sunuyorum.

Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu

İşletme Tarihi Konferansı Dönem Başkanı

Genel Program

09:00-09:45 Açılış ve Seminer

10:00-11:30 1. Oturum İşletmeler ve İşletme Topluluklarının Tarihi

11:45-13:00 2. Oturum Küresel Bağlar ve Etkiler

14:00-15:30 3. Oturum İşletme Tarihi Çalışmalarında Arşiv ve Veri

15:45-17:15 4. Oturum Türkiye İşletme Tarihinde Aktörler

17:30-18:30 Kapanış Oturumu

Açılış ve Seminer

09:00-09:45

Açılış Konuşması

Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi

Açılış Semineri

Prof. Dr. Aykut Berber
University of the West of England-UWE Bristol

**Anlatılar, Yaşam Öyküleri ve Dil:
Bugünün Gözlükleri Aracılığıyla Geçmiş Anlamak**

1. Oturum

10:00-11:30

İşletmeler ve İşletme Topluluklarının Tarihi
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Refika Bakoğlu

Cadde-i Kebir'den Multipleks Sinema Salonlarına; Türkiye'deki Sinema Salon İşletmeciliğinin Tarihi, Gelişimi ve Dönüşümü

Murat Topaloğlu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ebru Özer Topaloğlu, Necmettin Erbakan Üniversitesi

İstanbul'da Otel İşletmeciliğinin Gelişimi

Zeynep Genç, Kocaeli Üniversitesi
Deniz Elber Börü, Marmara Üniversitesi

Yok Olan Asla Yok Olmayabilir: Türkiye'de El Yapımı Zil İmalatı Atölyelerinin Doğuşu, Yok Oluşu, Yeniden Doğuşu ve Gelişimi

Serkan Dirlik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

2. Oturum

11:45-13:00

Küresel Bağlar ve Etkiler
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Serkan Dirlik

Belediyelerde Hizmet Politikalarındaki Benzeşmenin Tarihsel Bağlamda Değerlendirilmesi

Fatih Çam
Ünsal Sığı, OSTİM Teknik Üniversitesi

Kahve Brezilya'dan Gelir: 1932-1946 Yılları Arasında Kahve İnhisarına Yönelik Mikro Tarihsel Bir İnceleme

Burak Külli, İstanbul Üniversitesi

Küresel Bağlamda Yenilenebilir Enerji Dönüşümünün Türkiye'deki Geçmişi Üzerine Bir Eleştirel ve Çağdaş Tarih Çalışması

Aykut Berber, University of the West of England-UWE Bristol
Zafer Çakmak, İstanbul Üniversitesi

Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminin Süreli Yayınlarında Tanıtılan Markaların Analizi

Esra Dil, Sakarya Üniversitesi
Serkan Yazıcı, Sinop Üniversitesi

3. Oturum

14:00-15:30

İşletme Tarihi Çalışmalarında Arşiv ve Veri
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Aykut Berber

İşletme Yönetimi Bilgisinin Uluslararası Seyahati: 1924 Prag Uluslararası
Bilimsel Yönetim Kongresi

Enes Kurt, İstinye Üniversitesi
Yasin Şehitoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi

Arşivsiz İşletme Tarihi Yazmak ve/ya Türkiye Bağlamında İşletme Tarihi
Çalışmanın İmkânları Üzerine

Akansel Yalçinkaya, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Arşiv Belgelerinde Hamidiye Ticaret Mektebi

Murat Arısal, Marmara Üniversitesi

4. Oturum

15:45-17:15

Türkiye İşletme Tarihinde Aktörler
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Akansel Yalçinkaya

Türkiye’de Devlet İşletmeciliğinin İdare ve Kontrolünde İki Dönem Tek
Aktör: İşletmeler Bakanlığı

Serdar Uslu
Janset Aytemur, Akdeniz Üniversitesi

Türkiye’de Dinin Örgütlenmesi: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği

Hasibe Aysan, Ostim Teknik Üniversitesi

Türkiye’nin İşletmecilik Tarihinde Bir Vaka: Başlangıçtan Günümüze İşçi
Şirketi Hareketinin Başarı Durumunun Kurulmuş İşletmeler Üzerinden
İncelenmesi

Yener Pazarcık, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Türk İşletme Tarihinde Bir Portre: Sıtkı Davut Koçman

Serkan Dirlik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Serhat Türken, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Aykut Berber, University of the West of England Bristol
Refika Bakoğlu, Marmara Üniversitesi
Serkan Dirlik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ünsal Sığrı, OSTİM Teknik Üniversitesi
Yasin Şehitoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi

BİLİM KURULU

Aykut Berber, University of the West of England Bristol
Fulya Memişoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi
Halit Keskin, Yıldız Teknik Üniversitesi
Murat Donduran, Yıldız Teknik Üniversitesi
Refika Bakoğlu, Marmara Üniversitesi
Salih Durer, Yıldız Teknik Üniversitesi
Serkan Dirlik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ünsal Sığrı, OSTİM Teknik Üniversitesi
Yasin Şehitoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi

DÜZENLEME KURULU

Yasin Şehitoğlu
Enes Kurt
Muhammet Fatih Şengüllendi
Mahmut Bilgetürk

HAKEMLER

Akansel Yalçınkaya, Medeniyet Üniversitesi
Aykut Berber, University of the West of England Bristol
Esra Dil, Sakarya Üniversitesi
Serdar Serdaroğlu, İstanbul Üniversitesi
Serkan Dirlik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ünsal Sığı, OSTİM Teknik Üniversitesi
Yasin Şehitoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi
Yener Pazarcık, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

İçindekiler

Önsöz ve Program ii

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET BİLDİRİLER

İşletme Yönetimi Bilgisinin Uluslararası Seyahati: 1924 Prag Uluslararası Bilimsel Yönetim Kongresi
..... 2

Enes Kurt ve Yasin Şehitoğlu

Arşivsiz İşletme Tarihi Yazmak ve/ya Türkiye Bağlamında İşletme Tarihi Çalışmanın İmkânları
Üzerine 11

Akansel Yalçınkaya

Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminin Süreli Yayınlarında Tanıtılan Markaların Analizi 21

Esra Dil ve Serkan Yazıcı

Türkiye’de Devlet İşletmeciliğinin İdare ve Kontrolünde İki Dönem Tek Aktör: İşletmeler Bakanlığı
..... 26

Serdar Uslu ve Janset Aytemur

İstanbul’da Otel İşletmeciliğinin Gelişimi 37

Zeynep Genç ve Deniz Elber Börü

Belediyelerde Hizmet Politikalarındaki Benzeşmenin Tarihsel Bağlamda Değerlendirilmesi 44

Fatih Çam ve Ünsal Sığı

Türkiye’de Dinin Örgütlenmesine Dair Bir Örnek: Diyanet İşleri Başkanlığı Kurum Tarihi..... 50

Hasibe Aysan

Arşiv Belgelerinde Hamidiye Ticaret Mektebi 56

Murat Arısal

ÖZET BİLDİRİLER

- Küresel Bağlamda Yenilenebilir Enerji Dönüşümünün Türkiye’deki Geçmişi Üzerine Bir Eleştirel ve Çağdaş Tarih Çalışması..... 63
Aykut Berber ve Zafer Çakmak
- Türk İşletme Tarihinde Bir Portre: Sıtkı Davut Koçman 66
Serkan Dirlik ve Serhat Türken
- Yok Olan Asla Yok Olmayabilir: Türkiye’de El Yapımı Zil İmalatı Atölyelerin Doğuşu, Yok Oluşu, Yeniden Doğuşu ve Gelişimi 68
Serkan Dirlik
- Türkiye’nin İşletmecilik Tarihinde Bir Vaka: Başlangıçtan Günümüze İşçi Şirketi Hareketinin Başarı Durumunun Kurulmuş İşletmeler Üzerinden İncelenmesi 70
Yener Pazarcık
- Kahve Brezilya’dan Gelir: 1932-1946 Yılları Arasında Türkiye’de Kahve İnhisarına Yönelik Mikro Tarihsel Bir İnceleme 73
Burak Külli
- Cadde-i Kebir’den Multipleks Sinema Salonlarına; Türkiye’deki Sinema Salon İşletmeciliğinin Tarihi, Gelişimi ve Dönüşümü 76
Murat Topaloğlu ve Ebru Özer Topaloğlu

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET BİLDİRİLER

İŞLETME YÖNETİMİ BİLGİSİNİN ULUSLARARASI SEYAHATI: 1924 PRAG ULUSLARARASI BİLİMSEL YÖNETİM KONGRESİ

Enes KURT^a, Yasin ŞEHİTOĞLU^b

^a İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik, İstanbul, Türkiye,

ekurt@istinye.edu.tr

^b Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye,

ysehit@yildiz.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Yönetim Tarihi, Bilimsel Yönetim, 1924 Prag Bilimsel Yönetim Kongresi, Yönetim Bilgisi Transferi

Giriş

Amerikan yönetim bilgisinin ilke ve tekniklerinin Avrupa’da yayılması amacıyla iki dünya savaşı arasında 1924’te Prag (o zamanki ismi ile Çekoslovakya), 1925’te Brüksel (Belçika), 1927’de Roma (İtalya), 1929’da Paris (Fransa), 1932’de Amsterdam (Hollanda), 1935’te Londra (İngiltere) ve 1938’te Washington’da (Amerika Birleşik Devletleri) olmak üzere yedi farklı ülkede kongreler düzenlenmiştir (Berber, 2013). Bu kongrelere dünyanın farklı bölgelerinden toplam 9000 kişi katılmıştır. Prag kongresi Masaryk Academy of Work ve Taylor Derneği temsilcileri ile ortaklaşa düzenlenmiştir. Bu kongrenin amacı “*Amerikan teknik ve biliminin, Amerikan Endüstriyel Yönetimi modern metotlarının önemli temsilcileri vasıtasıyla endüstri çevrelerine tanıtılması*” olarak belirlenmiştir (PIMCO, 1924, 3).

Amerika Birleşik Devletleri ile Çekoslovakya arasındaki ilişkiler teknik ve ekonomik çerçevede yardım amacıyla 1920 yılı itibariyle başlamıştır. Karşılıklı görüşmeler neticesinde sosyal, ticari, teknik ve tarım ataşelikleri ile hizmetler yürütülmektedir. Yeni kurulan Çekoslovakya için siyasi ve ekonomik düzendeki sorunlara dikkat çekilmektedir (PIMCO, 1924, 5). Çek temsilciler bu dönemde Amerika’daki bilimsel yönetime dair tüm çalışmalarını takip etmiştir. Ayrıca mühendis dernekleri de incelenmiş ve israf endüstrisine yönelik incelemeler yapılmıştır. Örgütlerin yaşadığı sorunların çözümünün yanı sıra Masaryk Academy of Work (MÇA) vasıtasıyla devletin israf endüstrisi sorunlarını da çözüme kavuşturacağına inanılmıştır. Bu amaçla kurulan MÇA, Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan Taylor Society, ASME gibi kuruluşlar ile irtibata geçerek ülke ekonomisi ve yönetsel sorunlara çözüm

bulmak istemiştir. Bu temaslar doğrultusunda 1924 yazında Prag'da bir kongre düzenlenmesine karar verilmiştir (PIMCO, 1924, 7). 1923 yılının sonlarında toplanan kurul, kongrenin 20-21 Temmuz 1924 tarihlerinde düzenlenmesine karar vermiştir. Amerikalı katılımcılar başta olmak üzere İngiltere, Polonya, Slovenya, Ukrayna, Romanya, Meksika, Fransa, İspanya, İsviçre, Litvanya, İtalya, Brezilya, Hollanda, Belçika, Danimarka, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Rusya'dan çok sayıda kişi kongreye katılmıştır.

Yöntem

Çalışmanın amacı, iki savaş arası dönemde yönetim bilgisinin uluslararası transferini kongre serisinin ilki olan Prag örneği ile açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda kongre kitabının tek ve orijinal metni Michigan Üniversitesi kütüphanesinden dijital olarak temin edilmiştir. Bu kapsamda kongrede sunulan metinlerden hareketle bilgi transferinde arz tarafında bulunan aktörler belirlenecek ve kongrelerdeki katılımcılar bu açıdan değerlendirilecektir. Çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman-belge incelemesine başvurulmuştur. Doküman-belge incelemesi; belgeler, arşiv kayıtları, görsel ve işitsel materyallerin çalışmanın amacı ve konusu doğrultusunda veriyi toplama ve çözümleme işlemi olarak ifade edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 430-431; Güçlü, 2019: 137-138).

Teorik Altyapı

Yönetim ideolojilerinin oluşturulmasında ve tekniklerinin uygulanmasında yönetim entelektüelleri ve yönetim uygulayıcıları olarak iki sınıf bulunmaktadır. Yönetim uygulayıcıları yöneticiler olarak ifade edilirken yönetim entelektüelleri sözcüler, kanaat önderleri, filozoflar ve savunuculardan oluşmaktadır. Yönetim entelektüelleri büyük ve önemli şirketlerde, danışmanlık firmalarında, ekonomi ile ilgili devlet kurumlarında, işveren kurumlarında, araştırma kuruluşlarında, düşünce kuruluşlarında (think tank) ve işletme okullarında görev almaktadır (Guillén, 1994). Yönetim bilgisinin transferi yazınında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımının merkezinde, belirleyenler (yaratıcılar ve araçlar) ile takipçileri (moda fikirlerin tüketicileri) arasında net bir ayrım bulunmaktadır (Røvik, 2011). Sahlin-Andersson ve Engwall (2002), örgütler arasında yönetim fikirlerinin benimsenmesinin büyük ölçüde arz odaklı olduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan Huczynski (1993), erken dönem yönetim düşüncelerinin (bilimsel yönetim, insan ilişkileri) önderleri tarafından gizli ve örtük bilgiyi ortaya çıkardığını ve reçetelerinin eleştirilmeden takipçileri tarafından benimsendiğini söylemektedir. Bu sebeplerle beraber analizin kongreler üzerinden yapılması dolayısıyla bu

dönemde transfer edilmeye çalışılan yönetim bilgisi arz edenler gözüyle incelenmektedir. Bu doğrultuda Abrahamson'un "yönetim modasını belirleyen topluluk", Sahlin-Andersson ve Engwall'ın "yönetim bilgisinin taşıyıcıları" Micklethwait ve Wooldridge'in "yönetim bilgisi endüstrisi" ve Faust'un "yönetim arenası" olmak üzere yazında bu konuda dört ayrı yaklaşım bulunmaktadır (Engwall, vd., 2016).

Abrahamson (1996) "taşıyıcı kuruluşların" yönetim modalarını oluşturmadaki rolünü vurgulamış ve onları fikirleri sürekli olarak tanımlayan, bu fikirleri rasyonel ve ilerici olarak sunan bir söylem oluşturan ve bunları geri pazarlayan bir "moda belirleyen topluluk" olarak adlandırmıştır (Abrahamson, 1996). Yönetim modalarının benimsenmesinde iki ayrı grup yer almaktadır. Bir tarafta danışmanlar, gazeteciler, gurular ve akademisyenlerden oluşan yayıcı/taşıyıcı grup yer alırken diğer tarafta yöneticiler ve bürokratlardan oluşan tüketiciler grubu bulunmaktadır (Abrahamson ve Fairchild, 1999).

Sahlin-Andersson ve Engwall (2002), taşıyıcı kavramı ile danışmanlar, işletme okulları ve medyayı yönetim bilgisinin taşıyıcıları olarak tanımlanmaktadır. Yöneticiler tarafından baskıya cevap verebilmek, belirsizliği azaltabilmek amacıyla başvurulmuş danışmanlardan, temel olarak mühendislik ve muhasebe alanında faydalanılmaktadır. İşletme okulları ise günümüzde olduğu gibi yönetim bilgisinin yayılımında; yüksek düzey yöneticilerin yetişmesi ve yönetsel kavramların yayılması gibi nedenlerle beraber etkin bir roledir. Medya ise, yönetim bilgisinin bir nevi "halka mal olmak" görevini üstlenmektedir. Geniş medya grupları, yönetim bilgisinin sadece iş dünyasına değil aynı zamanda akademi ve danışmanların da yayılmasında güçlü bir rol oynamaktadır. Taşıyıcılar arasındaki ilişkilerin sınırları bulanıktır. Taşıyıcıların yönetim bilgisini yaratmasının temel mekanizmasını farklı bilgilerin; toplama, süreçleme ve dağıtımını oluşturmaktadır. Taşıyıcılar arası etkileşimler yönetim bilgisinin nasıl formelleştiğini, metalaştığını ve standart hale geldiğini göstermektedir.

Yönetim bilgisini işletme okulları, yönetim danışmanları, işletme yayınları ve gurulardan oluşan bir endüstriye ve buzdağına benzeten Micklethwait ve Wooldridge (1996), en görünen aktörün gurular olduğunu söylemektedir. Guruların, şirketlerin ve bireylerin insanların çalışma şekillerini değiştirdiğini ileri sürmektedirler. Guruların akademisyenlerin aksine sundukları fikirlerin anında test edilebilir olduğunu belirtmektedir (Micklethwait ve Wooldridge, 1996: 3-23).

Yönetim arenası kavramını ortaya koyan Faust (2002) bu kavramı, yönetim bilgisine katkıda bulunan tüm üyelerin bireysel veya kurumsal olarak bulunduğu alan olarak nitelermektedir. Resmi olarak kurumsallaşmış arenalar (formally institutionalized arenas), yöneticilerin ve diğer

kurumsal üyelerin örgüt dışında buldukları alandır. Bu alanlar; komiteler, kongreler, konferanslar, seminerler ve workshoplar olabilmektedir. Bu arenalarda farklı bilgi alanlarına odaklanılabilmektedir. Bazıları genel yönetim sorunlarıyla, bazıları işlevsel yönetim sorunlarıyla ilgilenmektedir. Arenalar belirli örgütsel alanlar, endüstriler veya mesleklerle ilgili olabilmektedir. Çeşitli tedarikçiler tarafından sağlanırlar ve resmi olarak oldukça farklı derecelerde kurumsallaştırılırlar. Bilgi arenaları, sadece danışmanlıklar için değil, yönetim bilgisine katkıda bulunan tüm bireyler için önemli bir aşamadır (Faust, 2002).

Yönetim bilgisinin oluşumunda ve transferinde taşıyıcı rolünde gösterilen başta aracı kurumlar, danışmanlar, medya ve işletme okulları haricinde yer alan aktörlerin incelenen dönemde de yer alıp almadığı da ortaya konulmaya çalışacaktır. Bu dönemde işletme eğitimi ve işletme yayıncılığı henüz gelişmeye başlayan bir alan olarak ifade edilmektedir (Engwall vd., 2016). Bu nedenle araştırmada bir diğer aktör olan danışmanlık başka bir deyişle Kipping'in (1997) "mühendis danışman", "verimlilik mühendisleri" veya Engwall vd.'nin (2016) "yönetim mühendisleri" incelenecektir.

Bulgular

Yönetim bilgisi arenasında bulunan tüm aktörlerin bir araya geldiği Prag kongresinde, ağırlıklı olarak mühendisler katılmış olsa da ilgili kurumlar, üniversite temsilcileri, yöneticiler, yerel endüstriyel/işçi dernekleri, politikacılar da kongrede yer almıştır. Kongreye çeşitli ülkelerden toplamda 992 kişi katılmıştır. Kongre kitabında yer alan bu katılımcı listesi incelendiğinde dağılım şu şekilde olmuştur:

Tablo 1: 1924 PIMCO Ülke veya Kuruluşa Göre Katılımcı Bilgisi

Ülke/Kuruluş	Kişi Sayısı
Çekoslovakya	611
Kuruluşlar (Dernekler, Ticaret Odaları)	141
Amerika Birleşik Devletleri	59
Resmi Kurumlar (Bakanlıklar)	45
Polonya	36
Slovenya	22
Ukrayna	15
Rusya	10
Fransa	8

İsviçre	5
İtalya	4
Belçika	3
Almanya	3
Romanya	3
Bulgaristan	3
Danimarka	2
Meksika	1
Hollanda	1
İspanya	1
Litvanya	1
Avusturya	1
Toplam	992

1924 yılında Prag'da gerçekleşen bu kongrenin amacının Amerika yönetim bilgisini Çekoslovakya'ya, bir anlamda Avrupa'ya taşımak olması dolayısıyla sadece Amerikan Birleşik Devletleri delegeleri ve kongre bildirileri incelenmiştir. Ek olarak bu kongrede Amerikan delegeler “bu yeni teknik bilimin hevesli öncüleri ve başlatıcıları” olarak görülmektedir (PIMCO, 1924, 30). Bu noktadan hareketle yapılan incelemede, Amerikan temsilcilerinin 14'ünün ASME (The American Society of Mechanical Engineers) adına katıldığı görülmüştür. Bilimsel yönetimin babası olarak adlandırılan Frederick W. Taylor'ın da 1906-1907 yıllarında başkanlığını yürüttüğü bu kurum, mühendislik alanında hâlâ faaliyet göstermektedir.

Delege listesi daha detaylı incelenerek bazı örnekler verilmiştir. Arthur J. Herschmann, bir mühendis olarak ve aynı zamanda Çekoslovakya adına Amerika Birleşik Devletleri'nde bir şirkette çalışmaktadır (Herschmann ve Tschulenk, Ulaşılamadı). Harry A. Hopf, bir mühendis olsa da aynı zamanda akademisyendir. Hopf, Prag kongresinin düzenlenmesinin öncülerindedir ve CIOS'un ABD temsilcisi olarak görev yapmıştır. Kendisi yönetim biliminin öncü bilim insanlarından biri sayılmaktadır (Rathe, 1961).

University of Chicago, Harvard University, Ohio State University, Virginia Polytechnic Institute, Columbia University, Georgia School of Technology, New York University gibi günümüzde varlığını sürdüren eğitim kurumlarından birer temsilci kongreye katılmıştır. Bu katılımcılardan Paul M. Atkins, akademisyen olmasının yanı sıra yönetim danışmanlığı ve bankacılık faaliyetlerinde bulunmuştur (Yale Archive, 25.09.2021). Atkins, 1924 yılında

“Frederick W. Taylor, Father of Scientific Management” başlıklı kitaba dair görüş yazısında Taylor ve Taylorizm hakkında Amerikan endüstri tarihinin en önemli görüş ve hareketi olduğunu ifade etmektedir (Atkins, 1924). David H. Finck, mühendis yoğunluğunun aksine Harvard Üniversitesi’nde endüstriyel yönetim dersi vermekle beraber aynı zamanda işletme yönetimi üzerine lisansüstü eğitim almıştır (Harvard University, 23.09.2021). Ek olarak, Taylor Derneği’nin (Taylor Society) o dönemki başkanı, bilimsel yönetim düşüncesinin önder isimlerinden olan ve yönetim disiplinin “First Lady”si olarak anılan (Engwall vd., 2016, 69) Lillian Gilbreth’in yanı sıra iki savaş arasında filizlenmeye başlayan işletme yayıncılığı alanından, günümüzde de varlığını etkin bir şekilde sürdüren, McGraw-Hill yayınevinden ve General Electric, Westinghouse Electric şirketlerinden birer delege de kongreye katılmıştır. Kongrede sunulan 62 bildirinin 10 tanesi Amerikan delegeler tarafından sunulmuştur. Amerikan delegeler yakından incelendiğinde 3’ünün mühendis, 2’sinin devlet adamı/memuru, 2’sinin akademisyen ve 1’inin yönetici olduğu görülmekle beraber 2 delegenin bilgisine ulaşamamıştır.

Sonuç

Faust’un (2002) ifade ettiği gibi resmi olarak kurumsallaşmış arenaların ilk örneklerinden biri olan 1924 PIMCO, dünyanın çeşitli coğrafyalarından farklı iş kollarından birçok insanı ağırlamıştır. 1924 PIMCO, “bilimsel yönetimin uluslararası propagandası” olarak nitelendirilmiş (PIMCO, 1924, 30) ve Amerikan delegeler büyük bir misafirperverlik ve ihtimamla ağırlanmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında yönetim fikirleri genel olarak yönetim danışmanları ve yöneticiler tarafından yayılmıştır (Huczynski, 1991). Kipping (1997) yönetim bilgisinin transferinde olan akışı göstermek adına yaptığı çalışmasında bu dönemde hem mühendis hem de danışman olarak faaliyet gösteren kişileri “mühendis danışman” veya “verimlilik mühendisleri” olarak tanımlamaktadır. Hâlihazırda bu dönemde Taylor öldükten sonra fikirleri mühendisler aracılığıyla yayılmıştır (Engwall vd., 2015; Kipping, 1997). Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra verimliliğe verilen önemin artması sebebiyle bilimsel yönetim ayrıca ilgi görmüştür (Engwall vd., 2015). Ayrıca eğitim kurumlarından katılan delegelerin (akademisyenlerin) mühendislik veya danışmanlık faaliyetlerinde bulunması Engwall vd’nin (2015) savını destekler niteliktedir.

İşletme eğitiminin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya üzerinde yayılım gösterdiği ve Amerikanlaşmaya başladığı ifade edilmektedir (Engwall vd., 2015). 1924 PIMCO’da eğitim ile ilgili oturum bulunmakla beraber sunulan bildiriler mühendislik eğitimi üzerine olmuştur.

Diğer taraftan bu dönemde filizlenmeye başlayan işletme eğitimi yayıncılığının da kongrede var oluşu dikkat çeken bir diğer meseledir. Bilimsel yönetim düşüncesinin transferine dair kongrede yayınevini bulması bilgi akışında yer alan medya (Sahlin-Andersson ve Engwall 2002) faktörünün de erken örneklerinden birini teşkil etmektedir.

1924 PIMCO’da, bilimsel yönetim düşüncesinin yayılmasında düşüncenin anavatanı olan Amerikan etkisinin ağır bastığı, mühendis bilgisi ve uygulamasının yoğun olduğu ve katılımcıların çoğunlukla mühendis kökenli olduğu ifade edilebilir. Ek olarak, işletme yayıncılığı ve işletme eğitimine dair dar kapsamlı da olsa ilk örnekler görülebilmektedir.

Kaynakça

- Abrahamson, E. (1996). Management fashion. *Academy of Management Review*, 21(1), 254-285.
- Abrahamson, E., & Fairchild, G. (1999). Management fashion: Lifecycles, triggers, and collective learning processes. *Administrative Science Quarterly*, 44(4), 708-740.
- Atkins, P. M. (1924). Review of Frederick W. Taylor: Father of Scientific Management, by F. B. Copley. *Journal of Political Economy*, 32(5), 618-619.
- Berber, A. (2013). *Klasik Yönetim Düşüncesi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Engwall, L., Kipping, M., & Üsdiken, B. (2016). *Defining Management: Business Schools, Consultants, Media*. Routledge.
- Faust, M. (2002). Consultancies as actors in knowledge arenas: evidence from Germany. In Kipping, M. and Engwalls, M. (Eds), *Management Consulting – Emergence and Dynamics of a Knowledge Industry*. Oxford: Oxford University Press, 146-63.
- Guillén, M. F. (1994). *Models of Management: Work, Authority, and Organization in a Comparative Perspective*. The University of Chicago Press.
- Harvard University. 23.09.2021. <https://people.math.harvard.edu/history/officers/officers.txt>
- Herschmann, A. J., & Tschulenck, L. (Ulaşılamadı). *Manufacture of Large Seamless Steel Tubes by the Tschulenck Forge-Rolling Process*. Transactions of The American Society Of Mechanical Engineers.
- Huczynski, A. A. (1993). Explaining the succession of management fads. *International Journal of Human Resource Management*, 4(2), 443-463.
- Kipping, M. (1997). Consultancies, institutions and the diffusion of Taylorism in Britain, Germany and France, 1920s to 1950s. *Business History*, 39(4), 67-83.
- Micklethwait, J., & Wooldridge, A. (1996). *The Witch Doctors What the Management Gurus*

- Are Saying, Why It Matters and How to Make Sense of It. New York: Times Books.
- Rathe, A. W. (1961). Harry Arthur Hopf. Scholarly Practitioner and Pioneer in Management. *The Journal of the Academy of Management*, 4(3), 235–244.
- Report of the Proceedings of the First International Management Congress in Prague (PIMCO). July 20-23, 1924. The Masaryk Academy of Work.
- Røvik, K. A. (2011). From fashion to virus: An alternative theory of organizations' handling of management ideas. *Organization Studies*, 32(5), 631-653.
- Sahlin-Andersson, K. & Engwall, L. (2002). Introduction. In *The Expansion of Management Knowledge: Carriers, Flows, and Sources*. Stanford Business Books.
- Yale Archive. 25.09.2021. <https://archives.yale.edu/repositories/12/resources/3791>

INTERNATIONAL TRAVEL OF BUSINESS MANAGEMENT KNOWLEDGE:

1924 INTERNATIONAL MANAGEMENT CONGRESS IN PRAGUE

Abstract

In order to spread the principles and techniques of American management knowledge in Europe, Prague (then known as Czechoslovakia) in 1924, Brussels (Belgium) in 1925, Rome (Italy) in 1927, Paris (France) in 1929 Congresses in Amsterdam (Netherlands) in 1932, London (England) in 1935, and Washington (United States) in 1938 were held in seven different countries in interwar years. The aim of the study is to explain the international transfer of management knowledge in the interwar period with the example of Prague, the first of the congress series. In this context, the actors involved in the knowledge transfer of the texts presented at the congress will be determined and the participants in the congresses will be evaluated from this perspective. In the study, document analysis was used as a data collection technique. In this study, it will also be tried to reveal whether the actors other than intermediary institutions, consultants, media and business schools, which are shown as carriers in the formation and transfer of management knowledge, are also involved in the examined period. In this period, business education and business publishing are expressed as a field that has just begun to develop (Engwall et al., 2016). For this reason, another actor in the research, consulting, in other words Kipping's (1997) "engineer consultant", "productivity engineers" or Engwall et al.'s (2016) "management engineers" will be examined.

Keywords: Management History, Scientific Management, 1924 International Management Congress, Management Knowledge Transfer

Not: Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu danışmanlığında hazırlanan “İki Dünya Savaşı Arasında Farklı Coğrafyalardaki İşletme Yönetimi Bilgisinin İlk Uluslararası Seyahati: Aktörler, Bilgi Üretim Türleri ve Mesajları” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

ARŞİVSİZ İŞLETME TARİHİ YAZMAK VE/YA TÜRKİYE BAĞLAMINDA İŞLETME TARİHİ ÇALIŞMANIN İMKÂNLANARI ÜZERİNE

Akansel YALÇINKAYA^a,

^a İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, İstanbul, Türkiye,

akansel.yalcinkaya@medeniyet.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Erenköy Kız Liseliler Derneği, Erenköy Kız Lisesi, Kurumsal Tarih, STK Tarihi

Giriş

İşletme tarihi alanı Türkiye’de yeni gelişmekte olan ve daha ziyade sınırlı düzeyde katkının olduğu bir alandır (Koraltürk ve Yalçinkaya, 2019). Bu alanda çalışan araştırmacılar şirket monografilerinden kurum tarihlerine değin uzanmakta olan geniş bir yelpazede katkı vermektedirler. Türkiye’de birikmiş işletme tarihi yazımı birikimine eleştirel bir gözle bakıldığında ilk elde dikkat çeken hususun yerli ve yabancı arşivlerden yararlananların sayısının bir hayli düşük olduğudur. Dahası, sadece işletme tarihi alanına özgü olmamakla birlikte “Arşivler kapalı!” ve/ya “Arşiv belgesi yok!” vb. söylemlerin de işletme tarihi üretiminde meşruiyet aracı olarak gerekçelendirilmede kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle yerel bağlamda arşive dayalı katkı potansiyeli yüksek işletme tarihi araştırmaları için hem yerli arşiv birikimleri ile bunları ikame edebilecek kaynakların neler olduğu hem de araştırmacıların bu konuda ne gibi alternatifleri işe koşabileceği hususları üzerinde önemle durulması gereken hususlardır. İşte bu bildiride, yoğun olarak son beş yıl olmak üzere havacılık işletmelerinin tarihi, işletme eğitiminin tarihi ve girişimcilik tarihi vb. işletme tarihi kapsamına giren alanlarda çalışmış ve yerli ve yabancı arşiv ve koleksiyonlardan bu araştırmalarında yararlanmış biri olarak farklı arşivlere ilişkin gözlem ve tecrübelerim üzerinden Tekeli (1998; 2011)’nin iddia ettiği arşivsiz işletme tarihi yazımının imkânlarını tartışmak ve muhtemel alternatifleri sunmak istiyorum. Bu noktada, tecrübe ve gözlemlerimin de sınırlı ve hatalı olabileceği düşüncesinden hareketle eleştiriye ve tartışmaya oldukça açık olduğu belirtmek isterim.

Çalışmada ilkin yerel bağlamda işletme arşivleri ile ilgili tartışmalara değinilerek özellikle yerel bağlamda işletme arşivleri üzerinden yapılmış örnek analizlere yer verilerek arşivin kritik önemi üzerinde durulacaktır. Daha sonra, özellikle işletme tarihine yakın bir alan dahil olmak üzere işletme tarihine ilişkin çalışmalarda gözlemlenen ve arşiv kaynaklarının ikame edilememesi sonucu ortaya çıkan birtakım olumsuzluklar değerlendirilecek ve izleyen bölümde, özellikle işletme tarihi yazımı bağlamında yerelde istifade edilebilecek arşiv kaynakları üzerinde durulacak ve son olarak da yazarın kendi tecrübelerinden hareketle arşivsiz veya yerelden temin edilemeyen ve fakat başka arşivlerden ikame edilebilen

kaynaklar üzerinden birtakım vakalara ilişkin detaylara yer verilecektir. Çalışma değerlendirme ve sonuç kısmıyla son bulacaktır.

Türkiye’de İşletme Arşivleri

Osmanlı’da Cumhuriyet’e geçişle birlikte devredilen kurumsal ve iktisadi örgütlerin varlığına ve devamlılığına karşın, söz konusu bu kurum ve kuruluşların tarihlerinin incelenip izlenebileceği arşiv vb. koleksiyon ve birikimlerin neredeyse oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Meseleyi daha iyi anlama adına öncelikle işletme arşivi dendiğinde sadece kâr amacı güden iktisadi örgütleri anlamadığımı; dahası Sümerbank, Etibank vb. örnekler başta olmak üzere belirli bir büyüklüğe ve geçmişe sahip KİT’ler başta olmak üzere iktisadi olarak işletme tarihi yazımında yararlanabilecek her türlü bilgiye sahip kurumları ifade ettiğimi belirtmek isterim.

Türkiye’de işletme tarihi yazımı bağlamında değerlendirilebilecek arşiv farkındalığının oluşumunun tarihsel seyri bize oldukça önemli ipuçları vermektedir. Konunun yerel bağlamda dikkat çekmesi ve ilgi toplaması Tarih Vakfı’nın başta SEKA, Milli Piyango gibi kamu kurumları olmak üzere Tariş ve Tarişbank gibi birtakım iktisadi örgütlerin tarihlerini yazmak üzere projelendirmesiyle başlamıştır (Arıkan, 1993). Tarih Vakfı’nın o dönemki Genel Sekreteri Orhan Silier sunmuş olduğu bir tebliğde duruma değinerek Vakfa kurum tarihi yazımı bağlamında gelen taleplerin genellikle (Silier, 1992); “acaba siz bizim tarihimize ait belgelere sahip misiniz ya da bunları bulup kurum tarihimizi yazar mısınız?” şeklinde olduğunun altını çizmektedir. Bu projelerden biri olan Tariş Tarihi kapsamında yapılan arşiv çalışmalarına ilişkin izlenimlerini paylaşan Zeki Arıkan ise kurumun arşivinin nasıl ortaya çıktığını şöyle ifade etmekte (Arıkan, 1995, s.192-193); “Tariş’in Aydın kooperatifinde eski yazılı belgelerin var olduğuna ilişkin duyumlar aldık. Nitekim 21 Nisan 1993 tarihinde burayı ziyaretimiz sırasında bize eski harflerle tutulmuş bir iki defter gösterildi. Oldukça önemli olan ve kooperatifin kuruluş yıllarına kadar giden bu defterlerin nereden çıktıklarını sorduk. Bunun üzerine, eski çırçır fabrikasının bir köşesinde, sundurmanın altında çuvallar ve sandıkların bulunduğu yere gittik. Bu çuvallar ve sandıkların içindeki belgelerin durumu gerçekten yürekler acısıydı. Tozdan, topraktan bir şey görünmüyordu. Asıl belgeler, içinde ürün teslimiyle ilgili makbuz koçanlarının bulunduğu çuvallar arasında kaybolmuştu. Toz ve topraktan arındırılan belgelere göz attığımızda, hayretten şaşkınlıktan dona kaldık. Çünkü bu belgeler Tariş’in çekirdeğini oluşturan Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi ile Milli Aydın Bankası’nın kuruluş yıllarına aitti. Bu bakımdan söz konusu belgeler ülkemizde, Ege Bölgesi’nde seksen yıl önce başlayan ekonomik ve sosyal bir örgütlenmenin, köklü bir kooperatifçilik hareketinin günümüze ulaşan en değerli kanıtlarıydı.” Silier (1992) de bu ve buna benzer durumlara dikkat çekmekte ve kendi tarihine ait iki klasör dolusu belgeye sahip olmayan kurumlar arasında Türkiye’nin en önde gelen ekonomik kurumları, yüz milyonlarca liralık reklamları her gün gazete sayfalarını ve televizyonları donatan büyük şirketler vardır demektedir.

Tarih Vakfı'nın kurum tarihi yazımına ilişkin projelerini gündeme alması yanında aynı dönemde işletme arşivlerine yönelik dikkatin oluşmasında özellikle köklü geçmişe sahip birtakım KİT'lerin özelleştirilme sürecine alınması ve bir süre sonra özelleştirilmesi etkili olmuştur. Öncelikle ve ilkin arşivcilerin bu konudaki uyarıları (İçimsoy, 2000; Alikılıç, 2013) gündeme gelmiş ve Tarih Vakfı Ekim 1998'de bu konunun tartışıldığı Özelleştirme ve Kurum Arşivleri adlı bir panel düzenlemiştir. Bu hususta, öncelikle tartışılan özelleştirilen söz konusu kurumların arşivlerini ne olacağı ve Devlet Arşivleri'ne devredilmesi iken; söz konusu kurumların arşivlerinin büyük oranda kaybedilmiş olduğu da belirtilmektedir. Alikılıç (2013, s.14) bu hususta, Türk sanayi tarihinin bugün pazara çıkarılmış devlet kurumlarının mahzenlerine tıkmış durumda olduğunu belirtirken; 1985 yılında özelleştirme programına alınan 179 KİT'ten sadece Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, Yem Sanayi Genel Müdürlüğü ve Karabük Demir Çelik İşletmeleri arşivlerinin Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devredildiğini; diğer kurumların arşivlerinin ise devredilmeyip, akıbetlerinin meçhul olduğunu (Bali, 2018, s.104) eklemektedir. Dahası, Sahaf Uğur Güracar, Sümerbank arşivinin SEKA'ya gönderildiğini ve son anda Prof. Dr. Selim İlkin tarafından evrakların evine taşınarak imha olmaktan kurtulduğunu belirtmektedir (Kayabal, 1998).

Türkiye'de işletmelerin arşiv uygulamalarına bakıldığında, yüzyıla ulaşmış markaların (Yazıcı, 2015) ve dolayısıyla iktisadi örgütlerin bulunmasına ve hatta oldukça büyük ölçekli iş gruplarının varlığına karşın arşiv birikiminin hayli sınırlı olduğu söylenebilir. Bilici (1995) iş dünyası arşivleri ile ilgili tebliğinde, Osmanlı Bankası Arşivi'nin nadir ve önemli örneklerden biri olduğunun altını çizmiş ve ayrıca Koç ile Sabancı gibi bazı özel büyük grupların arşivlerini merkezi bir sisteme bağlı olarak teşkilatlandırma girişimlerinde bulundularsa da henüz araştırmacıya açılacak bir evreden oldukça uzak olduğunu zikretmiştir. Bu noktada, üzerinde önemle durulması gereken bir husus, söz konusu bu arşivlerin her araştırmacıya açık bir başvuru ve yararlanma sürecine sahip olup olmadığıdır. Zira bu husus, işletme tarihi yazımına ilişkin birikimin potansiyelini önemli ölçüde ve doğrudan etkilemektedir.

Tarihsel kaynaklar, geçmişte olaylar yaşanırken üzerine olayın izlerinin bıraktığı veya olayın kayıtlarının tutulduğu her türlü materyaldir. Bu manada kaynağın en önemli niteliği, geçmiş olaylara dair doğrudan veri/malumat içermesidir. Kaynak materyalin türü, olayın gerçekleştiği döneme ve kültüre göre yazılı, sözlü veya görsel nitelikte olabilmektedir (Acun, 2019, s.69). Tarihsel 'hakikat' tektir ama ona ilişkin anlatı, belge ve hafıza kaydı ise çoğuldur (Aydın, 2015, s.148). Bu bağlamda, arşivsel kaynaklar da yazılı, sözlü veya görsel nitelikte olabilmekte ve işletme tarihi yazımında da önemli açılımlar sağlayabilmektedir. Bu noktada, arşivin neliği ve niteliği tartışma konusudur. Zira, ülkemizde işletme arşivleri başta olmak üzere 'kapalı' ve/ya tersine sadece bazı kimselere 'açık' arşivlerin varlığı söz konusudur. Bu hususta öncelikle belirtilmesi gereken husus, bir katalog veya koleksiyonun arşiv niteliği kazanabilmesi için sahip olması gereken ilk ve en önemli niteliğin içeriğine ilişkin bir kataloğa sahip olması ve belirli yararlanma koşulları bulunmakla birlikte kamuya yani başvuruda

bulunanlara açık olmasıdır. Bu niteliklere sahip olmaması söz konusu o arşivi bir koleksiyon niteliğine indirgemektedir (Özen, 2019). Ülkemizde bu niteliklere sahip işletme veya iktisadi kurum arşivi bir elin parmaklarını geçmeyecek düzeydedir. Zira, araştırmacı olarak tecrübe ettiğim birçok kurum arşivinde Özel (2012, s.117)'in belirttiği üzere standart bir izin prosedürü ile herkese ayrımsız ve rahatça çalışma izni verilmemesi ve arşiv içindeki malzemenin kendi içinde sistematik bir tasnifinin ve kataloglama işleminin yapılmamış olmasıdır. Erken Cumhuriyet döneminki iktisadi örgütlerin rasyonalizasyonu ile ilgili çalışmamda (Yalçınkaya, 2020) birçok kurumla birlikte Türkiye İş Bankası Arşivi'ne de başvuruda bulunmuş ve cevaben söz konusu araştırmama ilişkin izin talebinin genel müdürlükçe onayından sonra ve sadece belirli anahtar kelimeler üzerinden benim için sorgulama yapabilecekleri cevabını almıştım. Bu örnek dahi, bu tür kurum arşivlerinin Özel (2012, s.119)'in belirttiği üzere bir arşivden ziyade, belgelerin araştırmacıdan saklandığı malzeme depoları olarak ele alınabileceğini göstermektedir.

Bu meselenin yarattığı bir diğer açmaz ve yereldeki deneyimlerin ortaya koyduğu boyut ise, bazı arşivlerin sadece bazı kimselere açık olduğu veya bazı arşivlerden sadece bu kurumlarla yakın ilişkisi bulunan kimselerin yararlandığı durumudur. Bu hususta, örneğin Ali Birinci hocanın tabiriyle söylersek 'sempatik kanalları' kullanarak MEB, SSK ve Emekli Sandığı benzeri kurumların arşivlerine dayalı olarak yapmış olduğu biyografik çalışmalar (Birinci, 2018); bir yandan bu kurum arşivlerinin kapalı nitelikte olduğunu gösterirken; diğer yandan en azından belki de hiçbir biçimde ortaya çıkmayacak evrakların yayınlanmasını sağlamıştır. Benzer biçimde, araştırmacılara kapalı bulunan ve Türkiye'nin iktisadi tarihi bağlamında büyük önemi haiz kurumlarından Koç Holding'in arşivlerinin kullanıldığını bildiğimiz kimi eserler (Dündar, 2006; Dündar, 2008; Çolpan ve Jones, 2016) de, bize bu arşivlerin yalnızca belli bazı kimselere açık durumda olduğunu göstermektedir. Bu durumla ilişkili bir başka husus da, özellikle işletme vb. özel nitelikli iktisadi örgütlerin üretmiş olduğu bilgi ve belgelerin sahipliği ile bunlara ilişkin tasarrufla bulunma hakkının kimde bulunduğudır. Bilindiği üzere, arşivlerin kurumsal ve toplumsal hafızanın oluşumunda önemi inkâr edilemez bir gerçekliktir. Bu bellek kurumlarının oluşumunda da geçmiş olayların gelecek kuşaklara aktarılmasının yadsınamaz rolü arşivleri oluşturacak, saklayacak, düzenleyip tanımlayarak devamlılığını sağlayacak özverili kurum ve kişilere dayanmaktadır (İçimsoy, 2017). Dahası, iktisadi örgütlerde üretilen ve biriken bilgi ve belge toplulukları ulusal değerlerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Aren, 1998, s.525). Bu bağlamda, tartışılması gereken köklü ve büyük ölçekli bir işletmenin elinde bulunan geçmişe dayalı bilgi ve belgelerin belirli bir süre sonra kamuya mal olup olmadığı sorusudur. Zira, yalnızca kendilerinin yazacağı metinler, hazırlayacağı sergilerle bu arşivleri bilinir, görülür ve kullanılır kılmak değil, bu bilgi ve belgelerin asıl sahibinin toplumun kendisi olduğu bilinciyle, eşzamanlı olarak üçüncü kurum ve kişilerin başka tarihleri yazmasına imkân vermek, araştırmacının kayıtlı olması ön şartını koymadan herkese demokratik bir erişim sağlamak özel arşivlerin misyonlarının en önemli

parçasını ve özel arşivleri devlet arşivleri ile koleksiyonculardan ayıran en temel farklılığı bu oluşturmaktadır (Tanatar Baruh, 2015, s.380).

Umduğun Değil Bulduğun Belgeyle Bıteviye Yetinmek...

Türkiye’de işletme tarihyazımındaki var olan birikimi arşivler bağlamında değerlendirirken eleştirilebilecek en önemli unsurun, alanın içinde geliştiği ve halen sınırlarının tam olarak belirginleşmediği iktisat tarihi disiplinindeki kurum/sector tarihi ile şirket monografileri gibi örnekler üzerinde açıkça görülebilen kuramsal katkı ilgisizliği ile atbaşı giden belgeye bağımlılıktır. Bu kapsamda, bu tür çalışmalara tutarlı bir biçimde “Neden bu vakayı değil de şu vakayı konu edindiniz?” diye sorulduğunda alınan cevap çoğunlukla “Çünkü bu alanda/sectorde/şirket ile ilgili bilgi ve/ya belge vardı.” şeklindedir. Bu da, kuramsal katkı arayışsızlığının yanında akla Nasreddin Hoca’nın kaybettiği anahtarı evinde değil de sırf daha aydınlık diye bulduğu ilk yerde aramasını getirmektedir. Fakat, tarihsel hakikat parçalıdır; her daim onu aradığımız yerlerde bulunmayabilmektedir ve onu bulabilmek için sürekli soru sormak gerekmektedir. Söz konusu bu arşiv belgesi takıntısı veya tutkusu, belgelerde söylenenlerin neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlanması ve mantık yürüterek veya söz konusu dönemin bağlamından yararlanarak belgeleri yorumlamaktan kaçınmayı da beraberinde getirmektedir (Reyhan, 2019, s. 98-99). Dahası, belgeye angaje olmanın yaratabileceği muhtemel sınırlılık, o belge türünün nasıl kullanılacağı yönünde örnek oluşturan mevcut çalışmaların sunduğu şablonlarla daha da artmakta, sonuç olarak tarihçi adayı çok dar bir alanda, hayli sınırlı bir ‘zanaat’ icrasıyla yetinen bir uzman/teknisyen durumuna düşebilmektedir (Özel, 2012, s.10).

Belge takıntısının bir diğer tezahürü, işletme tarihyazımı bağlamında, tarihyazımına konu iktisadi örgütlerin üyelerinin ‘seslerinin’ daha az duyulmasına neden olabilmektedir. Zira, geleneksel manada arşivler iktidar, denetim ve mahremiyet bağlamında ortaya çıkmıştır ve Derrida (1996) da bize arşivin etimolojik kökeninin ‘archeon’ yani valilik dairesi ile aynı olduğunu hatırlatmakta ve arşiv arzusunu yaratan o ateşe veya rahatsızlığa ilişkin tasvirinde, bunun öncelikle bir otorite isteği, resmi bir bellek oluşturma gereksinimi ile belirlendiğini söylemektedir (Liang, 2016, s.94). Bu bağlamda, işletme tarihyazımına konu işletme arşivleri de işletmelerin bizatihi kendisi tarafından oluşturulmuş, seçilmiş veya ayıklanmış koleksiyonlardan müteşekkil olduğundan aykırı seslerin duyulması hayli güçtür. Buna bir de, tarihi yazanın arşiv malzemesine olan tutkusu ile bu tutkunun giderek onu üreten iktisadi örgütlere evrilip bir hayranlığa dönüşmesi (Özel, 2012, s.81) tehlikesi söz konusudur. Hele bu hayranlığa, tarihlerini yazdıran kurumların düzenli bir arşiv sunmadığı (Tekeli, 2011, s.201), arşive erişim konusunda kısıtladığı ve ortaya çıkan metni sansürlemeye çalıştığı (Koraltürk, 2005) gibi durumlar da eklendiğinde ‘aşağıdakilerin’ sesini duymak iyice güçleşmektedir. Halbuki, Le Goff’un da belirttiği üzere, tarihçi hem Caesar ile hem de aynı zamanda onun son lejyonerleriyle hem Saint Louis hem de orada yaşayan köylülerle ve hem Kristof Kolomb hem de onun son denizcileriyle eşit oranda ilgilenmek durumundadır (Le Goff, 1974, s.85).

İşletme tarihi yazımı bağlamında, arşiv malzemesine ulaşmanın zorluğu yanında arşive dayalı analizler, basit birer belge sunumu yerine işletme tarihinin var olan kuramlar veya sosyal teoriler bakış açısıyla yerel bağlamdaki vakaları inceleyerek kuramsal bir katkı arayışına girişmelidir. Zira, tarihsel uğraşının şu yada bu yolla üretilmiş sosyal bilim kuramlarını tüketmesi kaçınılmazdır. Tarih geçmişten kalan belgelere, kanıtlara, insan yapısı şeylere dayanarak dil aracılığıyla geçmişi yeniden kurarken, daha önce geliştirilmiş sosyal bilim kuramlarından yararlanması, yani kuramları tüketmesi zaruridir. Çünkü, geçmişin kanıtlarından geçmişin yaşantısına geçmek için bir ön bilgiye gereksinim vardır (Tekeli, 2011, s.50). İşletme tarihyazımında belge ile kuram arasında ilişki kurulamaması, üretilen tarihsel bilginin kuramsal katkısını oldukça zayıflatabileceği gibi; analizi basit bir belge fetişizmi (Reyhan, 2019, s.98) noktasına çekebilmektedir. Bu problem de, daha geniş bir perspektiften tarihçiliğin belgelerin içerdiği verilerin bazen aynen, çoğunlukla da farklı tasnifler, tablolar ve grafiklerle tespit ve tasviriyle başlayıp, tarihsel/dönemsel/problematik bazda ciddi bir kavramsal ve kuramsal analize girişmeden sona ermesine (Özel, 2012, s.12) neden olmaktadır. Meseleye bu doğrultuda yaklaşıldığında, kuramsal katkı arayışında olan sorular sorularak yerel vakalar üzerinden tarihsel analizler yapılabilmektedir. Örneğin, işletme tarihi bağlamında pek ilgi çekmeyen bir perspektifle (Marksist kuram) yerel bağlamın özgün bir örneği (Arçelik) üzerine analiz etmek (Yılmaz, 2010) gibi... Veyahut, İlhan Tekeli'nin vermiş olduğu örnekte olduğu üzere, Türkiye'de oluşan kurum tarihyazımı birikimi üzerinden, birinci el malzemeyle yazılmış tarihlerin sayısı arttığında, onların üstünden yazılan ikinci el malzemeyi kullanarak yazılan tarihler yeni sentezlere ve yeni yorumlara açık bir biçimde Cumhuriyet'i makro ekonomik değişkenler üstünden değil, mikro iş hayatının üstünden yazmak gibi yeni bir açılım (Tekeli, 2007) getirilemez mi?

Kaynakça

- Acun, F. (2019). Tarih Kaynakları. Ahmet Şimşek (Der.) Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji içinde (s.69-92). Ankara: Türk Tarih Kurumu,
- Alikılıç, D. (2013). Türkiye'de Özelleştirilen Kurumlara Yönelik Arşiv Politikaları. Nizamettin Oğuz ve İshak Keskin (Der.) Arşiv Emektarlarına Armağan içinde (ss.13-21). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Anand, S. (2016). Arşiv Üzerine On Tez. Alper Şen, Özge Çelikaslan ve Pelin Tan (Der.) Otonom Arşivleme içinde (s.75-91) İstanbul: Koza Görsel Kültür ve Sanat Derneği.
- Aren, T. (1998). Özel Arşivler ve Kamu Arşivleriyle İlişkileri I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar içinde (s. 523-541). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Aren, T. (2000). İşletme Arşivleri ve Türkiye'deki Konumuna Genel Bakış, Arşiv Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, s. 35-46.
- Arıkan, Z. (1993). Tarih Tarihi. İzmir: Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları.

- Arıkan, Z. (1995). Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Arşivi. Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildirileri içinde (s.191-216). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
- Aydın, S. (2015). Otobiyografi Nasıl Okunur? Biteviye Tarihçiliğın Açmazlarına Dair. Bülent Somay (Der.), Tarih, Otobiyografi ve Hakikat: Yüzbaşı Torosyan Tartışması ve Türkiye’de Tarihyazımı içinde (s.145-213). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berensel, E. (2016). Çöpü Arşivlemek: 8mm Arşivi Üzerine. Alper Şen, Özge Çelikaslan ve Pelin Tan (Der.). Otonom Arşivleme içinde (s.113-117). İstanbul: Koza Görsel Kültür ve Sanat Derneği.
- Bali, R. (2018). Safehaven: İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye’deki Nazi Varlıkları Meselesi. İstanbul: Libra Kitap.
- Bilici, F. (1995). İş Dünyası Arşivleri. Hamza Kandur (Der.) Arşivcilik Konferansları içinde (s.51-74). İstanbul: Librairie de Pera.
- Birinci, A. (2018). Türkiye’de Biyografi Açık Oturumu. Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi. 27 Ocak 2018.
- Colpan, A. M. ve Jones, G. (2016). Business groups, entrepreneurship and the growth of the Koç Group in Turkey. Business History, 58(1), 69-88.
- Çataloğlu, E. (2019). Eczacıbaşı Topluluğu Arşivi Arşiv ve Dokümantasyon Uzmanı Evrim Çataloğlu ile E-posta Yazışması. 26 Nisan 2019.
- Dağlı, T. (2019). Taha Toros Arşivi. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Özel Arşivler Konferans Dizisi. 6 Şubat 2019.
- Derrida, J. (1996). Archive Fever: A Freudian Impression. Chicago: University of Chicago Press.
- Dündar, C. (2006). Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç. İstanbul: Doğan Kitap.
- Dündar, C. (2008). Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç II (1961-1976). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ferro, M. (2017). Sinema ve Tarih. İstanbul: Ayrıntı.
- İçimsoy, A. O. (2000). Özelleştirme Uygulamaları ve Özelleştirilen Kamu Kurumlarının Arşivleri. Arşiv Araştırmaları Dergisi. Sayı:2, s.71-78.
- İçimsoy, A. O. (2017). “Unutma özelliği olmayan bellek, yeter ki bilinçli olarak yok edilmesin ya da ...”, Dijital Çağda Arşivler ve Kültürel Miras Konferansı. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

- Karaman, O. S. (2017). digitalSSM: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi'nin Koleksiyon ve Arşivlerinin Dijitalleştirilmesi. Dijital Çağda Arşivler ve Kültürel Miras Konferansı. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.
- Karatepe, T., Yılmaz Şentürk, E. ve Saydam, V. (Der.) (2017). Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama. İstanbul: Hiperlink.
- Kayabal, A. (1998). Sahafılardan Tarih Vakfı'na Sert Tepki. Yeni Yüzyıl, 10 Şubat 1998.
- Kırlı, C. ve İleri, N. (2015). Bavullardan Kataloglara: Boğaziçi Arşivleri'ne Doğru. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- King, C. (2016). Pera Palas'ta Gece Yarısı: Modern İstanbul'un Doğuşu. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Koraltürk, M. (2005). Türkiye'de Kurum Tarihi Yazıcılığı Hakkında Düşünceler, Mütferrika, Sayı 28, s.137-141.
- Koraltürk, M. ve Yalçınkaya, A. (2019). Kurum ve Sektör Tarihi, İş İnsanı ve Yönetici Hatırat, Biyografi ve Otobiyoğraflerinin İktisat ve İşletme Tarihi Kaynağı Olarak Değeri ve Önemi. Rifat Bali, Murat Koraltürk ve Akansel Yalçınkaya (Der.) Kurum ve Sektör Tarihi, İş İnsanı ve Yönetici Hatırat, Biyografi ve Otobiyoğrafi Kitapları Bibliyografyası (1932-2018) içinde (s.11-34). İstanbul: Libra Kitap.
- Le Goff, J. (1974). Mentalities: A New Field for Historians. Social Science Information, 13(1), 81-97.
- Liang, L. (2016). Arşiv Tahayyülünde Baskın Olan, Arta Kalan ve Doğmakta Olan. Alper Şen, Özge Çelikaslan ve Pelin Tan (Der.). Otonom Arşivleme içinde (s.93-111). İstanbul: Koza Görsel Kültür ve Sanat Derneği.
- Özel, O. (2012). Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihcilik. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özen, S. (2010). Rethinking the Young Turk Revolution: Manaki Brothers' Still and Moving Images. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi.
- Özen, S. (2018). Arşivden Sonra? Nostalji Eleştirisinin Eleştirisi. Yapı Kredi Kültür Sanat Loca. 13 Kasım 2018.
- Reyhan, C. (2019). Toplumsal Kuram Açısından Tarihsel Malzeme. Ahmet Şimşek (Der.). Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji içinde (s.93-114). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saka, E. (2017). Akademik Çalışmalara Katkı Bağlamında Bir Sorunsallaştırma Alanı Olarak Dijital Arşiv(cilik). Dijital Çağda Arşivler ve Kültürel Miras Konferansı. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

- Silier, O. (1992). Tarihsel Mirasın Korunması ve Arşiv Malzemesi. Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu, 17–18 aralık 1992 İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanatar Baruh, L. (2015). Türkiye’de Özel Arşivlerin Oluşumu Üzerine Bazı Düşünceler. İshak Keskin, Ş. Nihal Somer ve Nizamettin Oğuz (Der.). İsmet Binark Armağanı içinde, (s.371-381), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Tanatar Baruh, L. (2017). Arşivden Çıktı: Arşivi Kamuya Açmak. Dijital Çağda Arşivler ve Kültürel Miras Konferansı. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.
- Tanatar Baruh, L. (2020). SALT Araştırma: Özel Arşivleri Paylaşımına Açmak. ANKOS Akademi Webinarı. 17 Aralık 2020.
- Tekeli, İ. (1998). Tarihyazımı Üzerine Düşünmek. Ankara: Dost Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2007). İlhan Tekeli ile Cumhuriyetin Harcı Üzerine: Türkiye’de Modernite ve Tarih Yazımı (Söyleşi), Mimarlık, 333, Ocak-Şubat, s.43-50.
- Tekeli, İ. (2011). Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Turan, İ. (2015). Tarih Araştırmaları için Sanal Arşiv ve Kütüphane Kullanımı. Ahmet Şimşek (Der.), Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji içinde, (s.115-130). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yalçınkaya, A. (2020). Mütahassıslar, Mütercimler ve Mümessiller: Erken Cumhuriyet Dönemi Kamu Kurumlarının Rasyonalizasyonunda Bağlam ve Aktörler. 28. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Ankara, Türkiye, 3-5 Eylül 2020, s.1249-1259.
- Yavuz, M. (2017). Kamu Yatırımlarının Yönetimi: Müstakil Projelerden Topplulaştırılmış Projelere Geçiş. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Yazıcı, S. (2015). Yüzyıllık Hikayeler. İstanbul: Yüzyıllık Markalar Derneği.
- Yılmaz, E. (2014). SALT Galata ve SALT Araştırma, Bilgi Dünyası, 15(2), s.463-464.
- Yılmaz, R. K. (2010). Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre 'Arçelik': İşletme Tarihine Marksist Bir Yaklaşım. İstanbul: SAV.Huzurevleri Kurma ve Yaşatma Derneği Tüzüğü-HEKYAD (tarih yok)

WRITING BUSINESS HISTORY WITHOUT AN ARCHIVE OR ON THE POSSIBILITIES OF STUDYING BUSINESS HISTORY IN TURKEY

Abstract

This study explores the (im)possibilities of using archives in business history writing in Turkey. The primary question behind this analysis can be expressed as follows: “Is it possible to write a business history without accessing the necessary archive data in a developing country like Turkey and in a context where the vast majority of economic institutions that are the focal point of business history are family owned and closed to researchers?” Furthermore, this study also

seeks an answer the question “From what other non-archival sources and how can archival documents or information be obtained?” The answer to this question is of great importance for a discipline that focuses on economic institutions such as business history and needs private and family archives as resources. As underscored by Tekeli (1998; 2011), in the context of institutional historiography, including business organizations, if an institution does not open its archives to researchers, it is almost impossible to write its history. In this respect, in the context of Turkey, a researcher working on writing the history of a company has to work without an archive and adopt a historiographical approach, as noted by Tekeli (1998; 2011). While local business historians adopt this approach, they may choose to benefit from an increasing number and variety of mostly digitized private/family archives and collections in Turkey (Turan, 2019). These could be a research center or library operating directly under a holding or corporation such as SALT Research, Yapı Kredi Bank Historical Archive, İş Bankası Museum Library, Archives and Documentation Center Eczacıbaşı Holding or operating as part of a university such as Koç University VEKAM, Koç University Suna Kıraç Library Digital Collections as well as many private and official institutions and family archives such as Ara Güler Archive and Research Center, Suna and İnan Kıraç Foundation Istanbul Research Institute Archive, History Foundation Archive, Istanbul Şehir University Library Taha Toros Archive, DPT Library, Boğaziçi University Archive and Documentation Center, İBB Atatürk Library Digital Archive where various sources of business history can be obtained (Tanatar Baruh, 2015; Karatepe, Yılmaz Şentürk & Saydam, 2017). However, since the information and documents in these sources, especially the private family and institution archives, are a kind of screened official/approved archive materials, business history writing based on these sources carries the risk of reflecting only a part of the overall picture (Bali, 2018, p. 9). Based on the archival experience of the researcher in the last five years, what these sources are in the context of business historiography and how they can substitute an archiveless business history writing are critically and coherently discussed in this study.

Keywords: Business History, Corporate History, Historiography, Private Archives, Digital Archives and Collections.

GEÇ OSMANLI ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNİN SÜRELİ YAYINLARINDA TANITILAN MARKALARIN ANALIZI

Esra DİL^a, Serkan YAZICI^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Sakarya, Türkiye,

esradil@sakarya.edu.tr

^b Prof. Dr. Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sinop, Türkiye,

syazici@sinop.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Marka Tarihi, Sürelî Yayınlar, Reklamlar, Geç Osmanlı- Erken Cumhuriyet Dönemi

Amaç

Araştırmanın amacı, geç Osmanlı- erken Cumhuriyet döneminin reklamlara ve duyurulara konu olmuş markaları, ürün, sektör, menşe bazında değerlendirerek markalaşma tarihine ışık tutmaktır. Küreselleşme olgusunun 19. yüzyıldan itibaren dalgalar halinde yayılması ile uluslararası ticarete konu olan ürünlerin dolaşımı hızlanmış ve pek çok ürün farklı ülkelerde kendisine müşteri bulabilmiştir. Markaların ticari haklarını garanti altına almaya başlaması ile bu dolaşımın ivmesi artmıştır. Bu dönemde markalar, potansiyel müşterilerini çekebilmek için reklam verme ve ticari bültenlerde yer alma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda araştırma, marka tarihine ilişkin incelemeyi süreli yayınlardaki reklam faaliyetleri üzerinden ele almaktadır.

Teorik Altyapı

Dünya tarihinde ticarileşmiş ürünlerin ilk çağlardan itibaren kimi zaman üreticisini diğerlerinden kimi zaman da mamulü benzerlerinden ayırmak amacıyla birtakım alametler taşıdığı görülmüştür. Ekonominin küçük pazarlardan piyasalar benzeri çarşılarında akmaya başlaması gerek mamul madde miktarını gerekse de ürünler üzerindeki ayırt edici unsurları artırdı ve çeşitlendirdi. Geleneksel ekonomide loncalar asırlarca üreticilerin ticari-fikri mülkiyet haklarını korumayı başardı. Ancak önceler şehirler ve bölgeler sonra ise ülkeler ve kıtalar arasında yapılmaya başlayan ticaret loncaların dar bölgesel denetim stratejilerini işlevsiz kıldı (Durgun, 2009). Emperyalist devlet olgusu etrafında ticaret XIX. yüzyılda hızla ulusların sınırlarını aştığında ülkelerin markalarını korumak için yaptıkları iç düzenlemeler dahi anlamını yitirdi. Artık uluslararasılaşan marka olgusu uluslararası konferansların konusuydu. 1873 yılında düzenlenen Uluslararası Viyana Fuarı ile ilk kez konu etrafıca tartışmaya açıldı. Bu yıllarda ortaya çıkan patent karşıtı ticari hareket ve patent hukukunun genişlemesi çerçevesinde gelişen bu tartışmalar da marka sahipleri de ticari mülkiyet meselesinin uluslararası bir zemine oturtulmasını dillendirdiler (Bülbül ve Özbay, 2015). 1878 Paris Fuarı kapsamında toplanan Trokadero Kongresi'nde önce Avrupalı üyelere oluşan bir komisyonun oluşması takip eden yıllarda ise bu komisyonun gayretleri ile sınırsız mülkiyetin enternasyonal kuralları karara bağlandı. 1883'te Paris'te imzalanan uluslararası sözleşme bir yıl sonra yürürlüğe girmiş oldu. 1886 yılında Bern'de 1893 yılında ise Madrid'de imzalanan

anlaşmalarla marka haklarının korunması ülkeler arası ticarete büyük ölçüde standart kazandı (Reşat İbrahim, 1931)

1830'lu yıllardan itibaren sanayileşmiş batı ekonomisine giderek daha güçlü bir şekilde eklenilen Osmanlı Devleti de bu gelişmeleri yakından izliyordu. Bunun da ötesinde Osmanlı topraklarında markalarını tanıtmak ve ürünlerini satmak isteyen sermaye sahipleri sınıai mülkiyet hakları konusunda gerekli adımların atılması için Türk makamlarını zorluyordu. 1840'larda fikri mülkiyeti ceza hukukunun bir parçası haline getiren Osmanlı bu hükümlerin markaların taleplerini karşılamadığını da görerek 1871 yılında "Eşya-i Ticariyeye Mahsus Alamet-i Farikalara Dair Nizamname" ile bu sahaya el attı (Akay, 2015). Bir yıl sonra yürürlüğe giren nizamname hükümlerine göre Osmanlı topraklarında ticarileşen tüm markaların kaydı bir defterde tutulacaktı. Marka sahipleri, menşei, temsilcisi, ticaret alanı gibi bilgilerin kaydedildiği defterlerle Osmanlı'nın marka tescili tarihi de başlamış oldu. 1888'de nizamname kapsamlı bir değişimle yenilendi ve "Fabrikalar Mamulâtıyla Eşya-yı Ticariyyeye Mahsus Alamet-i Farikalara Dair Nizamname" başlığıyla geçirdiği revizyonlarla 1964 yılına değin konu ile ilgili en temel yasal dayanak olarak kaldı (Kala, 2008). Böylelikle genel bir koruma zırhı edinen yerli yabancı markalar Osmanlı pazarında faaliyet gösterdiler. Görünür hale geldikleri bir alan da giderek gelişmekte olan Osmanlı matbuatıydı. Yerli olanlar Çağaloğlu, azınlık ve yabancılara ait olanlar Beyoğlu merkezli olmak üzere iki farklı ekolde gelişen Osmanlı basınında 1860'lardan itibaren görülen ilan sayfaları 1890'dan itibaren marka reklamlarının görüldüğü reklam sayfalarına dönüştü. Bu sayfalar Osmanlı ekonomisi içinde markaların teşkil ettiği ağırlığı tespit etmek amacıyla yapılan araştırmalar açısından önemli bir kaynak niteliğindedir (Yardımcı vd., 2017)

Metodoloji

Araştırmaya konu edilecek örneklem, Atatürk Kitaplığı, Seyfettin Özege, Milli Kütüphane ve Hakkı Tarık Us kütüphanelerinin dijital sayfalarından faydalanılarak elde edilen gazeteler ve Şark Ticaret Yıllıkları'nın (AnnuaireOriental) 1891,1906, 1910, 1928 yıllarına ait sayılardan oluşturmaktadır. Süreli yayınların sayıca çokluğu nedeniyle araştırmacılar dönemim tirajı en yüksek gazetelerini seçme yoluna gitmiştir. Satış rakamı fazla olan gazetelerin kitlesel iletişimi sağlaması bakımından elverişli kaynaklar olduğu görüşüyle, Osmanlı Dönemi'nden İkdam, Servet, Şehbal, Tanin, Cumhuriyet Dönemi'nden ise Akşam, Vakit, Hakimiyet-i Milliye, Ulus, Tanin gazetelerinin baskıları incelenmiştir. İlgili gazetelerin ilan ve reklam sayfaları taranarak bir veri seti oluşturulmuştur. Bununla birlikte Şark Ticaret Yıllıkları'nın (AnnuaireOriental) 1891,1906, 1910, 1928 yıllarına ait sayıları da taranarak veri setine eklenmiştir.

Elde edilen veriler ürünler, sektörler, marka menşei olmak üzere tasnif edilerek, yüzdellik dağılımları bazında analiz edilmiştir.

Analiz

Ürünler

Bu kaynaklardan elde edilen marka sayısı toplamda 722 olup, bunların içinden ürün bilgisine erişilebilenler 691 tanedir. Analiz sonucunda en sık tekrar eden üç ürün sırasıyla tıbbi ilaç, alkollü içecekler ve makinelerdir. İlk sırada kayıtların %13,17'sini teşkil eden tıbbi ilaçlar

bulunmaktadır. Alkollü içecekler sıralamada yüksek bir yeri almıştır. Bu dönemin kayıtlarında mağazacılığın yaygınlaşması nedeniyle gerek doğrudan mağazaların kendisinin gerekse mağazada satılan giyim, ayakkabı gibi ürünlerin sıklıkla tekrar ettiği tespit edilmiştir.

İncelemeye konu edilen belgeler içinde 64 adet farklı ürün yalnızca bir defa görülmüştür. Duvar kâğıdı, halat, kurdele, kartpostal, şişe temizleyici bunlara örnek verilebilecek ürünlerden bazılarıdır.

Sektörel Dağılım

Şark Ticaret Yıllıkları ve gazetelerden elde edilen toplam 691 ürünün sektör incelemesi yapılabilmektedir. Bu kayıtlarda mamul dışında hizmetlerin de sınıflandırmasının yapıldığı görülmektedir. Marka Tescil Başvurularına Ait Mal ve Hizmetlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Tebliğ esas alındığında 35. Sınıf ve sonrasındaki kodlar hizmet sektörlerini ifade etmektedir. Terzilik, bankacılık, lokantacılık gibi hizmetlerin sınıflandırıldığı ilk markalar bu kayıtlardan elde edilmiştir. Bulgular 5., 25. ve 3. sektör sınıflarının ilk üç sırada yer aldığını göstermektedir. 5. Sınıf olarak isimlendirilen sektör ilaç, tıbbi kimyasal, haşerat için kullanılan kimyasallar ve her türlü dezenfektanın yer aldığı bir sektör sınıflandırmasıdır. İlgili kayıtların ürün analizinde tıbbi ilaçların birinci sırada yer alması, burada 5. Sınıf olarak ifade edilen sektörün birinci sırada yer almasına yol açmıştır. Listede ikinci sırayı 25. Sınıf olarak ifade edilen giyim ile ilgili sektör almıştır. Bu durum, ürün analizindeki sıralama ile örtüşmeyip, o sıralamada ikinciliği alan alkollü içecekler, sektörel analiz yapıldığı bu sıralamada beşinciliğe gerilemiştir. Listede üçüncü sırayı 3. Sınıf almaktadır. Temizlik amaçlı maddeler, parfümeri ve kozmetik, diş bakım ürünleri cila ve kremler bu kapsama girmektedir.

Markaların Menşe Analizi

Şark Ticaret Yıllıkları ve gazete metinleri önceki iki analizden farklı olarak sadece menşe bilgilerini haizdir. Bu nedenle analiz yerli ve yabancı markaların oranları ve yabancı markaların menşe ülkelerinin tespiti ile sınırlı kalacaktır. Belgelerden toplam 530 marka tespit edilmiştir. Bu markalar yerli ve yabancı adresler olmak üzere aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir:

Ülke	Adet	Yüzdeleri Dağılım
Yabancı	262	49,43
Yerli	268	50,57
Toplam	530	

Bu kayıtlarda, yerli ve yabancı markaların sayıca birbirine çok yakın oldukları görülmüştür. Ürün menşei bakımından yerli markalar yabancı markaların önüne geçebilmiştir. Belgelere yer alan toplam 530 markadan ancak 262'sinin kökeni hakkında bilgi mevcuttur. Analiz bulgularına göre Fransa, İtalya, Almanya en çok tescil edilen markaların köken ülkesidir. Ancak Fransa ve İtalya elde edilen kayıtların %80'lik kısmının köken ülkesi olarak ciddi bir ağırlığa sahiptir.

Yerli Markaların Analizi

Kaynaklarda yer alan yerli markalardan adreslerine ulaşılabilenler 268 adettir. İstanbul ve İzmir yine ilk iki sırayı alırken, bu defa taşradan Erzurum, Adana, Konya gibi illerden de markaların tescil edildiği görülmektedir.

Sonuç

Bulgular tıbbi ilaç, alkollü içecek ve makine gibi ürünlerin tanıtımının çoğunlukta olduğunu ortaya koymaktadır. Sektörler bazında marka tanıtımları ele alındığında, öne çıkan sektörlerin tıbbi ilaç, tekstil ve temizlik, bakım ürünlerine ait olduğu görülmüştür. Fransa ve İtalya menşeli ürünlerin tanıtımı çoğunlukta. Buna mukabil, yerli ve yabancı markaların tanıtımı hususunda bir denge söz konusudur. Yerli markalar yabancı markalar ile eşit şekilde tanıtım ve reklam çabasına girişmiştir. Yerli markaların İstanbul merkezli olmaları dikkat çekici bir husustur.

Kaynakça

- Akay, T. (2015). Osmanlı Devleti'nde Fikri Mülkiyet (1850-1914), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2015, s. 42.
- Bülbül, Y. & Özbay, R. (2015). Sanayi Devrimi'nin Tartışmalı Bir Kurumu Olarak Patent ve Osmanlı'da İhtira Beratı Kanunu. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28 (1), 37-55. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/486/4123>
- Durgun, F. (2009). A Comparison of Medieval European Guilds and Akhism in Anatolia in Terms of Their Emergence and General Functions, Tarih Okulu, Sayı. IV, s. 1-16.
- Kala, A. (2008). İhtirâ Beratı'ndan Patent'e, Alâmet-i Fârika'dan Marka'ya Türk Sınai Mülkiyet Hakları Tarihi, Ankara, s. 91.
- Reşat İbrahim, "Beynelmilel Sınai Mülkiyet İttihadının ve İsviçre'de Bern'de Kain Beynelmilel Sınai Mülkiyet Bürosunun Mevzu, Vazife ve Mesaisi Hakkında Rapor", Resmi Sınai Mülkiyet Gazetesi, Sene:1, No:2, Kanunevvel 1931, s. 2.
- Yardımcı, M. E., Genç, S. Y. & Süloğlu, D. (2017). Osmanlı Devleti'nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları. Sosyal Bilimler Metinleri, 2017 (1), 86-104. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbm/issue/47259/596553>

ANALYSIS OF BRANDS ADVERTISED IN PERIODICALS OF THE LATE OTTOMAN, EARLY REPUBLICAN ERA

Abstract

The research aims to shed light on the history of branding by evaluating the brands that have been the subject of advertisements and announcements of the late Ottoman-early Republican period based on product, sector, and origin. With the spread of globalization in waves since the 19th century, the circulation of products subject to international trade accelerated, and many products were able to find customers in different countries. The acceleration of this circulation has increased as the brands started to guarantee their commercial rights. In this period, brands preferred to place advertisements and commercial bulletins to attract their potential customers. In this context, the research deals with the review of brand history through advertising activities in periodicals.

The sample to be the subject of the research consists of the newspapers obtained by using the digital pages of the Atatürk Library, Seyfettin Özege, National Library, and Hakkı Tarık Us

libraries, and the numbers of the Eastern Trade Annuals (Annuaire Oriental) for the years 1891, 1906, 1910, 1928.

The prints of the newspapers İkdam, Servet, Şehbal, Tanin from the Ottoman Period, and Akşam, Vakit, Hakimiyet-i Milliye, Ulus, Tanin from the Republican Period were examined. We scanned the advertisement and advertisement pages of the relevant newspapers. In addition, the Annuaire Oriental volumes for the years 1891, 1906, 1910, 1928 were reviewed and added to the data set.

The findings reveal that products such as pharmaceuticals, alcoholic beverages, and machinery are predominant. Considering the brand promotions based on sectors, it has been seen that the prominent sectors belong to pharmaceuticals, textiles, and cleaning and care products. France and Italy-based products are the majority. On the other hand, there is a balance in the promotion of domestic and foreign brands. Domestic brands have attempted to promote and advertise equally with foreign brands. It is noteworthy that domestic brands are based in Istanbul.

Keywords: Brand History, Advertising in Periodicals, Late Ottoman-Early Republican Era

TÜRKİYE’DE DEVLET İŞLETMECİLİĞİNİN İDARE VE KONTROLÜNDE İKİ DÖNEM TEK AKTÖR: İŞLETMELER BAKANLIĞI

Serdar USLU^a, Janset ÖZEN AYTEMUR^b

^a Akdeniz Üniversitesi, SBE Yön.ve Org. Doktora Programı, Antalya,Türkiye,

serdaruslu79@hotmail.com

^b Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Antalya, Türkiye,

janset@akdeniz.edu.tr

Anahtar Sözcükler: İşletmeler Bakanlığı, İktisadi Devlet Teşekkülleri, Devlet İşletmeciliği.

Amaç

Türkiye iktisat alanı Ekonomi Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, İşletmeler Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı gibi farklı bakanlık örnekleri ile uzun bir kurumsal geçmişe sahip olmasına rağmen, bu alandaki bakanlıkların ortaya çıkışı, gelişimi ve kurumsallaşmasına yönelik araştırmaların çok az sayıda olduğu görülmektedir (Saylam, 2016). Bu araştırmada, 1949-1957 ve 1978-1979 yılları arasında faaliyet gösteren, İktisadi Devlet Teşekküllerinin (İDT) düzenleyici üst kuruluşu olarak kanunla yapılandırılan ancak siyasi ömrü kısa süren İşletmeler Bakanlığı anlatılmıştır. Farklı iktisadi dönemlerin ekonomi politikaları çerçevesinde farklı yönetim ve denetim içerikleri ile ele alınan ve idare edilen İDT’lerin kısa süreler için de olsa bağlı oldukları bir bakanlık örneği olarak İşletmeler Bakanlığı’nın, gerek Türkiye’de Sanayi Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı vb. örnekleri ile benzerlik/farklılıklarını ve süreklilik/kopuşlarını anlamak; gerekse Türkiye’nin ekonomi politik tarihi içindeki iki farklı kesitin İDT’lere ve Türkiye sanayileşmesine etkisini kavramak noktasında ilginç bir kurum örneği olarak ele alınabileceği değerlendirilmektedir.

Çalışmada, yazarların Türkiye yönetim tarihi yazınında daha önce doğrudan konu edilmemiş İşletmeler Bakanlığı’nı kuruluş nedenleri, farklı hükümetler bağlamında etkin olduğu yıllardaki faaliyetleri, bakanlığa bağlanan İDT’lerin özellikleri, özel teşebbüs ile ilişkileri, faaliyette olduğu iki farklı tarihi kesit içinde ülke ekonomisinin düzenlenmesindeki rolü ve ağırlığı vb. konular çerçevesinde inceledikleri arşiv araştırmalarının ilk bulguları aktarılmıştır.

Literatür Arka Planı

1930’lu yılların kısa bir bölümü dışında, Türkiye’nin ekonomi tarihinde liberal ekonomi ilkeleri benimsenmiştir (Çavdar, 2003). CHP’nin 1947 geçiş dönemindeki 7. Kurultayında, “özel teşebbüslerin başarmaya imkân bulamadığı yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir” şeklinde ifade edilen yaklaşım Türkiye’deki devletçiliğin özeti gibidir. “Özel sermayeyi tedirgin etmeyecek şekilde ona yardım görevini üstlenmek” şeklinde çizilen devletçilik prensibi en başından beri bir ‘kalkınma tedbiri’ olarak düşünülmüştür (Boratav, 2006).

DP iktidarının ilk hükümetini kuran Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950’de okuduğu hükümet programında “hususî teşebbüsün kendini hukukî ve fiilî emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almayı, onun süratle gelişmesine yardım etmeyi” ve “istihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmayı” hükümetin takip edeceği iktisadî esaslardan ikisi olarak vurgulamıştır (Arar, 1968).

“Amme hizmeti gören ve ana sanayie taalluk edenler hariç...devlet işletmelerinin...bir plan dahilinde peyderpey özel teşebbüse devredilmesi” niyetine karşın DP, on yıl süren yönetimi döneminde bu programı uygulayamamıştır. Ancak bu dönemde KİT’lerin ekonomi içindeki yeri önemli bir niteliksel değişime uğramıştır. Özellikle o zamana dek çok sınırlı tutulan ‘iştirak’ olgusu hızla yaygınlaştırılmış, bu şekilde devlet sermayesinin özel sermaye birikimine büyük katkılar yapması sağlanmıştır. Başka bir deyişle, KİT’lerin peyderpey özel teşebbüse devri şeklinde gerçekleşme de DP iktidarı KİT iştiraklerinin sayısını artırma ve temel işlevlerini değiştirme yoluyla özel kesime sermaye aktarılmasını sağlamıştır (Kepenek, 1993). DP iktidarının benimsediği ekonomik ilkeler çerçevesinde 1949 yılında kurulan İşletmeler Bakanlığı’nın bir “Devlet İşletmeleri Bakanlığı”¹ olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Kanun gerekçesinde “devlete ait teşekkül, müessese, işletme ve teşebbüslerin çalışmalarında tatbik eylemeleri gereken sistemlerle bunların verimli, planlı ve rasyonel bir tarzda faaliyette bulunmaları için ittihazı lüzumlu görülen tedbirlerin alınması, aralarında zarurî olan işbirliğini ve çalışma ahengini sağlayacak usul ve tertiplerin tespiti ve bunların tatbikatının devamlı olarak takibi keyfiyetinin hususî önemine” değinilerek “devlet teşebbüsleriyle hususî teşebbüslerin eşit şartlar içinde mütalaa edilebilmesinin önemi” vurgulanmaktadır. 11.02.1950 tarihinde kabul edilen 5528 sayılı İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Sümerbank, Etibank, Makine ve Kimya Endüstri Kurumu, Türkiye

¹ İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı ve Ekonomi ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/640) (15.12.1949).

Demir Çelik İşletmeler Genel Müdürlüğü ve Türkiye Selüloz Kâğıt Fabrikaları Genel Müdürlüğü, İşletmeler Bakanlığı'na bağlanmıştır. Görevlerini Sanayi, Maden ve Enerji Bakanlığı'na devrederek faaliyetlerini sonlandırdığı 1957 yılına dek İşletmeler Bakanlığı'nın tüm faaliyetleri “1950 öncesindeki devleti işletmeci konuma sokan girişimlerin değişmesi gerektiği, İDT’lerin özel sektöre yakınlaştırılması ve yakın zamanda da bunların özel sektöre dahil edilmesi gerekliliği” şeklindeki ekonomik yönelim ile yürütülmüştür. Bu çerçevede “özel sektörle İDT’ler arasında ticari kurallar konusunda fark olmadığı, İDT’lerin Vekalet’e bağlılıklarının sadece denetim ve genel iktisadi politikanın sürdürülmesi amacıyla olduğu”² belirtilmektedir.

Veri Seti

Araştırmada Bakanlık hakkındaki arşiv belgelerine ve ilgili dokümanlara ulaşılmaya çalışılmış, İşletmeler Bakanlığının başta kuruluş çalışmaları olmak üzere, bağlı kurumlar ile ilişkisini ortaya koyan, yasal düzenlemeler, tebliğler, TBMM Kanun Cerideleri, Kanunlar, Komisyon Raporları, Hükümet Programları, Resmi Gazete sayıları, Başbakanlık Arşivi İşletme Bakanlığı yazışmaları, yıllık kurum raporları gibi yazılı materyal dosyalanmıştır. Ayrıca dönemin en fazla trajına sahip Cumhuriyet ve Milliyet Gazetelerinin arşivlerinde 1950-1980 yıllarını kapsayacak şekilde “İşletmeler Bakanlığı”, “İşletmeler Vekaleti” anahtar kelimeleriyle tarama yapılmıştır.

Bulgular ve Sonuç

İlk Dönem İşletmeler Bakanlığı Faaliyetleri (1949-1957):

İşletme Bakanlığı'nın kuruluş çalışmaları sırasında gündeme gelen “çok farklı alanlarda üretim yapan İDT’lerin standart bir organizasyon yapısına ve denetim sürecine tabi olmamaları” konusu 15.12.1949 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Ekonomi Komisyonu Raporunda öne çıkmıştır: “Bakanlığın asıl kuruluş sebebinin kapsamı devlet işletmeciliğini içine almak ise de çeşitli Bakanlıklara bağlı müessese ve işletmelerin taşıdıkları ayrı bünye hususiyetleri dolayısıyla bunun ancak zamanla tahakkuk ettirileceği düşünülerek, şimdiden örnek ve kati hükümlerden çok, bunun gerçekleşmesine müsait hükümlerle işe başlamak yoluna gidilmiş ve bu yol bugünün realitesine daha uygun mütalâa edilmiştir”. 5528 sayılı İşletmeler Bakanlığı Kanun hükümlerinin yürürlüğe girmesi ile devlet işletmeleriyle özel teşebbüsleri aynı hak ve yetki karşısında bulundurmamak gayesinin temini bakımından devlet işletmelerinin bir Bakanlık

² TBMM Sanayi, Maden ve Enerji Vekâleti Kuruluş ve Vazifeleri Hakkında Kanun Layihası ve İktisat, Nafia ve Bütçe Encümenleri Mazbataları Hakkında 185 Nolu Komisyon Raporu (1/423) (23.02.1956).

bünyesinde toplanmasında fayda olacağı belirtilmiş, İDT'lerin kontrol ve denetlenmesiyle bu eşit şartların ihlalinin engelleneceği değerlendirilmiştir.

Devlet işletmeciliğinin tek bir üst yapı ile bir bakanlık tarafından kontrol edilmesi çabasının bir örneği olarak kurulan İşletmeler Bakanlığı'na aşağıda sıralanan yetki ve görevler verilmiştir³:

- Bağlanacak bütün teşekkül ve tesislerin işletmelerinde aynı esas ve prensiplerin tatbiki,
- Bunlar arasında işbirliği ve iş ahenginin sağlanması, murakabenin bir elden idaresi,
- Hususi teşebbüsle devlet işletmelerine tam bir eşitlik temini,
- İşletmelerin organizasyon işlerinin toplu olarak ele alınıp halledilmesi,
- Daha rasyonel bir mesai sağlanması,
- Rantabilite konusunda kül halinde bir mesai sarfı,
- Eleman kalifiye işçi yetiştirme,
- Sosyal işlerde birlik,
- Ücret politikası, asgari ücretin tespiti,
- Hususi teşebbüslerle münasebet ve bunlara yardım.
- Alım işlerinin koordine edilmesi ve memleket içi alımların düzenlenmesi,
- Muhasebede vahdet ve maliyet hesaplarında müşterek esaslar vaz'ı,
- Sermaye ve kredi işlerinin düzenlenmesi,
- Plân ve program işlerinin tanzimi,
- Devlet murakabe ve teftişinin bu müesseseler üzerinde tesisi,
- Kömür ve yakıt konularının ve petrol işinin tanzimi ile memleket ihtiyaçlarına ve iktisadi icaplara göre ayarlanması.

1949-1957 aralığında İşletmeler Bakanlığı görevlerini yürüten isimler Mustafa Münir Birsal (07.06.1949-22.05.1950), Prof. Dr. Mehmet Muhlis Ete (22.05.1950-09.03.1951), İbrahim Hakkı Gedik (09.03.1951-12.12.1951), Nuri Özsan (vekaleten- 12.12.1951-18.09.1952), Dr. İbrahim Sıtkı Yırcalı (18.09.1952-17.05.1954), Prof.Dr. Fethi Çelikbaş (17.05.1954-06.12.1954) ve Samet Ağaoğlu'dur (06.12.1954-02.09.1957)⁴. Bu isimler arasında Türkiye yönetim yazını için en dikkat çekici isim 1939 ve 1944'te Siyasal Bilgiler Okulu'nda İşletme İktisadı ve Umumi İktisat profesörlüğü yapan Prof. Dr. Mehmet Muhlis Ete'dir. İşletme Ekonomisi Dersleri (1946), Türkiye'de Devlet İşletmeciliği (1948), State Exploitation in Turkey (1951), Müşterek Pazar Karşısında Türkiye Devlet Sanayii ve Türk Maden Politikası

³ Resmî Gazete, 5528 Sayılı, İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun,16.02.1950, Sayı: 7434.

⁴ Dünden Bugüne Başbakanlık: 1920-2004, (2004). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 17.

(1959), Türkiye'nin Sanayi Politikası (1956) gibi eserleriyle işletme iktisadının önemli akademik temsilcilerinden olan Ete, 1950 seçimlerinde DP'den Ankara milletvekili seçilmesini takiben Adnan Menderes kabinesinde İşletmeler Bakanlığı ile İktisat ve Ticaret Bakanlığı görevlerini yürütmüştür.

Ete, İşletmeler Bakanı olarak görev yaptığı süre içerisinde dönemin hükümet politikasına uygun şekilde İktisadi Devlet Teşekküllerinin (İDT) hususi sermayeye devri konularında geniş çaplı çalışmalara önderlik etmiştir. Dönem basınında (örneğin Milliyet, 07.07.1950: 1), Ete'nin "devlet işletmeleri, bu arada Sümerbank işletmelerinin hangilerinin hususi teşebbüse devredileceğinin belirlenmesi için çalışma yapıldığına, birinci grup olarak Sivas ve Ankara Çimento, Sivas Tuğla, Filyos Ateş Tuğlası ve Kütahya Keramik fabrikalarını ihtiva eden toprak sanayiini ele aldıklarına, ikinci grup olarak mensucat fabrikalarını ele alacaklarına, bu işlerin birkaç ay içinde hallolmasının mümkün olduğuna, tesislerin devrinin yerli ve yabancı sermayeye satış ya da kiralama ile olabileceğine" ilişkin sözlerine yer verilmiştir:

"Hükümetimiz programımız gereğince büyük amme hizmetleri ve ana sanayi dışında yeniden fabrikacılığa geçmek taraftarı olmadığı için, yeni şeker fabrikaları kurmak yerine, hususi teşebbüslere kurdurmaya çalışıyor. Bu cümleden olmak üzere biri Adapazarı'nda pancar şekeri fabrikası, diğer Adana bölgesinde kamış şekeri fabrikası tesis etmek isteyen 2-3 grupta müzakereler cereyan etmektedir. Anonim şirket halinde kurulacak bu fabrikalara Devlet, Marshall kredisinden yardım sağlamaya vesair suretlerle de gerekli yardımlar yapmaya çalışmaktadır. Hususi Teşebbüse devri kararlaştırılan işletmeler arasında Sümerbanka ait fabrikalar olduğu gibi, Etibanka ait madenler de vardır. Halen Gümrük ve Tekel Bakanlığına bağlı bazı işletmeler için de hususi teşebbüse devri yolundaki çalışmalara muvazi olarak hazırlıklar yapılmaktadır" (Milliyet, 12.09.1950: 1, 5).

Muhlis Ete, görev yaptığı süre içerisinde İDT'lerin özel sermayeye devri ile yeni kurulacak özel sermayeye haiz işletmelerin planlaması konusunda İşletmeler Bakanı olarak yapısal ve hukuksal temelleri atmaya çalışmıştır. Bakanlık, İDT'lerin hususi teşebbüse nasıl ve hangi şartlar altında devredilebileceği ile ilgili iktisat ve hukuk alanında uzman akademisyenlerden de görüş almış, ayrıntılı bir rapor hazırlanmasını talep etmiştir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden Prof. Şükrü Baban, Ahmet Ali Özeker ve Refi Şükrü Savlu'dan oluşan bir komisyonun konuyla ilgili çalışmaları basında yer bulmuştur (Milliyet, 24.06.1950: 2). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörü Hirsch de 29.05.1950 tarihli hükümet programında devlet işletmelerinin özel sermayeye devri konusundaki görüşlerini kaleme almıştır (Hirsch, 1950). Bakanlık, yapılan çalışmalar sonunda satılacak fabrikaların kesin bir şekilde tespit edildiğini, listenin Bakanlar Kuruluna verildiğini duyurmuştur. Bunlar arasında mensucat,

çimento fabrikaları ile Etibank'ın küçük maden işletmeleri de bulunmaktadır (Milliyet, 15.10.1950: 5).

Ancak özel sermayeye devri için satılığa çıkarılmış bulunan devlet fabrikalarından hiçbirine talip çıkmamıştır. Bu durumla ilgili “bakanlığın yaptığı tetkikler sonunda şimdiye kadar kurulan devlet fabrikalarının tamamen keyfi esaslar dahilinde bölgeler ve şehirlere dağıtılmış olduğunu, zirai ve sınai hammadde kaynaklarından çok uzakta bulduklarını, maliyet ve tesis masraflarının çok yüksek olduğunu, tam randımanla çalışılmadığını ve çok defa bilgisiz işletmeciler elinde kaldıklarını tespit ettiği” yönünde açıklamalar yapılmıştır (Milliyet, 19.03.1951: 3). Bu duruma çare olarak Hükümet, “İşletmeler Bakanlığı koordinasyonu ile demokratik ekonomi prensiplerine istinat ettirdiği yeni fabrika kuruluşlarının, halk sermayesi tarafından tahakkuk ettirileceğini... örneğin şeker fabrikalarının kuruluşlarını pancar çiftçisini kooperatifler halinde teşkilatlandırmak sureti ve bunlardan toplanacak ve üzmeyecek bir sermaye ile fabrikalaşma yoluna gidileceğini” açıklamıştır (Milliyet, 24.07.1951: 1-2). Ayrıca İşletmeler Bakanı İktisadi Devlet Teşekküllerinin önemli bir kısmının 3460 sayılı kanuna göre anonim veya limited şirketler adları altında hisse senedi yoluyla hususi sermayeye ve halka arz yoluyla intikal ettirileceğini ifade etmiştir (Milliyet, 23.10.1952: 1, 7).

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar da Meclis konuşmasında İDT'ler ile ilgili yönetim tekniklerinin yetersizliği konularındaki görüşleri aktarmıştır:

“Bugün İşletmeler Bakanlığının mesuliyeti altında toplanan çok kıymetli ve hepsi ayrı, ayrı milyonları ifade eden sanayi müesseselerinin gruplar halinde organizasyonu, rantabl olmayanların ıslahı ve hepsinin tam kapasite ile çalıştırılmaları gibi muazzam bir dava ile karşı karşıyayız. Diğer memleketlerdeki emsali müesseselerin teknik kapasiteleri aynı olmasına karşın bizimkiler aleyhine arada nispeten bir maliyet farkı vardır. Bunun başlıca sebebi, işletme tekniğinin müesseselerimizin bünyesine tam ve kâmil olarak yerleştirilememiş olmasıdır. Bu halin de sebepleri arasında, çok lazım olan murakabenin müdahale sanılmasının ve siyasilere bürokratların amirlik zevkiyle teferruat sayılacak işlere kadar, karışmak istemelerinin mahzurlarını görmek mümkündür. İşletme işleri yeni bir tetkike tabi tutulmuştur. Neticesi tabiatıyla Meclisinize arz olunacaktır” (TBMM Cumhurbaşkanları Yasama Yılı Açılış Konuşması, 01.11.1951: 176).

Üretim hızındaki yavaşlama ve özel sektörün beklenen atılımı yapamaması nedeniyle 1954 sonrasında sanayileşmede devlet eli tekrar devreye girmiştir. İthalat kısıtlamaları, yasal faiz haddinden borçlanma imkânı olanlar için negatif reel faiz ve aşırı değerlenmiş kur, sınai girişimleri cazip kılmakla beraber, döviz krizi ve enflasyon özel kesimin üretken yatırımlara yönelmesini engellemiştir (Özcan, 2019). Çok sayıda İDT'nin bağlı olduğu İşletmeler

Bakanlığının ilk dönem ömrü 8 yıl olmuştur. 14.12.1955 tarihinde dönemin Başbakanı Hükümet Programını TBMM’de okurken, özel teşebbüsün günden güne gelişmekte olduğunu dikkate alarak bu gelişmeyi daha süratli ve emniyetli bir şekilde teşvik etmek amacıyla İşletmeler Bakanlığı yerine bir Sanayi ve Maden Bakanlığının kurulması gerektiğine inandıklarını ifade etmiş⁵; 1957’de İşletme Bakanlığı faaliyetlerine son verilmiştir.

İkinci Dönem İşletmeler Bakanlığı Faaliyetleri (1978-1979):

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 1978 yılında kamu girişimciliğinin verimli bir şekilde işlerliğinin sağlanması için bir İşletme Bakanlığı kurulmasını önermiş, KİT’lerin de bu bakanlığa bağlı olarak çalışmasını teklif etmiştir (Ekiz, 2009). DPT’nin 1979-1983’ü kapsayan 4’üncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)’nde yatırım ve işletme faaliyetlerinin birbirinden ayrılmamasının, eşgüdüm sorunlarının yoğun olduğu büyük ölçekli yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli dinamik örgüt yapısının oluşturulmasını engellemekte olduğu; kamu kuruluşları arasındaki eşgüdüm eksikliğinin, birden çok kuruluşu ilgilendiren önemli yatırımların uygulanmasında ortaya çıktığı ve özellikle altyapı konusundaki çok yanlı işbirliğinin yeterince ve süresinde sağlanamamasının yatırımların gecikmesine neden olduğu eleştirel bir şekilde ifade edilmiştir (DPT, 1979: 35-36). İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi’nin kuruluşunda görev alan ve uzun yıllar öğretim üyeliğini sürdüren Prof. Dr. Mustafa Aysan da Mart 1979’da Milliyet gazetesinde yazı dizisi şeklinde yayınlanan “İktisadi Devlet Teşekkülleri Nereye Gidiyor?” başlıklı yazı dizisinde İDT’ler ile ilgili yönetim ve politik sorunların çözümünün İşletmeler Bakanlığı çerçevesinde çözülebileceğini ve bu teşekküllerin verimliliklerinin artırılmasında tek Bakanlık olarak görev alınması gerekliliğini vurgulamıştır. Türkiye’nin 42. Hükümeti kurulduktan üç gün sonra Bülent Ecevit, Abdi İpekçi’ye verdiği röportajda KİT’lerin yönetimi ve kurmayı planladığı bakanlıkla ilgili görüşlerini şu cümlelerle ifade etmiştir (Milliyet, 08.01.1978: 8):

“İşletmeler Bakanlığına gelince, ben aslında bu alanda iki bakanlık kurmayı düşünüyorum. Biri kamu iktisadi kuruluşları ile ilgili İşletmeler Bakanlığı biri de bizim programımızda önemli bir yer tutan halk kesimi ile, halk sektörü ile ilgili İşletmeler Bakanlığı. Bizim zaman içinde kamu iktisadi kuruluşları ile ilgili düşüncelerimiz bildiğiniz gibi şudur: Bu kuruluşlar büyük ölçüde kendi kendilerini yönetir duruma gelmelidir. Hem yetkileri artırılmalıdır, hem sorumlulukları artırılmalıdır. Hükümetin bunlara müdahale olanakları kısılmalı fakat bunlar üzerindeki gözetim ve denetim olanakları artırılıp daha da etkinleştirilmelidir. Tabii söz konusu olan daha çok ekonomik işlevleri ağır basan işletmelerdir. Yani kamu hizmetlerinden çok ekonomik

⁵ TBMM Hükümetler, Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri CİLT II. S.1091.

faaliyete yönelmiş işletmelerdir. ...Mesela DDY, THY, PTT... Bunlar kamu hizmetine yöneliktir. Fakat bir dokuma fabrikası bir ekonomik işlev görür. Onun da sosyal amaçları vardır bizim devlet yapımız içinde ama ağır basan yönü ekonomik işlevdir. Zaman içinde daha doğrusu kısa sürede bu tür işletmelerin hangileri olduğunu ayrıntılarıyla saptayıp bunlara yeni bir yapı vereceğiz. İşletmeler Bakanlığı başlangıçta bunlara verilecek yeni yapının, bunlar için tasarladığımız yeni modelin ayrıntılarını saptayacak. Bunların o modele göre kurumlaşmasını sağlayacak ve hükümet ile o kamu iktisadi kuruluşları arasında bağlantı görevini yüklenecik. Halk kesimi ile ilgili olarak düşündüğümüz İşletmeler Bakanlığı ise halk kesimini, halk sektörünü oluşturacak olan bütün işletmelere devletin yardımcı olmasını sağlayacak. Fakat şimdilik hazırlık döneminde, hiç değilse bir süre kendisine bağlı kuruluşlar olmayacağı için bu iki bakanlığı bir arkadaşımızda birleştirmeyi düşündüm ve İşletmeler Bakanlığı dedik.”

Türkiye’de dünya ekonomik bunalımının etkilerinin yoğun şekilde hissedildiği ve neredeyse sürekli bir kriz ortamında geçen 1970’lerin sonlarında, farklı bir siyasi iktidar tarafından (1978-1979) İşletmeler Bakanlığı bu düşüncelerle tekrar faaliyete geçirilmiştir. Hükümet programında yer aldığı şekliyle, “Planlı kalkınmanın ve değişen toplumsal yapının ve ilişkilerin sonucu yeni gereksinimleri karşılamak, olumsuz uygulamalarla, ters yönde etkileyici bir duruma getirilen Kamu İktisadi Teşebbüslerini bu durumdan kurtarıp kaynak oluşturacak şekilde plan disiplinine uygun yeniden düzenlemek amacıyla”⁶ İşletmeler Bakanlığı bir kez daha kurulmuştur⁷. Bu dönemde İşletmeler Bakanlığı görevini yürüten ve uzun bir dönem DPT’de görev yapan Prof. Dr. Yusuf Kenan Bulutoğlu (05.01.1978-12.11.1979), KİT’lerin önemli bir sıkıntısının, kamu hizmeti ile iktisadi işletmecilik işlerinin birbirine karıştırılması olduğunu; sanayileşme hamlesi, ağır sanayi hamlesi gibi bazı acele hazırlanmış olan programlarla da bütübütün ağır finans yükü altında kalan KİTlerin, Türkiye’de enflasyonu körükleyen, fiyat artışlarını körükleyen en büyük açıkların sahibi olduğunu ifade etmiş, kurulan İşletmeler Bakanlığının planlı kalkınma çerçevesinde disipline edici bir koordinatör kurum olarak görev alacağını ifade etmiştir (Milliyet, 23.01.1978: 11-12). Böylece Devlet Sanayi ve Yatırım Bankası, Sümerbank, Halk Bankası ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’ndan TÜMOSAN, TEKSAN, TEM-SAN, TESTAŞ ve TUSAŞ, GERKONSAN kuruluşları İşletmeler Bakanlığına bağlanmıştır (Milliyet, 08.02.1978: 1, 12; Milliyet, 25.03.1978: 11). Bu son dönem içerisinde para kuru politikalarında esneklik (Milliyet, 10.11,1978: 6), KİT işçilerinin yönetim kurullarında temsil edilmesi (Milliyet, 28.10.1978: 13) gibi konularda söz sahibi olan İşletmeler

⁶ TBMM Hükümetler, Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri CİLT VI. s.5398.

⁷ Resmi Gazete, 6 Ocak 1978, Sayı: 16161.

Bakanlığı dönemi uzun sürmemiş, hükümet değişikliğinde yeni kurulan kabine içerisinde kendine yer bulamamıştır.

Faaliyete geçirildiği her iki dönemde de İşletmeler Bakanlığı'nın özünde "devlet işletmeleri bakanlığı" şeklinde düşünüldüğü söylenebilir. 1950 öncesinde kalkınma hamlesinin bir gereği olarak başvuru devlet eliyle sanayileşme çok daha uzun yıllar devam etse de Türkiye'de her zaman liberal iktisat ilkelerinin izlenmesine çalışılmıştır. 1947'den itibaren neredeyse tüm hükümet programlarında, iktisat politikalarının merkezinde yer alan ve çok çeşitli tartışmaların konusu olan devlet işletmelerinin yönetimleri, denetlenmeleri, verimlilikleri vb. konulara çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar Türkiye'nin sanayileşme tarihi içinde incelemeye değer bir kurum örneği olsa da hükümetlerin iktisadi çözüm paketlerinin bir parçası olan İşletme Bakanlığı'nı Sanayi Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı vb. bakanlık örnekleriyle birlikte ve tarihsel bir süreklilik içinde ele almanın literature katkısı daha büyük olacaktır.

Kaynakça

- Arar, İ. (1968). Hükümet Programları (1920-1965), Burçak Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2006). Türkiye'de Devletçilik (2. baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960, İmge Kitabevi, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1984). Yayın No:1664. Ankara.
- Dünden Bugüne Başbakanlık: 1920-2004, (2004). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 17.
- Ekiz, C. (2009). "Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin ve İdari Reformun Kökenleri Üzerine Bir Tartışma Çerçevesi Önerisi." (Der.) Akyıldız, Necat; Aydın, Saadet; Erençin, Arif; Güzelsarı, Selime; Sağıroğlu, Aytemur Nuran. 18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform, TODAİE, Ankara, s.87-102.
- Ete, M. M. (1946). İşletme Ekonomisi Dersleri Cilt 1-2. İstanbul: Dünya Kağıtçılık ve Kitapçılık Evi.
- Ete, M. M. (1951). State Exploitation in Turkey. Ankara.
- Ete, M. M. (1956). Türkiye'nin Sanayi Politikası. İstanbul: Tan Matbaası.
- Ete, M. M. (1959), Müşterek Pazar Karşısında Türkiye Devlet Sanayii ve Türk Maden Politikası. Ankara: A.Ü.S.B.F
- Hirsch, E. (1950). Devlet İşletmelerinin Özel Sermayeye Devri Meselesine Dair Bazı

- Mütalealar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(3).
- İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı ve Ekonomi ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/640) (15.12.1949).
- Kepenek, Y. (1993). 100 Soruda Gelişimi Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Milliyet Gazetesi 1950-1980 Yılları Arşivi.
- Özcan, F.C. (2019). “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, Mete Kaan Kaynar (Der.), Türkiye’nin 1950’li Yılları, s.39-69, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Resmî Gazete, 5528 Sayılı, İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun,16.02.1950, Sayı: 7434.
- Resmî Gazete, «İşletmeler Bakanlığı» ve «Yerel Yönetim Bakanlığı» adıyla iki yeni Bakanlık kurulması, 06.01.1978, Sayı: 16161.
- Saylam, A. (2016). 1920-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi ve Ticaretin Bakanlık Düzeyinde Kurumsallaşması: Kurumsal Kuram Bağlamında Bir İnceleme, Hacettepe Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- TBMM Sanayi, Maden ve Enerji Vekâleti Kuruluş ve Vazifeleri Hakkında Kanun Layihası ve İktisat, Nafia ve Bütçe Encümenleri Mazbataları Hakkında 185 Nolu Komisyon Raporu (1/423) (23.02.1956).
- TBMM Hükümetler, Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri CİLT II. 2003. Ankara: TBMM Basımevi.
- TBMM Hükümetler, Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt VI. 2003. Ankara: TBMM Basımevi.
- TBMM Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanları Konuşmaları, Cilt I. 2011. Ankara: TBMM Basımevi.

ONE ACTOR IN TWO PERIODS IN THE ADMINISTRATION AND CONTROL OF STATE-OWNED ENTERPRISES IN TURKEY: MINISTRY OF BUSINESS

Abstract

This research is about the Ministry of Business, which operated between 1949-1957 and 1978-1979, and was the regulatory body of State-owned Economic Enterprises (SOE), but had a short political life. It is considered that the Ministry of Business can be examined as an interesting example to understand the similarities/differences and continuity/breaks with other ministries, and to grasp the impact of two different periods in Turkey's political economy history on SOEs and Turkey's industrialization. The reasons for the establishment of the Ministry of Business,

which have not been directly mentioned in the literature of Turkish management history, its activities in the context of different governments, the characteristics of the SOEs attached to the ministry, its relations with private enterprises, its role and effect in the regulation of the country's economy in two different historical periods in which it has been active are shared by first archival findings in this study. In the research, archival documents about the Ministry of Business were tried to be reached and legal regulations, communiques, TBMM Law Minutes, Laws, Commission Reports, Government Programs, Official Gazette Issues, Prime Ministry Archives, annual institution reports were filed. In addition, the archives of the most printed Cumhuriyet and Milliyet Newspapers of the period were scanned with the keyword "Ministry of Business" covering the years 1950-1980.

İSTANBUL'DA OTEL İŞLETMECİLİĞİNİN GELİŞİMİ

Zeynep GENÇ^a, Deniz Elber BÖRÜ^b

^aKocaeli Üniversitesi, Kartepe Turizm MYO, Kocaeli, Türkiye,

zeynep.genc@kocaeli.edu.tr

^bProf. Dr. Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye,

denizboru@marmara.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Turizm Tarihi, Otelcilik Tarihi, İstanbul'da Otel İşletmeciliği.

Amaç

Eski çağlardan beri ticari, diplomatik, dini, göç veya turistik nedenlerden ötürü önemli bir konaklama merkezi olan İstanbul, modern otelciliğin doğduğu ve buradan tüm Anadolu'ya yayıldığı bir şehirdir. Bu öncül ve merkezi konumu, otel işletmelerinin tarihini incelemek isteyen araştırmacılar için bölgeyi çekici kılmış fakat araştırmaların genellikle gezginlerin anılarını referans alması ve somut belgelere dayanmaması literatürde birbiriyle çelişen bilgilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca, yapılan çalışmaların genellikle İstanbul otelcilik tarihinde modernleşme açısından önemli bir dönem olan 19.yy'yi kapsadığı, öncesi ve sonrasındaki dönemlerin bir süreç olarak ele alındığı çalışma sayısının azlığı araştırmanın yapılmasında yönlendirici bir etki yaratmıştır. Son olarak İstanbul'daki oteller üzerine yapılan araştırmaların daha çok mimari ve kentsel yapılaşma konularına odaklandıkları görülmüştür. Belirtilen eksikliklere katkı sunmak adına çalışmanın amacı, otel işletmelerinin İstanbul'daki tarihi gelişimini somut veriler ışığında incelemek ve bu gelişimi eski çağlardan günümüze kadar uzanan bütüncül bir süreç olarak değerlendirmektir.

Teorik Alt Yapı

Otelciliğin tarihi antik çağlara kadar uzansa da Türkiye'de modern otelcilik anlayışı ilk olarak İstanbul'da doğmuş ve buradan Anadolu'ya yayılmıştır. Otelciliğin başlangıcı han ve kervansaraylar olarak ifade edilmesine rağmen, “muyanlık” ve “ribat” adı verilen tesislerin han ve kervansaraylardan daha önce ortaya çıktığı bilinmektedir (Özdemir, 1992: 80). Muyanlık ve ribat adı verilen tesisler daha sonra işletme şekillerine göre “kervansaray” veya “han” adıyla anılmaya başlanmışlardır. Gelen misafir, zengin ya da asilse ya kalacağı yerde mülk edinmekte ya da tanıdıklarının yanında kalmaktadır. Sıradan bir yolcunun ise böyle bir şansı olmadığından konaklamak için hanları kullanmaktadır (Casson, 2008: 178-181).

Hanlar, daha çok ticari amaç için işletilen, şehir merkezi veya ticaret yolları üzerinde kurulan yapılar; kervansaraylar, herkese eşit davranılan ve misafirperlik kültürünün egemen olduğu konaklama alanlarıdır (Çavuş & Öncüler, 2013: 90-91). Kervansaraylar birer ticaret merkezi şeklinde faaliyet gösterirler ve genellikle vakıf kuruluşlarıdır. Eski çağlarda özellikle gezginlerin notlarından anlaşıldığı üzere, İstanbul'da da hem kervansarayların hem de hanların olduğu fakat 1800'lü yılların öncesindeki faaliyetlerin kayıt altına alınmaması nedeni ile bu han ve kervansarayların isimlerinin günümüze kadar ulaşmadığı anlaşılmaktadır (Bayraktar Tellan,

2016). Bu dönemdeki hanların bir diğer özelliği ise genellikle kadınlara ait olmasıdır (Casson, 2008: 188-189).

15.yy-17.yy arasındaki dönemde, İstanbul'un Osmanlı tarafından alınması sonrasında İstanbul'da otel hizmeti veren konaklama yapıları yoğun bir şekilde inşa edilmiştir (Çelebi, 2010). Fakat bu yapıların birçoğu han, kervansaray, misafirhane gibi farklı isimlerle anılsa da çoğunlukla ücretsiz hizmet veren yapılar olması nedeniyle kervansaray tanımına daha uygun oldukları görülmektedir. Savaş sonrası yıkım ve şehirde çıkan büyük yangınlar otellerin sayısını olumsuz etkilese de özellikle kentin ticaret merkezi sayılan Eminönü ve savaş sonrası yıkımın görece az olduğu Galata bölgesinde daha çok yabancıların ağırlandığı oteller sayıca fazladır. Ayrıca Üsküdar bölgesinin askeri ve ticari faaliyetler açısından önemli bir merkez olması, buradaki otellerin varlığını açıklamaktadır (Çelebi, 2010).

18. yy'deki durağan bir dönemin ardından dünya turizm endüstrisinde olduğu gibi İstanbul otelcilik sektörü için de önemli bir dönemin başlangıcı olan 19. yy, bilinen anlamda modern otelciliğin doğduğu dönemdir. Endüstri devrimi sonrası demir yolu ve deniz ulaşımındaki artış, seyahati olumlu etkilemiş ve İstanbul'da da bu gelişmeler sonrası konaklama talebi artmıştır. Fakat bu dönemdeki konaklama talebi eskiye göre farklı özellik taşımaktadır. Gelen misafirler, temiz ve kaliteli hizmet beklemekte; sadece yatacak bir yer bulma mantığı artık geçerli olmamaktadır.

Bu dönemde İstanbul'da gerek gayrimüslim ve yabancıların yerleşim alanı gerekse tüccarların ve denizcilerin bölgesi olması nedeniyle Pera ve Galata bölgeleri otelcilik anlamında ön plana çıkmaktadır. 1810'lu yıllarda geleneksel kervansaray tipi oteller yaygın olsa da 1820-1830 yılları arasında özellikle Pera bölgesinde ve genellikle İtalyan veya Levanten ailelerin işlettiği oteller sayıca fazladır (Bayraktar Tellan, 2016).

1840'lı yıllar otel adı altında daha konforlu ve markalaşan otellerin ortaya çıktığı dönemdir. İstanbul'da otelcilik 1840'larda "ev tipi konaklamadan" Amerikan otelciliği tipi olan "kurumsal konaklama"ya dönüşmeye başlamıştır (Bayraktar Tellan, 2016). Amerikan tarzında işletilen bu modern otellerin isimlerinin başında "otel" ibaresinin kullanılmasındaki amaç ise daha profesyonel olduklarına vurgu yapmaktır. İstanbul'un ilk modern oteli olan Hotel d'Angleterre de 1841 yılında faaliyete başlamıştır (Gülersoy, 1999: 5). Gülersoy'a (1999) göre savaşlar kimini perişan ederken kimini mutlu etmekte, çarpışmalar uzak sahalarda yaşanırken şehirler kendi hayatlarına devam etmektedir. Kırım savaşının yaşandığı 1850'li yıllarda da otel sahipleri, turist sayısı azalmasına rağmen, üst düzey askerlerin, diplomatların, doktorların ve gazetecilerin sayısının artmasından memnundurlar.

Türkiye'de inşa edilmiş en ünlü ve öncü otel 1892 yılında açılan Pera Palas Oteli'dir. Orient Express ile İstanbul'a gelen Avrupalı misafirleri ağırlamak ve kaliteli hizmet verebilmek için açılan otel, günümüzde dahi ihtişamını korumaktadır. Dönemin diğer önemli otellerinin başında 1892'de açılan "Büyük Londra Otel", 1894'te açılan "Tokatlıyan Oteli" ve 1895'te Tarabya'da açılan "Summer Palace" gelmektedir. (Çavuş & Öncüer, 2013; Çolak, 2012; Evcin, 2014; Kozak vd., 2015).

Ünlü bir turizmci olan Thomas Cook'a göre Osmanlı döneminde açılan otellerin en büyük problemi Anadolu yatırımcıların otel işletmeleri yerine devlet işlerinden para kazanmayı tercih etmesi ve otel işletmeciliğini daha çok Batılıların işi olarak görmesidir (Arslan & Polat, 2015: 110). Bu nedenle oteller kendileri için gerekli olan sermayeyi bulamamışlardır. I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla otelcilik sektörü de diğer çoğu sektör gibi olumsuz etkilenmiş ve toparlanması ancak Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında özellikle ulaşım sektöründeki değişim ile başlamıştır (Ertin, 1998: 201).

Cumhuriyet Türkiye'sinde 1950'li yıllara kadar süreçte İstanbul otelciliğini olumlu etkileyen gelişmelerin başında Türkiye Seyyahin Cemiyeti'nin (1923) ile Otelciler ve Hancılar Cemiyeti'nin (1933) kurulması, "Turizm Kredisi Fonu" (1950) oluşturulması, Turizm Endüstrisi'ni Teşvik Kanunu (1953) ve Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nun çıkarılmasıdır (Çavuş & Öncüer, 2013; Kozak vd., 2015; Roney, 2011). Bu çabaların sonucunda Türkiye turizmi için çok önemli bir dönemi başlatan Hilton Oteli, 1955 yılında Harbiye'de açılmıştır (Özdemir, 1993:11). Skidmore, Owings ve Merrill firmasının tasarımı olan otel (Kuban, 2010: 55), Türkiye'deki ilk uluslararası otel zinciridir. Hemen ardından ise yine aynı bölgede tamamen Türk sermayeli olan Divan Oteli (1956) açılmış ve bu oteller modern Türk otelciliğine büyük katkı sağlamışlardır (Akpınar, 2019: 46). Inter-Continental otel zincirinin 1976 yılında Taksim'de faaliyete geçmesi de bir diğer önemli gelişmedir (Denizer vd., 1998: 14).

Türkiye turizminin 1950-1970 yılları arasındaki dönemi "tanınma evresi", 1970-1980 yılları "teşhis dönemi", 1982 sonrası dönemi ise "eylem aşaması" olarak ifade edilmektedir (Korzay, 1994). 1960'lı yıllardan itibaren turizm, Kalkınma Planları'nda yer bulmuş ve İstanbul'daki otel yatırımları artış göstermiştir. 1983 yılı verilerine göre İstanbul'da turizm işletme belgeli konaklama tesisi sayısı 123'e ulaşmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü, 1983).

1980-1990 dönemi, ülkemizde turizm sektörünün en hızlı geliştiği dönem olmasına rağmen, otel sayı ve kapasitelerindeki artışın turistin niteliğine yansımaları beklenen şekilde olmamıştır (Yarcan & Ertuna, 2002). Bir bölgedeki konaklama hizmetlerinin arzının özellikleri o bölgeye gelen turist profilini de doğrudan etkilemektedir (Sharpley, 2000: 276). Bu dönemde çıkarılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, Türkiye'de benzer bir sürece neden olmuş ve kitle turizminin talebi doğrultusunda deniz-güneş-kum tatilinin yapılabildiği bölge otelleri artmıştır. Yapılan turizm teşviklerine rağmen 1990 yılında İstanbul'da turizm işletme belgeli konaklama tesisi sayısı 202 ve yatırım belgeli işletme sayısı 135 olmuş, İstanbul şehri, Antalya ve Muğla illerinin gerisinde kalmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü, 1990).

2000'li yıllara gelindiğinde İstanbul'daki toplam otel sayısında belirgin bir farklılık olmazken, zincir otellerin sayısı artmaya başlamış; Türkiye'de konaklama sektörüne yatırım yapan ülkelerin başında gelen ABD, Avrupa ülkeleri ve Rusya (Çavuş & Öncüer, 2013: 113), zincir otel işletmeleri ile Anadolu'da da faaliyet göstermeye başlamıştır.

2020 Aralık sonu itibarıyla İstanbul'da kayıtlı 2.878 konaklama tesisinin, 637 tanesi Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan Turizm İşletme Belgeli iken 2.241 tanesi Belediye Ruhsat Belgeli'dir

(İBB Kültür Daire Başkanlığı Turizm Müdürlüğü, 2020). 2021 yılının ilk dört aylık döneminde İstanbul'a en çok ziyaretçi gönderen ülkeler sırasıyla Rusya, İran, Almanya, Ukrayna ve Irak'tır (TURSAB, 2021). İstanbul'da en fazla konaklama tesisi Fatih, Beyoğlu, Şişli ve Beşiktaş'ta bulunurken; Avrupa yakasındaki konaklama tesisleri İstanbul'un toplam yatak kapasitesinin %85'ini oluşturmaktadır. Son olarak beş yıldızlı otellerin genellikle Şişli ve Beşiktaş ilçelerinde, dört yıldızlı otellerin ise en fazla Fatih ve Beyoğlu'nda bulunduğu, ayrıca İstanbul'daki dört yıldızlı otellerin sayısının son 10 yılda %90 arttığı göze çarpmaktadır (İBB Kültür Daire Başkanlığı Turizm Müdürlüğü, 2020).

Metodoloji

Çalışmanın amacı doğrultusunda İstanbul'daki otel işletmelerinin geçmişten günümüze değin ele alındığı bu çalışmada, geniş bir literatür taramasına dayalı tarihsel bir yaklaşım tercih edilmiştir. Tarih çalışmaları, bugünün geçmişin bir ürünü olması ve geleceğe ışık tutması savına dayanır. Bu açıdan kavramsal bir nitelik taşıyan çalışmada İstanbul'da eski çağlardan günümüze kadar işletmeye açılan yerli ve yabancı sermayeli oteller incelenmiştir.

Sonuç

Geçmişten günümüze İstanbul otellerinin incelendiği çalışmada, özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde otellerin ticari bir işletme yerine hayır kuruluşu olarak faaliyet gösterdiği, bu nedenle otellerin gerek sahibine gerekse ülkeye istenilen ekonomik katkıyı sağlayamadığı ortaya konmuştur. Ayrıca eski çağlardan beri Beyoğlu bölgesinin otelcilik anlamında en popüler bölge olduğu, günümüzde de bu popülaritesini korumasına rağmen 5 yıldızlı otellerin daha çok Şişli ve Beşiktaş bölgesini tercih ettiği görülmektedir. İstanbul otelleri için tespit edilen diğer bir durum ise belediye ruhsatlı otel sayısının fazla olduğudur. Bu oteller, kalite olarak diğer bakanlık belgeli oteller ile rekabet edecek durumda olmayan ve özellikle uluslararası pazarda tercih edilmeyecek otel türleridir. Kitle turizminin yarattığı tahribat, turist niteliğinin olumsuz değişimi ve kapasite sorunları şehir otelciliğini tekrar popüler kılmış ve İstanbul'daki otel sayıları son yıllarda artış göstermeye başlamıştır. Bunlara ek olarak, otellerin belli bir şirket veya marka adı altında zincirleşmesi ve kalite artışı otel işletmelerinin İstanbul'daki değişim ve dönüşümünü hızlandırmış, giderek artan bir rekabet ortamı doğurmuştur.

Kaynakça

- Akpınar, M. (2019). *Otelcilik Sektöründe Büyüme ve Uluslararasılaşma Stratejileri: Divan Otel Örneği Olayı; Bir Uluslararasılaşma Başarısı*. Altınbaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, A., & Polat, H. A. (2015). The Ottoman Empire's first attempt to establish hotels in Istanbul: The Ottoman Imperial Hotels Company. *Tourism Management*, 51, 103–111. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.05.016>
- Bayraktar Tellan, E. (2016). Pera Inns: The Emergence Of Hosting As A Business In Istanbul In The First Half Of The Nineteenth Century. *Journal of Tourism History*, 8(2), 127–

146. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2016.1204014>
- Casson, L. (2008). *Antik Çağda Seyahat*. MB Yayınevi.
- Çavuş, Ş., & Öncüer, M. E. (2013). Türkiye’de Konaklama Sektörünün Gelişimi. İçinde Ş. Çavuş, Z. Ege, & O. E. Çolakoğlu (Ed.), *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim* (2. baskı, ss. 87–118). Detay Yayıncılık.
- Çelebi, M. E. (2010). *İstanbul’un Tarihi Otelleri (1840 – 1914) ve Koruma Kapsamında Galata ve Pera Otellerinin Değerlendirilmesi*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çolak, G. (2012). *Önbüro Hizmetleri*. Murathan Yayınevi.
- Denizer, D., Tetik, N., Akoğlan, M., Yeşiltaş, M., & Kozak, M. (1998). *Otel İşletmeciliği: Kavramlar, Uygulamalar* (N. Kozak (ed.)). Turhan Kitapevi.
- Ertin, G. (1998). Türkiye’de Turizm. İçinde N. Serter (Ed.), *Türkiye Coğrafyası* (ss. 199–216). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Evcin, E. (2014). Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 55, 23–82.
- Gülersoy, Ç. (1999). *Beyoğlu’nun Yitip Gitmiş 3 Oteli*. Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.
- İBB Kültür Daire Başkanlığı Turizm Müdürlüğü. (2020). *İstanbul Konaklama Tesisleri Envanter Raporu*. <https://www.ibb.istanbul/icerik/kultur-hizmetleri>
- Korzay, M. (1994). Turkish Tourism Development. İçinde A. V. Seaton (Ed.), *Tourism: The State of the Art* (ss. 85–99). John Wiley.
- Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2015). *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar* (17. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Kuban, D. (2010). *İstanbul Bir Kent Tarihi* (2. Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, M. (1992). *Turizmin Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri*. KÖK-SAV Yayınları.
- Özdemir, M. (1993). Cumhuriyetin 70. Yılında Türk Turizmi (1923-1993). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 8–11.
- Roney, S. A. (2011). *Turizm: Bir Sistemin Analizi*. Detay Yayıncılık.
- Sharpley, R. (2000). The Influence of the Accommodation Sector on Tourism Development: Lessons from Cyprus. *International Journal of Hospitality Management*, 19(3), 275–293. [https://doi.org/10.1016/S0278-4319\(00\)00021-9](https://doi.org/10.1016/S0278-4319(00)00021-9)
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü. (1983). *Belgeli Turizm Tesisleri Raporu 1983*. <https://yigm.ktb.gov.tr>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü. (1990). *Belgeli Turizm Tesisleri Raporu 1990*. <https://yigm.ktb.gov.tr>

TURSAB. (2021). *Son Verilerle Türkiye Turizm İstatistikleri Raporu*.
<https://www.tursab.org.tr/>

Yarcan, S., & Ertuna, B. (2002). What You Encourage is What You Get: The Case of Turkish Inbound International Tourism. *Anatolia*, 13(2), 159–183.
<https://doi.org/10.1080/13032917.2002.9687131>

DEVELOPMENT OF HOTEL MANAGEMENT IN ISTANBUL

Abstract

Istanbul, which has been an important accommodation center for commercial, diplomatic, religious, immigration or touristic reasons since ancient times, is a city where modern hotel management was born and spread all over Anatolia. This premise and central location has made the region attractive for researchers who want to study the history of hotel businesses, but the fact that the researches are generally based on the memories of travelers and not based on concrete documents has led to conflicting information in the literature. In addition, the fact that the researches generally cover the 19th century, which is the beginning of the modernization process of hotels, and that the periods before and after it are not considered as a process, created an attractive effect in this research. Finally, it has been observed that researches on hotels in Istanbul mostly focus on architecture and urban structuring. In order to contribute to the stated deficiencies, the aim of the study is to examine the historical development of hotel businesses in Istanbul in the light of concrete data and to evaluate this development as a holistic process extending from ancient times to the present. In line with the purpose of the study, a historical approach based on a wide literature review was preferred in this study, which deals with the hotel businesses in Istanbul from the past to the present. In this study, which has a conceptual quality in this respect, domestic and foreign capital hotels opened in Istanbul from ancient times to the present were examined. According to the findings of the study, it has been revealed that especially in the pre-Republican period, the hotels operated as a charitable organization rather than a commercial enterprise, therefore, the hotels could not provide the desired economic impact to both the owner and the country. In addition, it is seen that Beyoğlu region has been the most popular region for hotel owners since ancient times and although it maintains this popularity today, 5-star hotels primarily prefer Şişli and Beşiktaş regions. Another situation observed in Istanbul is that there are many hotels with municipal license. These hotels are the types of hotels that are not in a position to compete with other ministry certified hotels in terms of quality and will not be preferred especially in the international market. The destruction

caused by mass tourism, the negative change in tourist quality and capacity problems have made city hotel management popular again and the number of hotels in Istanbul has started to increase in recent years. In addition, the chaining of hotels under a certain company or brand name and the increase in quality accelerated the change and transformation of hotel businesses in Istanbul and created an increasingly competitive environment.

Keywords: Tourism History, Hotel History, Hotel Management in Istanbul.

Not: Bu çalışma “Kurumsal Mantıklar ve Örgütlerdeki Kurumsal Değişim: Türkiye’deki Zincir Oteller Üzerinde Bir İnceleme” başlıklı Doktora Tezinden türetilmiştir.

**BELEDİYELERDE HİZMET POLİTİKALARINDAKİ BENZEŞMENİN
TARİHSEL BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ**Fatih ÇAM^a, Ünsal SİĞRİ^b^a Ankara, Türkiye,*fatih sib@hotmail.com*^b OSTİM Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finans, Ankara, Türkiye,*unsal.sigri@ostimteknik.edu.tr***Anahtar Sözcükler:** İşletme, Belediye, Hizmet Politikası, Eşbiçimlilik, Kurumsallaşma**Amaç**

Türkiye’de de küresel akımlara koşut biçimde çoğunlukla 80 sonrası yeni sağ ve özelleştirme politikalarının etkilerinin günümüze kadar ulaşmış olduğu söylenebilir. Devam eden süreçte 2000’li yıllardan başlayarak yönetsel alanda gerçekleşen yasal paradigmatik değişimlerle birlikte işletme alanının uzun yıllardır benimseyip uyguladığı stratejik yönetim ve planlama konuları belediye yönetimlerinin alanına girmiştir. Birçok yazar, özel sektörde elli yıldır devrede olan stratejik planlamanın kamuya transfer edilmesinin, akılcı ve yenilikçi bir yönetim modeli olarak kamu kurumlarının gelişmesine yardımcı olacağını ileri sürmektedir (Kissler, vd. 1998, s. 353). Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de belediyelerin hizmet sunma politikalarında yaşanan benzeşmeyi ve stratejik planlamayla birlikte artan etkilerini tarihsel bir bakış açısıyla anlamaya çalışmaktır.

Teorik Altyapı

Yönetim alanında önemli bir yere sahip olan kurumsal kurama göre, örgütler tutum ve yaklaşımlarında aynı kurumsal çevrede etkin olan diğer örgütlerden etkilenmektedirler. Bu yaklaşıma göre örgütler meşruiyet kazanmak amacıyla yakın oldukları çevreyle temasları sonucunda benzeşme tarzı bir yöntemi tercih etmektedirler. Çoğu zaman istem dışı gelişebilen benzeşme süreci, taklit ya da belli bir alanda uzmanlaşma ile de birbirlerine benzer yapısal modellerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Yönetim ve organizasyon alanındaki varsayımlara göre, benzeşme yaklaşımı gösteren kurumlar için karşılıklı bağımlılık ilişkisi, kurumsal çevreye uyumlu hale gelebilmek için önemli bir araçtır (Meyer & Rowan, 1977, s. 45). Hizmet politikalarının farklı belediyeler tarafından benzer biçimlerde taklit edilmesi olağan karşılanan bir durum olarak kabul edilmektedir. Hizmet politikalarının benzeşmesini açıklamak

için “eşbiçimlilik” (isomorphism) önermesini öne süren görüşe göre örgütler sağlıklı bir rekabet sürdürebilmek veya yasal prosedürlere uygunluk sağlamak için bu yolu tercih etmektedirler (Yaslıçimen, 2018, s. 3). Diğer taraftan bir örgüt yaklaşımı olan kurumsallaşma, örgütlerin yapı ve tutumlarının, yalnızca piyasa şartları tarafından değil aynı zamanda kurumsal baskılar, beklentiler ve inançlar tarafından da etkilendiğini ileri sürmektedir. Söz gelimi toplumsal beklentiler, devletin ve uluslararası organizasyonların yönlendirmeleri, o endüstri dalında baskın olan iş görme usulleri, örgüt üzerinde etkin olan kurumsal özellikte baskılardır (Greenwood & Hinings, 1996, s. 1025). Kurumsal bakış açısı belirli bir iş çevresinde varlığını sürdüren örgütlerin yapı ve işleyiş nitelikleri ve çevre arasında bir benzeşme ile derin bir koşutluğun var olduğu öngörüsünde bulunmaktadır. Eşbiçimlilik olarak isimlendirilen bu koşutluk, örgüt ile çevresi arasındaki ilişkiyi oluşturan en önemli etkidir. Aynı ekolojik çevre içerisinde hizmet sunan örgütler benzer çevresel şartlara maruz kalacaklar ve çevrenin beklenti ve baskılarına koşut biçimde yapı ve işleyiş nitelikleri kazanacaklardır. Aynı çevre içindeki tüm örgütler benzer politikalar uygulamaya başlayacağı için “kurumsal eşbiçimlilik” (institutional isomorphism) ortaya çıkacaktır.

Metodoloji

Alanyazında taranan makalelerde e-hizmetlerinin yaygınlaşmasından, kültürel hizmetlere, sosyal yardım programlarından mesleki eğitime kadar birçok hizmet belediye örgütlerindeki değişim ile benzeşmeyi anlamakta içsel unsurlar olarak meşruiyet kazanmak, yoğun karşılıklı bağımlılık ve kurumsal çevre gibi dışsal faktörlerle açıklayan kurumsal eşbiçimlilik teorisi temelinde ele alınmaktadır (Sönmez, 2018, s. 25 & Şahinoğlu, 2017, s. 63). Özellikle son bir buçuk yılda dünya gündemini yoğun bir biçimde meşgul eden küresel pandeminin yarattığı koşulların hizmet politika ve uygulamalarında var olan benzeşmenin daha da derinleşmesine yol açtığı düşünülmektedir. En basit bir toplumsal hizmetten en karmaşık olanına kadar bir çok alan yeniden gözden geçirilerek güncellenmek zorunda kalmıştır. 2020-2021 yılları arasında Türkiye genelinde 30 farklı kademedeki belediyede yapılan saha araştırması sonuçlarına göre kamusal alanlarda sürdürülen bir çok hizmetin pandemi süreciyle birlikte dijital platformlar aracılığıyla verilmeye başlandığını göstermektedir. İnternet tabanlı bu hizmet uygulamaları alandaki tüm belediyeler tarafından takip edilmekte ve küçük farklar dışında benzer içeriklerle üretildikleri tespit edilmiştir (Çam, 2021, s. 101-228).

Hipotezler

Türkiye'deki belediyelerde neredeyse tüm hizmet alanlarında ortaya çıkan kurumsal benzeşmenin varlığından söz edilmektedir. Türkiye'de belediye yönetimlerinde birbirine benzer hizmet sunma politikası modellerinin var olduğu, bu çalışmanın temel varsayımlarından biridir. Her dönem için geçerli olmak koşuluyla küçük farklar dışında her belediye işletmesi için teoride hazır bekleyen hizmet politikasının uygulamada benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Biraz daha yakından bakıldığında bazı yerel yönetim birimlerinin uygulamalarda ilerlemişken bazılarının belli gerekçeler sebebiyle henüz temel ihtiyaçları karşılama aşamasında kaldıkları ifade edilebilir. Türkiye'de yerel yönetimlerin hizmet uygulamalarındaki küçük farklılıkların, yüksek kentleşme hızı, nüfus artışı ve buna bağlı dışsallıklar nedeniyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Türkiye genelinde belediye işletmelerinin, hizmet verdikleri alanlarda diğer belediyelerin süreç ve uygulamalarını özellikle takip ettikleri ve hatta taklit ettikleri bilinmektedir.

Sonuç

80'li yıllardan sonra devletin kamusal alandan giderek uzaklaşması ve boşalan alanın küçük işletmeler veya girişimciler tarafından doldurulması güç koşullar altında kısıtlı bir gelişim süreci yaşanmasına yol açmıştır. Ancak gittikçe keskinleşen sosyoekonomik çevreler, küçük işletme ve girişimcileri de yavaş yavaş devre dışı bırakmıştır. Kamusal hizmet alanlarına ve bunlara ait demokratik katılımcılığa olan ilgi yükselerek bu kez yerel yönetimler, şirketleşen belediyeler haline gelmişlerdir. Belli başlı bazı alanlar ise holdinglerin, küresel bankaların, ulus aşırı şirketlerin söz sahibi olduğu alanlar olarak kalmıştır (Yılmaz, 2014, s. 82). Ancak bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir durum daha söz konusudur. Serbest piyasa ekonomisi ve buna bağlı yönetim modelinin belirlediği gidişatı iyi tahlil edebilmiş belediyeler tedbir olarak piyasaya uygun refleksler ile şirketleşme yolunda önemli adımlar atmışlardır. Böylelikle, piyasa koşullarında geliştirdikleri hizmet sunumu ve kurumsal hayatta kalma becerileri ile küresel rüzgârlar karşısında ayakta durmayı başarabilmişlerdir. Her koşulda devlet desteğinin ya da müdahalesinin kısıtlı da olsa devam ettiği Türkiye gibi ülkelerde yerel yönetimler, tamamıyla devlet-dışı bir gelecek projeksiyonuna sahip değillerdir.

Dünyadaki örneklere nazaran uzun ve köklü bir yönetim geleneğine sahip olunmasına rağmen Türkiye'de belediye kurumsallaşmasında yaklaşık yüz elli yıl gibi görece kısa bir zaman diliminde yasal mevzuatın geçirdiği aşamalar ve içeriklerine bakarak bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Bu çalışmanın kronolojik aralığını oluşturan son yirmi yıllık dönemde kamu yönetimi ve belediyeler alanında oluşturulan yasal çerçeve de yukarıda belirtildiği üzere kısmen

uluslar üstü politikalar, uyum süreçleri, küresel etkilerle birlikte ulusal ve yerel ihtiyaçların bireşiminden teşekkül etmektedir. Türkiye’de kentsel yerleşim alanlarında hizmet sunan belediyelerin önemli bir çoğunluğu köklü bir kültürel çevre üzerinde kurulmuştur. Ayrıca bu belediyeler yerleşim yeri bakımından da eski olmaları nedeniyle temel alt yapı ve fiziki koşullar noktasında belirli mesafeleri kat etmiş durumdadırlar. Ancak bunun yanında İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin yakınında ve daha küçük ölçekli, görece yeni sayılabilecek yerleşim noktalarından sorumlu belediyeler hâlihazırda bazı temel gelişim aşamalarını geçmekle meşguldürler. Öncelikler sıralamasında temel ihtiyaçlara yönelik kaynak aktarımları ve bununla birlikte ilerleyen iş görme yaklaşımları söz konusu yeni belediyelerin gelecek ile ilişkili icraat izdüşümlerinin şekillenmesinde etkilidir. Bu durumda hizmet politikalarındaki benzeşmenin ortaya çıkmasında belediye kuruluşunun yeni ya da eski olmasının doğrudan etkisi görülmektedir. 2021 yılı içerisinde belediyelerde kurumsal kültürün araştırıldığı bir saha çalışması sonuçları neticesinde elde edilen bulgular kitle iletişim araçlarının varlığı, bürokratik süreçlerde gerçekleşen bilgi alışverişi, kurumsal kültürün ülke çapındaki etkileri ve belirli hizmet alanları içerisindeki kurumsal benzeşme teorisinin kamu hizmeti sunan belediye yönetimlerinin kendilerini ve hizmet alanlarını ifade ederken benzer sözcükler üzerinden söylemler geliştirmekte olduklarını göstermektedir (Çam, 2021, s. 282).

Değişen siyasi iktisadi dengeler içerisinde hizmet alanının ideolojik yaklaşımlardan ve partizan tutumlardan doğrudan etkilendiği düşünülmektedir. Siyasi parti programlarını yerelde hayata geçirmekten sorumlu belediyelerin görev süreleri ile sınırlı projeksiyonlara sahip oldukları, dolayısıyla uzun erimli stratejik plan ve belirlenmiş hedeflerden yoksun oldukları düşünülmektedir. Dönemler halinde göreve gelmenin yarattığı olumsuzluklara engel olabilmek ve yerelde sağlıklı bir hizmet iklimi tesis edilebilmek için öncelikli olarak önceki yönetimlere ait projelere karşı rasyonel yaklaşımlar benimsemek gerektiği anlaşılmaktadır. Sağlıklı ve işlevsel bir hizmet planlaması gerçekleştirebilmek için bazı politika önerileri sunulabilir. Yerel müşterek ihtiyaçların belirlenmesinde genel programlar yerine vatandaşların taleplerine uygun hizmet kalemleri geliştirilmelidir. İlgili belediyenin hizmet götürdüğü yerel birim içerisindeki demografik yapıya ait profil verileri üzerinden program oluşturması yenilikçi ve etkin bir model olarak önerilebilir. Siyasi bağlamdan ayrı düşünmek imkânsız gibi görünse de temel politika belirleyiciler ile karar alıcıların toplumsal çeşitliliği göz önünde bulunduran içerikler üretmesi demokrasi ve çoğulculuk adına belediyelerden beklenen bir davranıştır.

Kaynakça

- Kissler, G. R., Fore, K. N., Jacobson, W. S., Kittredge, W. P., & Stewart, S. L. (1998, July/August). State Strategic Planning: Suggestions from the Oregon Experience. *Public Administration Review*, 58(4), 353-359.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. 02.01.2021 tarihinde The University of Chicago Press Journals: The University of Chicago Press Journals: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/226550?mobileUi=0&> adresinden alındı adresinden alındı
- Yaslıçimen, F. (2018, 05). Yerel Yönetimlerde Kültür Politikaları (Politika Notu No 2018/06). İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği, s. 3-19.
- Greenwood, R., & Hinings, C. R. (1996). Understanding Radical Organizational Change: Bringing Together The Old And The New Institutionalism. *Academy of Management Review*.
- Sönmez, Z. (2018). e-Devlet Hizmetlerinin Kurumsal Eşbiçimlilik Durumu ve Kalitesi. eBelediye Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 24-38.
- Şahinoğlu, İ. (2017). Yerel Sosyal Politika Uygulamalarında Türkiye Deneyimi: Sosyal Belediyecilik Anlayışı. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 37-67.
- Çam, F. (2021, 06 25). Türkiye'de Belediyelerin Kültür Sanat İlişkileri. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Yılmaz, A. N. (2014). 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sanat ve Siyaset İlişkisi. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi.

THE ASSESSMENT OF THE SERVICE POLICIES IN MUNICIPALITIES IN THE HISTORICAL CONTEXT**Abstract**

In Europe and the USA, an integrative and central planning-oriented approach has been exhibited in policies for public needs in the context of welfare state reflexes for many years. However, with the growth of the private sector and the withdrawal of the state into its primary duty, public services have started to create a burden on municipalities that operate as more qualified enterprises; in an environment where expenses and workload increase, municipalities are trying to balance by increasing their incomes through subsidiaries and

incorporations. Considering all these developments, it can be said that the effects of the new right and privatization policies, mostly after the 1980s, have reached the present day in parallel with the global trends in Turkey. In the ongoing process, starting from the 2000s, with the legal paradigmatic changes in the administrative field, the strategic management and planning issues that the business field has adopted and applied for many years have entered the field of municipal administrations. Many authors argue that transferring the strategic planning, which has been active in the private sector for fifty years, to the public will help the development of public institutions as a rational and innovative management model (Kissler, et al. 1998, p. 353). The aim of this study is to try to understand the similarity in service delivery policies of municipalities in Turkey and their increasing effects with strategic planning from a historical perspective.

Keywords: Business, Municipality, Service Policy, Isomorphism, Institutionalization

TÜRKİYE’DE DİNİN ÖRGÜTLENMESİNE DAİR BİR ÖRNEK: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI KURUM TARİHİ

Hasibe AYSAN

Ostim Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans
Bölümü, Ankara, Türkiye,

hasibe.aysan@ostimteknik.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Yönetim Tarihi, Bilimsel Yönetim, 1924 Prag Bilimsel Yönetim Kongresi, Yönetim Bilgisi Transferi

Amaç

Damgalama (imprinting) kavramı, örgüt yazınında ilk defa Stinchcombe (1965) tarafından bahse konu edilmiştir. Buna göre örgütler kuruldukları dönemin şartları gereği üzerlerine damgalanan bazı özelliklerini ömürleri boyunca taşırlar. Damgalama kavramı daha sonra Marquis ve Tilcsik (2013) tarafından “kısa bir duyarlılık döneminde, örgütün çevrenin öne çıkan özelliklerini yansıtan özellikler geliştirdiği ve bu özelliklerin sonraki dönemlerdeki önemli çevresel değişikliklere rağmen devam ettiği bir süreç” şeklinde tanımlanmıştır.

Öte yandan, Türkiye’deki kurum-işletme tarihi ve örgüt kuramı yazınlarında damgalama kavramı pek fazla dikkati çekmemiştir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, damgalama kavramını Türkiye bağlamında kavramın açıklanmasına imkân tanıyacağı düşünülen bir görgül örnekle, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın (Diyanet) tarihsel analizi ile incelemektir. 1924 yılında kurulan Diyanet de, kurum-işletme tarihi ve örgüt kuramı yazınlarında daha önce fazla çalışılmamış ve pek çok çalışmaya göre (Akyüz, Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006; Gözaydın, 2008; Kara, 2000; Korkut, 2016) dünyada ilk ve tek olan ve birebir örneği bulunmayan bir kurumdur.

Bu çalışmada, bağlamsal değişikliklere rağmen uzun yıllardır yaşamını devam ettiren ve hatta büyüyen bir kurumun, kuruluşunda (varsa) üzerine damgalanmış damgaların neler olabileceğinin ve bunların nasıl süreklilik gösterdiğinin açıklanması amaçlanmaktadır. Yapılan çalışmanın hem kurum-örgüt tarihi çalışmalarına, hem de damgalama yazınına katkı sunması beklenmektedir.

Teorik Alt Yapı

Örgütsel damgalama süreci, Şimşek, Fox, & Heavey, 2015' e göre üç aşamada ilerlemektedir. Buna göre Marquis ve Tilcsik (2013)'in tanımlamasında hassas dönem olarak ifade edilen ve yazının erken döneminde genellikle kurumun kuruluş dönemi olarak kabul edilen dönemde damganın doğuşu ilk aşamadır. Takip eden aşamada oluşan damganın yaşam döngüsü, damganın sürekliliği, biçim değiştirmesi ya da ortadan kalkması (son dönemde kabul edilen ismi işe çürütmesi) ile devam eder. Son aşama ise, kurumun güncel halinde damganın tezahürlerini yani, kurumun mevcut haline olan etkilerini gösteren aşamadır (Şimşek ve diğ., 2015). İlgili yazın, damgaların ortaya çıkış sürecinde, yani kuruluş aşamasında çevresel koşulların kurumlardaki bazı pratik, uygulama, strateji ya da ilişki ağlarını (yani Şimşek ve diğ., 2015'e göre damgalanan yapıları) nasıl biçimlendirdiğini anlatmaktadır (Johnson, 2007; Marquis, 2003). Ayrıca tarihsel analiz ile incelenen bu kurumların modern dönemdeki durumları, damga tezahürlerini yani Şimşek ve diğ., 2015'nin ifadesi ile kurumun üzerine kilitlemiş bu damgaların şu anki yaşamındaki, karlılık, büyüme ya da başka sektörlere geçme gibi tercihlerini nasıl belirlediğini sıkça anlatmaktadır.

Öte yandan, her ne kadar damga sürekliliği kurumsallaşma ve rutinleşme gibi kavramlar ile açıklanmış olsa da (Şimşek ve diğ., 2015), bağlamsal değişikliklerin bu sürekliliği nasıl beslediği ya da baltaladığı konularında yazında bir sessizlik olduğu görünmektedir. Bu duruma bir de kurumların damga oluşturabileceği ya da var olan damgaları dönüştürebileceği, kuruluş dönemi dışındaki çoklu hassas dönemlerin var olma ihtimali gibi (Marquis & Tilcsik; 2013) gibi dinamikler eklendiğinde, damga sürekliliğini mekanizmaları ile açıklamak önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, damga sürekliliğini (varsa) farklı hassas dönemlerin varlığı altında besleyen mekanizmalar açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kavramsallaştırmaya imkan sağlayacağı düşünülen Türkiye bağlamına özgün bir kurum olan Diyanet'in kısa tarihi takip eden bölümde anlatılacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kısa Tarihi

Diyanet, 3 Mart 1924 tarihinde Osmanlı Döneminde din işlerinden sorumlu olan Şeriyeye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması ile, o kurumun yerine kurulmuştur. Söz konusu tarih aynı zamanda Osmanlı Döneminde var olan diğer dini kurumların da (tekke ve zaviyeler gibi) kaldırıldığı tarihtir. İlk Diyanet Başkanı olan Rıfat Börekçi Cumhuriyet Savaşı döneminde Atatürk ve Millî Mücadele'nin yanında olmuş bir isimdir. Kara (2000)'ya göre ilk başkan milli mücadele döneminde mücadelenin aleyhinde İstanbul'dan yayımlanan fetvayı da "göğüsleyen" kişi olmuştur. Akyüz ve diğ., (2006)'e göre Diyanet'in kurulması ile hem toplumun ihtiyaç

duyduğu din hizmetleri ve din işleri yerine getirilecek; hem de Cumhuriyet'in kuruluş felsefesine aykırı bir anlayışla ortaya çıkabilecek dinsel kurumsallaşmaların önüne geçilmiş olacaktır.

Kuruluşun akabinde 1927 yılında yapılan bir düzenleme ile Diyanet finansal olarak genel bütçeye bağlanmış ve bu sayede hem yapısal hem de mali açıdan tamamen devlete bağlı bir kurum halini almış (Gözaydın, 2008; Korkut, 2016); esas olarak hükümetin emriyle çalışan bir kuruma dönüşmüştür (Başgil, 2007). Her ne kadar 1935 ve 1937 yıllarında Diyanet'in yetki ve sorumluluklarını belirleyen bazı düzenlemeler yapılmış olsa da (Akyüz ve diğ., 2006), 1961'de kurumun anayasal bir zemine kavuşmasına kadar geçen süreçte Diyanet, esas misyonunun politika yapıcı seçkinler tarafından sınırlandırılması nedeniyle temelde sembolik bir örgüt olarak tanımlanmaktadır (Korkut, 2016). 1950 yılında o dönemde Diyanet'in başında bulunan Ahmet Hamdi Akseki tarafından hükümete sunulan raporda, özellikle dini eğitim alanında Diyanet'in herhangi bir yetkisinin olmaması ve bunun olası sonuçları başkan tarafından eleştirilmiştir (Kahraman, 2005; Korkut, 2016).

1965 yılında çıkarılan 633 sayılı özel kanun ile Diyanet'in görev ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu kanun ile Diyanetin görevleri şu şekilde tanımlanmıştır: 1. İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, 2. İbadet yerlerini yönetmek, 3. Din konusunda toplumu aydınlatmak (Kara, 2000: 39). Bu düzenleme sonrasında Diyanet'in özellikle laiklik bağlamında yetki ve sorumlulukları ile devletle olan ilişkisi daha çok tartışılmaya başlanmıştır (Kara, 2000; Korkut, 2016).

Diyanet, 1982 Anayasasında, Genel idare içerisinde ve bütün grup ve düşüncelerden uzak laik bir kurum olarak yeniden tanımlanmıştır (Akyüz ve diğ., 2006: 35). 1982 anayasasında Diyanet ile ilgili en dikkat çeken husus, bu kuruma "ulusal dayanışma ve bütünleşmeye" hizmet etme görevinin de yüklenmiş olmasıdır (Akyüz ve diğ., 2006, 2006; Gözaydın, 2008; Korkut, 2016).

Diyanet'in asıl olarak 2000'li yıllarda yapısal olarak farklılaştığı belirtilmektedir (Korkut, 2016). Buna göre 2011 yılında yapılan düzenleme ile Diyanet'in başkanın devlet protokolünde 10. Sırada yer alıyor olması, personelin çalışma şartlarındaki iyileştirmeler, daha önce çokça eleştirilen dini eğitim konusunda Diyanet'in önünün açılmış olması gibi pek çok gelişme bu farklılaşmaya örnek olarak verilmektedir (Korkut, 2016).

Kurulduğundan bu yana 18 farklı başkanı olan Diyanet, 2018 yılı itibariyle, 107.206 personeli 5 milyara TL'ye yakın bütçesi ile; 88.681 camiye ve 16.159 Kur'an Kursunu yöneten, her yıl yüzbinlerce vatandaşın Hac ziyaretini tek başına organize eden, üç tane radyo kanalı bir tanede televizyon kanalı olan bir örgüt halini almıştır. Ayrıca yurtdışında pek çok ülkede de müşavirlik ve ataşelik şeklinde örgütlenmiş durumdadır.

Metodoloji

Çalışma bir nitel araştırma olarak tasarlanmış olup, veri toplamada nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi yöntemi kullanılacaktır (Berg, 2001). Buna göre, Diyanet'in kurulduğu dönemi ve bu dönemde örgüt üzerine damgalanmış olan ve sonraki dönemlerde devam eden özellikleri ile kurumun tarihsel süreçte geçirmiş olabileceği bağlamsal hassas dönemleri (ülke tarihi ile bağlantılı olarak) konu almış olan biyografi, anı, derleme, makale, sempozyum veya konferans bildiri kitapları, geçmiş başkanların rapor, kitap ve demeçleri, varsa yapılmış olan analizler, gazete arşivleri gibi geniş bir arşivin çalışma verisini toplamak için taranması planlanmaktadır. Elde edilen veri ise kurum üzerinde herhangi bir "damga" bırakıp bırakmadığı, damgaların devamlılık gösterip göstermediği ve farklı tarihsel dönemlerin (varsa) sürekliliği (ya da varsa çürümeyi) nasıl biçimlendirdiği açısından, kodlama suretiyle analiz edilecektir. Analizde kullanılacak yöntem, keşifsel olmayıp, yazın tarafından koşullandırılmış ve ana temalar etrafında bulguları kümüle edecek teorik kodlama (Saldana, 2015) yöntemi olacaktır.

Sonuç

Toplanan ilk veri ile yapılan kodlamalar sonucunda, tarihsel süreç içerisinde Diyanet'in kuruluşundan sonra da başka hassas dönemlerden geçtiği belirlenmiştir. Dolayısıyla Marquis ve Tilcsik'in (2013) belirttiği ve bu çalışmanın ilk bulgularında da gözlemlendiği üzere bir kurum sadece kuruluşunda değil hayatının sonraki dönemlerinde de tarihsel olarak hassas bir dönemden geçebilmekte ve bu dönemin damgalarını da taşıyabilmektedir. Şu ana kadar yapılan analize göre Diyanet'in geçirdiği hassas dönemler ileride çalışılmak üzere şu şekilde belirlenmiştir:

- (1) Cumhuriyetin ilk yılları (Cumhuriyetin Kuruluşu'ndan 1960 askeri darbesine kadar olan dönem)
- (2) 1960-1980 darbe dönemleri arası (Yetkilerin ilk genişletildiği dönem)
- (3) 1980-1998 Liberal ekonomiye geçiş dönemi (28 Şubat sürecine kadar olan dönem)

(4) 1998-2001 (28 Şubat Dönemi)

(5) 2001-2021 Ak Parti İktidarı Dönemi

Yine kodlama sonuçlarına göre, Diyanet'in kurulduğu ilk dönem üzerine 'damgalanan' ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği pek çok farklı evreye ve maruz kaldığı değişen çevresel koşullara rağmen devamlılık gösteren en önemli damga ise Diyanet'in kuruluşundan itibaren ülkeyi yöneten hükümetlerin tercih ve kararlarını destekleyici bir pozisyonda durması ve bunun bu örgütten beklenmesi durumudur.

Analizde farklı dönemlerdeki hükümetlerin kararlarını destekleyici yayın yapma, beyanda bulunma veya fiili eyleme geçme ile milli birliği destekler nitelikteki her türlü söylem ve eylem bu damganın altında kodlanmıştır. Kodların soyutlanması ile ortaya çıkan bu damgaya (kodların altında toplandığı tema) (Corley ve Gioia, 2011) şimdilik "devlet-din birlikteliği" adı verilmiştir. Buna göre devlet-din birlikteliği damgasının ilk görünür olduğu nokta; Diyanet'e birinci başkan olarak milli mücadeleyi desteklediği için neredeyse İstanbul hükümeti tarafından asi ilan edilen Rıfat Börekçinin atanmış olması gösterilebilir (Kara, 2000).

Bu damga, yani devlet-din birlikteliği, devam eden yıllarda farklı kanuni düzenlemelerde ve Diyanet'in farklı zamanlardaki uygulamalarında da kendini göstermiştir.

1982 anayasasında Diyanet'e yüklenen ulusal dayanışma ve bütünleşmeye hizmet etme görevi de bu damganın devamlılığını gösteren bir veridir. Bu damganın devamlılığını gösteren diğer örnekler ise Diyanet'in cuma hutbelerinde işlediği konularda gözlemlenebilmektedir. Örneğin farklı zamanlarda ordumuzca yapılan sınır ötesi hareketleri destekler nitelikte birlik ve beraberliği, askerlerimize desteği konu edinen 28.02.2020 tarihli "Hak Uğrunda Mücadelemiz, Birlik ve Beraberlik Ruhumuz" ya da 25.10.2019 tarihli "Dualarımız Mehmetçiğimiz için" konulu hutbelerde gözlemlendiği gibi (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020). Ya da diğer bir örnek de, 17 Ağustos depreminin seneyi devriyesinde (16.8.2019 tarihli hutbe) "Güvenli bir hayat için afetlere hazır olalım" hutbesinde gözlemlendiği gibi (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020).

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında hem görgül veri zenginleştirilmeye çalışılacak hem de farklı hassas dönemler arası etkileşimler ile bunun beliren ilk damganın sürekliliği üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Kaynakça

Akyüz, N., Gürsoy, Ş., & Çapcıoğlu, İ. (2006). Din İşlerinde Özgün Türk Deneyimi : Diyanet'in

- Kurumsal Kimliği ve Güncel Değerlendirmeler. *Dini Araştırmalar*, 9(25): 31–42.
- Aydın, Ö. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3): 891–918.
- Başgil, A. F. (2007). *Din ve Laiklik*. İstanbul, Yağmur Yayınevi.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. California, Pearson Education Company.
- Corley, K. G., & Gioia, D. A. (2011). Building Theory about Theory: What Constitutes a Theoretical Contribution?. *Academy of Management Review*, 36(1): 12–32.
- Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. 2020. Cuma Hutbeleri, <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/HutbelerListesi.aspx>, Erişim Tarihi: 01.03.2020.
- Gözaydın, İ. B. (2008). Diyanet and Politics. *The Muslim World*, 98(April/July): 216–227.
- Johnson, V. (2007). What is organizational imprinting? Cultural entrepreneurship in the founding of the Paris Opera. *American Journal of Sociology*, 113(1), 97-127. Retrieved From <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/517899>
- Kahraman, A. (2005). Zor Zamanlarda Yapılabileceklerin En iyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6: 297–312.
- Kara, İ. (2000). Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18: 29–55.
- Korkut, S. (2016). The Diyanet of Turkey and Its Historical Evolution. *Turkish Studies*, 11/17(Fall): 447–466.
- Marquis, C. (2003). The Pressure of the Past: Network Imprinting in Intercorporate Communities. *Administrative Science Quarterly*, 48, 655–689. Retrieved From: https://ecommons.cornell.edu/xmlui/bitstream/handle/1813/36443/marquis_ASQ_network_imprinting.pdf?sequence=1
- Marquis, C., & Tilcsik, A. (2013). Imprinting: Toward A Multilevel Theory. *Academy of Management Annals*, 7(1): 195–245.
- Saldaña, J. (2015). The Coding Manual for Qualitative Researchers. *Metallurgia Italiana*, 109(1), 5–10. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Simsek, Z., Fox, B. C., & Heavey, C. (2015). “What’s Past Is Prologue”: A Framework, Review, and Future Directions for Organizational Research on Imprinting. *Journal of Management*, (41)1, 288-317. <https://doi.org/10.1177/0149206314553276>
- Stinchcombe, A. L. (1965). Social Structure and Organizations. J. G. March (Der./Eds.), *Handbook of Organizations*: 142-193. Chicago: Rand McNally & Co.

ARŞIV BELGELERİNDE HAMIDIYE TİCARET MEKTEBİ

Murat ARISAL

Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye,

murat.arisal@marmara.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Hamidiye Ticaret Mektebi, Tanzimat Döneminde Eğitim, Marmara Üniversitesi, Eğitim Kurumları Tarihi

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat döneminin sunmuş olduğu batılılaşma ve yenilik gelişmeleri çerçevesinde ülkede birçok yeni yükseköğretim kurumunun açıldığı görülmektedir. Esasen bahsi geçen dönemi içine alan Tanzimat Fermanı sonrası gelişmeler yeniden yapılanma çerçevesinde Payitahta yeni yükseköğretim kurumlarının açıldığı görülmektedir. 1859 yılında Mekteb-i Mülkiyye, 1878 yılında Mekteb-i Fünun-ı Maliye ve Hukuk Mektebi, 1882 yılında Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane, 1883 yılında da Marmara Üniversitesi'nin nüvesini teşkil eden Hamidiye Ticaret Mektebi kurulmuştur. Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti resmi okullarında ticaret eğitimi veren okullar bulunmakta idi (Erdoğan, 2018). Osmanlı Devletinin o dönemde dünyada değişen ekonomik koşulların daha iyi anlaşılması amacı ile 19. yüzyıl devlet teşkilatında ticari hayatı şekillendiren ve denetleyen personelin eğitimi için gerek Osmanlı Devleti gerekse Avrupa Devletlerinin bilhassa yüksek eğitim kurumlarının müfredatlarında düzenlemeler yapılmış ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu düzenlemelerin yeterli olamayacağı anlaşılmıştır. Bu çerçevede iş dünyasına eğitilmiş personel yetiştirmek üzere sanayi ve ticaret mektepleri açılmaya başlanmıştır. Marmara Üniversitesi'nin köklü geçmişinin temelleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde iş dünyasının ihtiyaçları gözetilerek kurulan Ticaret Mektebi Alisi ile atılmıştır 14 Şevval 1277 (25 Nisan 1861) tarihli gazetelerde Ticaret Mektebi'nin açılışıyla ilgili bir ilan verildiği görülmektedir. Bu ilanda mektebin açılması ile ilgili ilk girişimin 1861 senesinde olduğu, mektebin müdür ve hocalarının dahi belirlendiği anlaşılmaktadır. Lakin mekteb o tarihte açılmamıştır. Bunun sebebi olarak da öğrenci bulunmaması olarak açıklanmaktadır (Ergin, 1977) Sultan II. Abdülhamid'in iktidarına denk gelen 1883 yılında Hamidiye Ticaret Mektebi Sultanahmet'deki binasında açılmıştır. Ticaret Mektebi'nin kuruluş kararının alınmasından hemen sonra 15 Cemaziyelahir 1300 (23 Nisan 1883)'de mektebin idare heyeti oluşturulmuş ve okulda görev alacak, eğitim verecek öğretim görevlilerinin isimleri belirlenmiştir. Hemen bunun akabinde de 25 Zilkade 1300 (27 Eylül 1883) tarihinde "Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi" hazırlanmıştır. Üç bölüm ve yirmi yedi maddelik bu Nizamname'de Hamidiye

Ticaret Mektebi'ne hangi usulde öğrenci kabul edileceği, eğitim müfredatında hangi derslerin okutulacağı, ders içerikleri, mektebin yönetim şekli ve okul idare heyetinin kimlerden oluşacağı ilişkin bilgiler, eğitim verecek müderrislerin dikkat etmesi gereken hususlar, öğrencilere uygulanacak cezalar gibi birçok konuda oldukça ayrıntılı usul ve esaslar bu yönetmelikte yer almıştır (Marmara Üniversitesi, 2021). Ticaret Mektebi'nin hazırlanan ders programının ilk senesinde öğrencilere Fransızca, Türkçe ve Rumca gramer, Hesâb, Coğrafya, Târîh, Hikmet ve kimyâ, Târîh-i tabîi, Resim, Hüsn-i Hat, Ticâret, hasılat, ilm-i ahlak derslerinin müfredat olarak verildiği görülmektedir (Evrak no: MF.MKT. 74/117). Okulda üç kısımda eğitim verildiğinden bahsedilmektedir. Birinci ve ikinci kısımda okuyan öğrencilere yüksek derecede ticaret dersleri gösterilmekte iken üçüncü kısımda okuyan öğrencilere yüksek ihtisas dersleri verilmektedir. Üçüncü kısım iktisat fakültesi olarak adlandırılmaktadır. Banka ve şirketlerin muhasebe kayıtlarını tutmak için öğrencilere İktisat, maliye ve uygulamalı muhasebe dersleri verildiği anlaşılmaktadır. Üçüncü kısımda eğitim müfredatına bankacılık ve sigortacılık ile ilgili dersler ilave edilmekte, şirketler hukuku ve yüksek muhasebe öğretilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Devletin kendi ihtiyacı için kurduğu askerî ve mülkî yönetime personel yetiştiren yükseköğretim kurumlarında sürekli eğitim yapılmıştır. Hamidiye Ticaret Mektebi'nin misyonu ise devlet kurumlarına istihdam sağlayacak nitelikli iş gücü yetiştirmenin dışında Osmanlı ticari hayatını geliştirecek mali ve iktisadi bakımdan donanımlı mezunlar yetiştirmek olmuştur. İlk ticaret mektebinin kurulması ile okul günümüzde de aynı misyonu devam ettirerek "Köklü Geçmiş, Güçlü Gelecek" mottosu ile Türkiye'nin akademik ve mesleki işgücü anlamında devlete ve özel sektöre personel yetiştiren en büyük, en eski önemli üniversitelerinden biri olmuştur. Bu amaçla incelenen arşiv belgelerinde oldukça muhtevalı bir eğitim müfredatı gözlenmiş ve ilk mezunlarını verdiği tarihten itibaren, devlet kurumlarında ve özel sektörde pek çok önemli görevler üstlenen eğitilmiş personel yetiştirilmiştir. Daha sonraları yüksek ticaret olarak adlandırılan Hamidiye Ticaret Mektebi ise, çok büyük zorluklarla kurulmuş, açıldıktan sonra bir kez kapanmış, daha sonra eğitim faaliyetine geçince dikkat çekici bir süreklilik içinde öğretimini sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde 1925 senesinde bu okulun ismi Ulum-ı Aliye-i Ticariye olarak değiştirilmiştir (Marmara Üniversitesi, 2021) Bu mektep, Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine devam ederek, tabii bir seyirle kuruluş amacına uygun olarak, önce akademi ismiyle anılan bir yüksek öğretim kurumu olmuş, akabinde bugün ülkemizin en güzide Yüksek Öğretim kurumlarından olan Marmara Üniversitesi'nin ana unsurunu oluşturmuştur. İETT arşivi 7103-03898-001 no'lu belgede Marmara Üniversitesinin nüvesini teşkil eden Ticaret Mektebi Alisi'nin, 3 Ocak 1925

tarihinde Dersaadet Tramvay Şirketi Müdüriyeti'ne bir dilekçe ile öğrencilerinin staj görmeleri için başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır. Ticaret mektebinin yazısında okulun öğrencilerinin bankalar, sigorta şirketleri ve benzeri anonim şirketlerde stajyer olarak çalıştığından bahsedilmektedir. Staj gören öğrencilerin bankerler ve büyük mağazaları işleten tüccarların yanında muhasebe kayıtlarının tutulmasında tecrübe kazandıkları anlaşılmaktadır. Bu çerçevede öğleden önce okul derslerine devam eden öğrenciler öğleden sonraki zamanlarını ticari müesseselerde uygulama yaparak değerlendirmektedirler. Belgede okul yönetiminin Tramvay Şirketine öğrencilerinin kurumlarında staj görerek tecrübe kazanmaları hususunda müracaatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Ticaret mektebi müdür vekili imzası ile yazılan yazıdan anlaşıldığı üzere okulun müfredatı öğrencilerin piyasada faaliyette olan iktisadi teşekküllere istihdam sağlamaya yönelik olduğu ifade edilmektedir. Öğrencilerin okulda öğrendikleri teorik bilgileri uygulamaya aktarmaya okul yönetiminin staj yoluyla ön ayak olduğu ve önemseydiği anlaşılmaktadır. 1925 yılında öğrencilerinin istihdamı için Belçika sermayeli Tramvay Şirketi nezdinde yapılan bu girişim, Ticaret Mektebi'nin özel sektöre yönelik eğitim politikasını ortaya koymaktadır (İETT Arşivi, Evrak No: 7103-03898-001)

“İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi tarihi süreç boyunca, Sultanahmet semtinde bulunan Hamidiye Ticaret Mektebi binasını kullanmaya devam etmiştir. Bu bina, yapıldığı tarihten 1970'lere kadar geçen sürede bazı değişiklikler geçirmiştir. Fakat bina ile ilgili en büyük felaket 1977 senesinde gerçekleşmiş, bina 1977 yılında bir kundaklama sonucu tamamen olmasa da büyük çapta yanmıştır. Bu yangında, maalesef binanın tarihi birçok unsuru yanmış ve bir kısım tarihi belgeler de bu yangında yok olmuştur” (Marmara Üniversitesi, 2021).

Bu çalışmanın amacı Hamidiye Ticaret Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili Osmanlı ve kurum arşiv kayıtları incelenerek, kapsamlı bir şekilde Ticaret Mektebi'nin misyonu ve kurumsal yapısı tarihi seyir içerisinde değerlendirerek Osmanlı Arşiv belgelerine göre, Osmanlı döneminde mektebin teşekkülünden itibaren geçirdiği süreci ortaya koyabilmektir. Bu amaçla araştırma yönteminde Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yapılan çalışma ve incelemeler neticesinde konu başlıklarına göre tespit edilen bazı belgelerin çevirisi (transkripsiyonu) ile İETT Kurum Arşivi belgeleri taranarak çeşitli çeviriler yapılmıştır. Bu bildiri bugün 138. yılını dolduran ve Marmara Üniversitesi'nin nüvesini ve kuruluşunu oluşturan, günümüzde de devlet ve özel sektöre bürokrat ve personel yetiştiren Hamidiye Ticaret Mektebi tarihi Osmanlı'da ticaret eğitiminin ve eğitim müfredatının ticaret eğitimi veren eğitim kurumları açısından

değerlendirilmiş ve Tanzimat döneminde eğitim kurumları iktisat tarihi, ticaret ve bankacılık açısından arşiv belgeleri ile incelenmiştir.

Kaynakça

Dersaadet'de bir ticaret mektebi tesisi ve Yeniköy'deki Cezayirli Sahilhanesi'nin de Mekteb-i Ticaret olarak kullanılmasına dair (Fî 6 Muharrem [12]97 20 Aralık 1879), İ.DH. 796/64573.

Dersaadet Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi Heyeti ile Heyet-i Talimiye listesi (15 Şevval 1301, 8 Ağustos 1884), Y.PRK. TNF. 1/35.

Erdoğan, A. (2018). Osmanlı Devleti'nin ilk ticaret mektebinden Marmara Üniversitesi'ne Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi. Yeditepe Yayınevi.

Ergin, O (1977). Türkiye Maarif Tarihi, cilt 3-4, s. 1131-1133, İstanbul.

Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi (Fî 25 Zilhicce sene [1]300 ve Fî 15 Teşrin-i Evvel sene [12]99, 27 Ekim 1883), A.DVN. MKL, 25/5.

Dersaadet Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi ve bununla ilgili mazbatalar (Fî 25 Zilhicce sene 300 ve fî 15 Teşrin-i evvel sene 99), İ.MMS. 77 / 3393.1.

İstanbul'da Maarif'e bağlı olarak kurulması kararlaştırılan Ticaret Mektebi'nin hazırlanan ders programının incelenmek üzere gönderildiği (Fî 8 Rebûlâhir sene 299 ve fî 15 Şubat sene 297), MF.MKT. 74 /117.

İstanbul'da devlet adına açılacak olan ve ileride bazı vilayetlerde de açılmasının gerekli olduğu bildirilen ticaret mekteplerinin tesis ve idâresiyle diğer ayrıntılara dair bir nizamnâme kaleme alınması ve öğrencilerin hangi sınıftan seçileceğinin ayrıntılı olarak bildirilmesine dair Padişah emri (Fî 12 Cemaziyelevvel [1]300, fî 9 Mart sene [12]99, 21 Mart 1883), İ.DH, 879 / 70136.

Güvemli, O. (2003). İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi. Proje Damış.

Marmara Üniversitesi 2021-2025 Stratejik Planı (2021), Erişim adresi:

<https://www.marmara.edu.tr/dosya/www/duyuru/2021/OCAK21/M.%C3%9C.%202021-2025%20Stratejik%20Plan%C4%B1.pdf>

Ticaret Mektebi Alisi (3 Ocak 1925), İETT Kurum Arşivi Y.İ.K.S.M Demirbaş No: 7103-03898-001.

Ticaret Mektebi'nin açılması münasebetiyle İdâre Heyeti'nin teşekkürü (Fî 22 Safer sene 297 ve fî 22 Kânun-ı sâni sene 95), Y.MTV.3/23.

Yeni açılacak Ticaret Mektebi için Ahırkapu Dairesi'nin tahsîsi ve gerekli tamirat masraflarının karşılanması (Fî 25 Zilkade [1]298 ve fî 7 Teşrin-i evvel [12]97 (19 Ekim 1881), MF.MKT. 71/96.

HAMİDİYE TİCARET MEKTEBİ IN THE ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract

In the 19th century some educational arrangements were made both in the Ottoman Empire and in European countries, especially in higher education institutions curriculum to train the personnel to be assigned to work on commercial affairs. Later on it was understood that these regulations would not be sufficient especially from the second half of the 19th century. Thereupon, Industry and Trade Schools started to be opened in order to train the personnel in both trade and industry. As an educational institution, Marmara University is one of the most old universities in our country's history. The foundation of the university is based on the Hamidiye Commercial School, which was established in the last quarter of the 19th century. In the second half of the 19th century, it is seen that many new higher education institutions were opened within the framework of the developments in the Tanzimat Era. The establishment of the Hamidiye Commercial School, which forms the basis of our university, manifests itself in the last quarter of the 19th century. For the first time, it is seen that on 14 Şevval 1277 (25 April 1861), an advertisement was given to the newspapers about the foundation of the trade school. During the reign of Abdulhamid II., the Hamidiye Commercial School was established in Sultanahmet in 1883. In the last period of the Ottoman Empire, continuing education was carried out in higher education institutions that to train personnel for the military and civil administration purposes established by the government for its own needs, and this continuity was not high in schools other than these. The purpose of the establishment of the Hamidiye Commercial School is to develop the country's trade and economy.

The aim of this paper is to explain with the Ottoman and Institutional archive records related to the establishment of the Hamidiye Commercial School, to evaluate the mission and institutional structure of the Commercial School in a comprehensive way, and to reveal the process that the School went through in the Ottoman time based on the Ottoman Archive documents. For this purpose various translations were made for the transcription on some archive documents. As a

result of the studies and examinations carried out in the Directorate of State Archives and the documents of the İETT Institution Archive. This paper evaluates the history of Hamidiye Commercial School, which has completed its 138th anniversary today and formed the core and foundation of Marmara University, and today provides bureaucrats and personnel for the state and private sector. In terms of educational institutions providing trade education and training curriculum in the Ottoman Empire, and the education system in the Tanzimat Era institutions were examined with archival documents in terms of economic history, trade and banking.

Keywords: Hamidiye Ticaret Mektebi, Education in the Tanzimat Era, Marmara University, History of Educational Institutions

ÖZET BİLDİRİLER

KÜRESEL BAĞLAMDA YENİLENEBİLİR ENERJİ DÖNÜŞÜMÜNÜN TÜRKİYE'DEKİ GEÇMİŞİ ÜZERİNE BİR ELEŞTİREL VE ÇAĞDAŞ TARİH ÇALIŞMASI

Aykut BERBER^a, Zafer ÇAKMAK^b

^a Prof. Dr., University of the West of England-UWE Bristol, Critical HRM and Management Studies,

Aykut.Berber@uwe.ac.uk

^bDoktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Tarihsel Araştırma, Yapıbozum

Sanayi Devrimi sonrası fosil yakıt kullanımı hızla artmış (Rodrigue, 2020), 1973'te patlak veren petrol krizi ile birlikte bazı ülkeler enerji kaynaklarını çeşitlendirme noktasında önemli adımlar atmışlardır (Karagöz ve Kavaz, 2017). Özellikle ABD 1970'li yılların başından itibaren büyük rüzgar tribünleri için araştırma/geliştirme destekleri sunmuş ve 1980'lerin başında yenilenebilir enerjiyi teşvik amaçlı politikalar doğrultusunda Kaliforniya'da binlerce rüzgar tribünü kurmuştur (Warburg, 2016). Petrol krizine ek olarak kömür, linyit, doğal gaz, benzin gibi fosil yakıtların rezervlerinin tükenme olasılığı ve artan çevre felaketlerinin de etkisiyle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim hızı daha da artmıştır. Örneğin, 1970'li yıllarda başlayan çalışmaların bir sonucu olarak Almanya, 2010 yılında "ENERGIEWENDE" girişimi aracılığıyla sera gazı salınımlarını azaltmak, enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını teşvik etmek amacıyla devrim niteliğinde bir enerji dönüşümünü başlatmıştır (Steinbacher, 2016). Türkiye'de ise bu yönelim oldukça yenidir (Yurtoğlu, 2018). Uluslararası Enerji Ajansı (İEA) verilerine göre Türkiye'de hidroelektrik harici yenilenebilir enerji kaynakları oranı 2018 yılında yaklaşık yüzde 6'lık bir orana sahipken, 2000'li yılların başında neredeyse yok denecek kadar az bir orandadır. Türkiye'de ilk rüzgar santrali kurulumu 1998 yılına (İlkılıç, 2016), güneş enerjisinin kurulu güç olarak yerini alması ise 2014 yılına tarihlenmektedir (Kılıç, 2015).

Araştırmamız, eleştirel ve çağdaş tarih araştırmalarında (critical & contemporary historical research) kabul görmüş genel ilkeler ve yöntemler (Brivati, et al., 1996; Cooke, 2003; Hassard, 2012) doğrultusunda tasarlanmıştır. Burada amaç (a) farklı bağlam ve zaman dilimlerinde var olduğu düşünülen fenomenleri ve olayları araştırmak, ortaya çıkarmak ve açıklamak, (b) şimdiki zamana ilişkin net bir bakış açısı sağlamak, (c) tekrar eden durumlara uygulanabilecek genel ilkeleri belirleyerek gelecek için planlamayı kolaylaştırmaktır (Connaway ve Powell, 2010). Verilerin elde edilmesinde raporlar, gazeteler, yönetmelikler, günlükler vb. belgeler ile birlikte, varsa o döneme tanıklık eden kişilerle görüşmeler de önemli rol oynamaktadır (Berg et al. 2016; Connaway ve Powell, 2010).

Bu doğrultuda araştırmamızın amacı Türkiye'de yenilenebilir enerji geçmişine ve ilk yenilenebilir enerji santrallerine odaklanarak, yenilenebilir enerji dönüşümünün hem küresel hem yerel bağlamda evrimini ortaya koymak ve bunun etkilerini tartışmaktır. Bu amaca bağlı

olarak üç araştırma sorumuz şunlardır: (1) Türkiye’de yenilenebilir enerji dönüşümü nasıl başladı? (2) Yenilenebilir enerjiye yönelim neden daha geç başladı ve ne gibi güçlüklerle karşılaşıldı? (3) Uzun bir geçmişe sahip küresel yenilenebilir enerji dönüşümünün Türkiye’deki yerel yansımaları nelerdir? Metodolojimiz “deconstruction of the habitual narrative” (alışılmış anlatıların yapıbozumu) (Hassard, 2012) ve “oral history” (sözlü tarih) (Perks ve Thomson, 1998) üzerine inşa edilmiştir. Öncelikle Türkiye’nin enerji tarihine ilişkin alışılmış anlatıların bir yapıbozumu sağlanmaktadır. Ardından, elde edilen temaların o döneme tanıklık etmiş kişilerle yapılan görüşmeler ve çeşitli ikincil kaynaklar aracılığıyla bir yorumsaması yapılmaktadır. Böylelikle, toplumsal gerçekliğin tarihsel olarak oluştuğu, insanlar tarafından üretildiği ve geçmiş sosyoekonomik dinamiklerin bir uzantısı olduğu düşüncesinden hareketle Türkiye yenilenebilir enerji tarihine ilişkin bir öykünün sunulması hedeflenmektedir.

Kaynakça

- Berg, B. L., Lune, H., & Lune, H. (2016). *Qualitative research methods for the social sciences* (ninth edition). Boston, MA: Pearson.
- Brivati, B., Buxton, J., & Seldon, A. (Eds.). (1996). *The contemporary history handbook*. Manchester University Press.
- Connaway, L. S., & Powell, R. R. (2010). *Basic research methods for librarians*. ABC-CLIO.
- Cooke, B. (2003). The denial of slavery in management studies. *Journal of Management Studies*, 40(8), 1895-1918.
- Hassard, J. S. (2012). Rethinking the Hawthorne Studies: The Western Electric research in its social, political and historical context. *Human Relations*, 65(11), 1431-1461.
- İlkılıç, Z. (2016). Türkiye’de Rüzgar Enerjisi ve Rüzgar Enerji Sistemlerinin Gelişimi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/2), 1-13.
- Karagöz, E.T., Kavaz, İ. (2017). *Dünyada ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, İstanbul*
- Kılıç, F. Ç. (2015). Güneş Enerjisi, Türkiye’deki Son Durumu ve Üretim Teknolojileri. *Mühendis ve Makina*, 56(671), 28-40.
- Perks, R., Thomson, A. (1998). *The oral history reader*. Routledge.
- Rodrigue, J. P. (2020). *The Geography of Transport Systems—Chapter 4—Transport, Energy and Environment*
- Steinbacher, K. (2018). *Exporting the Energiewende: German renewable energy leadership and policy transfer*. Springer.
- Warburg, P. (2016). *Harness the Sun: America’s Quest for a Solar-Powered Future*. United States: Beacon Press.

Yurtoğlu, N. (2018). Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34(98), 227-280.

TÜRK İŞLETME TARİHİNDE BİR PORTRE: SITKI DAVUT KOÇMAN

Serkan DİRLİK^a, Serhat TÜRKEN^b

^a Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
İstanbul, Türkiye,

sdirlik@mu.edu.tr

^b Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
İstanbul, Türkiye

Anahtar Sözcükler: İş insanı portresi, Sıtkı Davut Koçman, Hayırseverlik

Bu bildirinin amacı, ismi yaptığı yardımlardan dolayı Türkiye’de bir devlet üniversitesine de verilen hayırsever iş adamı Sıtkı Davut Koçman’ın işletmeciliğini ve yöneticiliğini inceleyerek genel olarak Türkiye’deki işletmecilik bağlamının belirli bir dönem aralığındaki özelliklerinin ülkedeki girişimciliği nasıl etkilediğini Sıtkı Davut Koçman’ın girişimciliği ve işletmeciliği üzerinden anlamaya çalışmaktır. Ayrıca bildiride Sıtkı Davut Koçman’ın iş faaliyetlerinde ilişkisiz çeşitlenme stratejisini tercih ederken niçin holdingleşmediği de anlaşılmaya çalışılmıştır. Çeşitlenen fakat Türkiye’deki iş sisteminde öne çıkan iş adamlarının yaptığı aksine çeşitlenen iş faaliyetlerini bir çatı altında toplamayan bir girişimci olması nedeniyle Sıtkı Davut Koçman’ın işletmeciliğinin ilginç bir örnek olduğu da belirtilebilir. Niçin farklı iş alanlarına yöneldiğini ve bu farklı iş alanlarındaki faaliyetlerini tek bir çatı altında toplamadığını anlamanın, Türkiye’deki işletmecilik yazını açısından birkaç faydası olabilir. Bunlardan ilki, Türkiye’deki iş sisteminde faaliyet gösteren işletmelerin büyümenin bir yolu olarak tercih ettikleri farklı iş alanlarına yönelmenin sebeplerini değerlendiren yazına, bir örnek iş adamının incelemesi ile, ilave bir değerlendirme sağlayabilir. İkincisi, Sıtkı Davut Koçman’ın farklı iş alanda faaliyet gösteren işletmeler kurmasına rağmen, niçin diğer birçok iş adamının yaptığı gibi faaliyetlerini bir holding çatısı altında toplamaması değerlendirerek, holdingleşmemenin gerisinde yatan nedenleri değerlendirmemize yardımcı olabilir. Ayrıca bu bildiride, Sıtkı Davut Koçman’ın hem birlikte çalıştığı kişilere karşı göstermiş olduğu iyiliksever tavır hem de toplumsal sorumluluk bilinciyle yapmış olduğu faaliyetlere ilişkin bazı örnekler belirtilerek de onun şahsiyetine ait olumlu özelliklere vurgu yapılmıştır. Bu olumlu özellikleri değerlendirmenin gerekçesi kuramsal bir sorunsalın çözümüne katkı sağlama amaçlı olmayıp, iyiliksever ve demokratik bir yaklaşımla işletmecilik yapmanın uzun yıllar geçse de o iş insanının birlikte çalıştığı kişiler tarafından hatırlanabileceğini ve buna kıymet

verilebileceğinin gösterilmesinin istenmesi olarak belirtilebilir. Böylelikle Sıtkı Davut Koçman'ın sadece işletmeci yönü değil insani yönü de birlikte ele alınmış olacaktır. Çalışmada öncelikle Sıtkı Davut Koçman'ın faaliyet gösterdiği sektörler, o sektörlerde ortağı olduğu işletmeler belirtilerek ortaya konmuştur. Daha sonra Sıtkı Davut Koçman'ın iş yaşamını gözlemleyebilmiş iki kişiyle yapılan mülakatlar ile o sektörlere niçin girdiği ve işletmecilik yaşamında nasıl bir insan olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan mülakatlara dayalı olarak niçin çeşitlenen faaliyetlerini tek bir çatı altında toplamadığı da tartışılmıştır.

YOK OLAN ASLA YOK OLMAYABİLİR: TÜRKİYE’DE EL YAPIMI ZİL İMALATI ATÖLYELERİN DOĞUŞU, YOK OLUŞU, YENİDEN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Serkan DİRLİK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
İstanbul, Türkiye,

sdirlik@mu.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Zanaat, Zil İmalatı.

Son yıllarda zanaat temelli sektörlerin yeniden canlanmasına ilişkin çalışmaların yazında fark edilir bir artış içinde olduğu görülmektedir (örneğin, Chiles, Meyer and Hench, 2004; Gustafsson, Jääskeläinen, Maula and Uotila, 2015; Delmestri and Greenwood, 2016; Raffaelli, 2019; Kroezen and Heugens, 2019). Bu çalışmalar temel olarak teknolojik gelişmelerle birlikte yok olmaya yüz tutan bir zanaatkarlık sektörünün nasıl yeniden canlandığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada da bizde miras olarak kalan zanaat temelli bir ürün olan Zil’in Türkiye’de nasıl yok olmanın eşiğine gelmişken yeniden canlanarak bir iş koluna dönüştüğü bir vaka çalışması ile ortaya koyacağız. Vaka çalışmamız, Türkiye’de ilk kez bir Ermeni ailesi olan Zildjian (Zilciyan adı Türkçede zil yapımcısı anlamına gelir) tarafından başlatılan el yapımı zil imaları iş kolunun ortaya çıkışına ve büyümesine odaklanmaktadır. Zildjian’ın Türkiye’den ABD’ye göç ederek ABD ve Kanada’da zil işi kuran aile üyelerinin hikayesi çok iyi belgelenmiş olsa da (örn. Navin, 1949, Pinksterboer, 1992; Cohan, 1999; VanHecke, 2011; Anwar ve Tariq 2011), Zildjian’ın aile üyelerinden birinin Türkiye’de kalıp vefat etmesinden kalan Türk zil üreticisi firmaların ortaya çıkışı ve büyümesi yeterince incelenmemiştir. Mevcut çalışmanın amacı, zanaat temelli iş kollarının veya örgütsel toplulukların ortaya çıkışına ilişkin literatür ışığında Zilciyan ailesinin mirası olan el yapımı zil imalatını tarihsel olarak göstermektir. Çalışmamız ayrıca endüstrilerin yaşam seyrine ilişkin teorilerin zanaatkarlık sektörleri açısından doğrusal bir biçimde işlemeyebileceğini göstermesi açısından da yazına bir katkısı olmaktadır.

Kaynakça

Anwar, S.T., & Tariq, S. M. (2011). Evolution of entrepreneurship and organizational configurations at Zildjian, 1623–2010. *Journal of International Entrepreneurship*, 9, 175-194.

- Chiles, T. H., Meyer, A. D., & Hench, T. J. (2004). Organizational emergence: The origin and transformation of Branson, Missouri's musical theaters. *Organization Science*, 15, 499–519.
- Cohan, J. (1999). *A history of the legendary cymbal makers*. Milwaukee, WI: Hal Leonard Publishing Corporation.
- Delmestri, G., & Greenwood, R. (2016). How cinderella became a queen: Theorizing radical status change. *Administrative Science Quarterly*, 61, 507–550.
- Gustafsson, R., Jääskeläinen, M., Maula, M., & Uotila, J. (2015). Emergence of industries: A review and future directions. *International Journal of Management Reviews*, 18, 28–50.
- Kroezen, J. J., & Heugens, P. P. M. A. R. (2019). What is dead may never die: Institutional regeneration through logic reemergence in Dutch beer brewing. *Administrative Science Quarterly*, 64, 976–1019.
- Navin, T. R. (1949). World's leading cymbal maker: Avedis Zildjian Company. *Bulletin of the Business Historical Society*, 23, 196-206.
- Pinksterboer, H. (1992). *The cymbal book*, edited by R. Mattingly. WI: Hal Leonard Publishing Corporation.
- Raffaelli, R. (2019). Technology reemergence: Creating new value for old technologies in Swiss mechanical watchmaking, 1970–2008. *Administrative Science Quarterly*, 64, 576–618.
- VanHecke, S. (2011). *Raggin', jazzin', rockin': A history of American musical instrument makers*. Honesdale, PA: Boyds Mills Press.

TÜRKİYE’NİN İŞLETMECİLİK TARİHİNDE BİR VAKA: BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE İŞÇİ ŞİRKETİ HAREKETİNİN BAŞARI DURUMUNUN KURULMUŞ İŞLETMELER ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Yener PAZARCIK

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Çanakkale, Türkiye,

ypazarcik@comu.edu.tr

Anahtar Sözcükler: İşçi Şirketi, Halk Şirketi, Anonim Şirket, Şirket Ömrü

Türkiye’de 1961 yılında kitlesel olarak başlayan Avrupa ülkelerine işçi göçü, beraberinde pek çok büyük değişimin öncüsü olarak kabul edilebilir. Sosyal yaşamda, iş, eğitim hayatında ve akla gelebilecek her türlü kamusal alanda etkileri nesillerdir yaşanan, hissedilen bu göç, günümüze gelene kadar çok sayıda akademik çalışmanın konusunu oluşturmuştur (Abadan, 1979; Akyol, 1977; Demirel: 1977; Gökmen, 1972; Tuna, 1977; Çöloğlu, 1984; Apak, 1993; Üçışık, 2014; Yılmaz, 1993; Pazarcık ve Erol, 2018, Pazarcık, 2019).

Öncelikle, göç edilen ülkelerde tutunmaya çalışan Türk işçileri, zaman geçtikçe para kazanmaya, birikim yapmaya ve yerleşik olmaya başlamışlardır. Türk işçiler zaman geçtikçe, elde ettikleri gelirleriyle, gelecek planlarıyla, sosyal hayata etkileriyle hem göç edilen ülkede hem de anavatanda pek çok kişi ve kurumun ilgisini çekmişlerdir.

1964 yılında Almanya’da bir kahvehanede başlayan bilinen adıyla İşçi Şirketleri (Mortan, 1982: 8), Federal Almanya başta olmak üzere diğer işçi göçüne kapı açan Avrupa ülkelerindeki Türk işçilerinin biriktirdikleri kazançlarının Almanya ve özellikle de Türkiye’de bir araya getirilerek anonim şirketler oluşturulmasına dayanan bir girişimcilik hareketi olarak kabul edilebilir. Türkiye’nin kalkınması, bölgesel kalkınmışlık farklarının azaltılması, göç edilen ülkeden kesin dönüş yapan işçilerin anavatanda istihdamı, dönemin ithal ikameci kalkınma politikalarının işletilmesi gibi pek çok motivasyonla başlayan bu hareketin ilk örneklerinin kurulmaya başladığı 1965 sonrasında Türkiye ve Almanya’da 400’den fazla işçi/halk şirketi kurulma girişimi olmuş ve yaklaşık 226’sı kuruluşlarını tamamlamışlardır (Çöloğlu, 1984: 30).

Çalışma ile 1965 yılında itibaren kurulmuş İşçi/Halk Şirketi olarak kabul edilen anonim ortaklıkların günümüz görünümü hakkında bilgi verilecektir. Literatürde şirket ömürleri ile ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur (Adizes, 1989; Baraz, 2010; Dil, 2016; Perez, 2015; Yazıcı, 2015). Bu çalışma ile farklı kuruluş tarihleri olsa da faaliyetini sürdürenler, sona erenler, şirketlerin

başlangıç ve günümüzdeki ortaklık yapıları, hukuki yapılarındaki değişimler, ne kadar süre faaliyette kaldıkları, buldukları coğrafya ve faaliyette oldukları sektörlerle ilişkili olarak araştırma sonuçlarına üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır. Kuruluşunu tamamlanmış olarak kabul edilen 226 Halk Şirketi hakkında veriler, kurumsal internet siteleri, yazılı basın arşivi, ilgili odalara ait web siteleri, ticaret sicil gazeteleri vb. üzerinden elde edilecektir. Elde edilecek veriler karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılabilecek biçimde kategorize edilecektir.

Çalışma sonucunda ülkemiz için özel bir vaka olan İşçi/Halk Şirketi hareketinin yaşanan ve yaşanmakta olan sürecinin kurulmayı tamamlamış örnekleri üzerinde değerlendirilmesi yapılacak ve ülkemizde bu vaka ile ilgili olarak ortaklıkların başarı durumları, sektörel/bölgesel görünüm, girişimlerin ilk yatırım miktarları, ortaklıkların hukuki değişimleri, günümüzde hala var olanlarının başlangıç noktaları ile ilgili kıyaslanmaları üzerinden geçmişe dair tespitleri ve geleceğe dönük projeksiyonlar oluşturacaktır. Çalışma ile bu vakadan hareketle, “geç sanayileşen” olarak değerlendirilen (Buğra, 2016) Türkiye’nin sanayileşme çabalarının başlangıcı ve geldiği nokta, İşçi/Halk Şirketleri üzerinden bir genel değerlendirme ile ele alınacaktır. Ayrıca çalışma ile anonim şirketlerin ülkemizdeki ömürleri üzerine de yapılmış çalışmalar üzerinden bir kıyas getirilecek, işçi/halk şirketlerinin Türkiye’deki şirket ömürleri meselesi üzerinden gerçekten de bir “başarısızlık öyküsü” olup olmadıkları üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (1976). Turkish Workers in Europe 1960-1975: A Balance Sheet Of Achievements and Failures. E.J. Brill, Leiden, Netherlands.
- Apak, S. (1993). Yurt Dışındaki İşçi Potansiyeli ve Türkiye ekonomisi. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Akyol, S. (1977). Yurtdışında çalışan işçilerimizin kurdukları işletmelerin yatırım sorunları: Yurt dışında çalışan işçilerimizin Türkiye’de kurdukları işletmelerin yatırım finansman ve yönetim sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul, ss.71-84.
- Baraz, B. (2010). Kıdemli aile işletmeleri: Eskişehir’deki genel görünüm. 4. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı. 25-35. 16-17 Nisan, İstanbul.
- Buğra, A. (2016). Devlet ve İşadamları. İstanbul: İletişim Yayınları (10.Baskı).
- Çöloğlu, H. (1984). Yurt dışındaki Türk işçileri ve tasarrufları. Gazi Üniversitesi Yayınları, Yayın no:35, Ankara.

- Demirel, A. (1977). İşçi Şirketlerinin Finansman ve Yönetim Sorunları: Yurt Dışında Çalışan işçilerimizin Türkiye’de kurdukları İşletmelerin Yatırım Finansman ve Yönetim Sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul, ss.87-97.
- Dil, E. (2013). Strateji Perspektifinden Örgütsel Uzun Ömürlülüğün Araştırılması: Asırlık Firma Çoklu Örnek Olayı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökmen, O. (1972). Federal Almanya ve Türk İşçileri. Ayyıldız Matbaası: Ankara.
- Mortan, K. (1982, 29 Mart). Boğulan güç: Halk şirketleri. Cumhuriyet, s.8.
- Pazarcık, Y, Erol, M. (2018). İşçi Şirketleri: Türkiye’de Yerli Sermaye Oluşturma Çabaları. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (09/2018), 105-138.
- Pazarcık, Y. (2019). Türkiye’de İşçi/Halk Şirketleri Sürecinin Türksan ve Hastaş Vakaları Üzerinden İncelenmesi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 14(2), 191-212.
- Perez, P. F. (2015). The Endurance of Family Businesses, Cambridge University Press.
- Tuna, O. (1977). Dış ülkelerde çalışan işçilerimiz ve işçi şirketleri: Yurt dışında çalışan işçilerimizin Türkiye’de kurdukları işletmelerin yatırım finansman ve yönetim sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul.
- Üçışık, F. (2014). İşçi Şirketleri Sorunu. Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Yazıcı, S. (2015). Yüzyıllık Hikâyeler. Yüzyıllık markalar Derneği Yayını.
- Yılmaz, C. (1993). Türkiye’de Kırsal Sanayinin Desteklenmesi ve İşçi Şirketleri Örneği. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(1), 305-334.

KAHVE BREZİLYA'DAN GELİR: 1932-1946 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE KAHVE İNHİSARINA YÖNELİK MİKRO TARİHSEL BİR İNCELEME

Burak KÜLLİ

İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye,
burak.kulli@istanbul.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Kahve, Brezilya Kahvesi Türk Anonim Şirketi, İnhisar, Takas Usulü

Kahve, 1544'te itibaren Türk kültüründe önemli bir yer tutmaya başlamıştır ve kahvehane gibi kültürel bir kurumun doğmasına da öncülük etmiştir (Yaman, 1942: 671-672/740). Avrupa kültüründe ise Venedikliler ile 17. Yüzyılda itibaren kahve önemli yer edinmiş ve tüm Avrupa'da yayılmıştır. 18 ve 19. asır boyunca, Avrupalıların koloni ve sömürgelerinde kahve üretimini teşvik etmesiyle bu uzun ve yavaş süreçte Yemen ve Habeşistan'daki kahvenin önemi azalmış (Poncet, 1709), öncüsü Avrupa olmak üzere diğer ülkeler, yönlerini Brezilya başta olmak üzere Latin Amerika ülkelerine çevirmiştir (Topik: 2000: 643). Türkiye'de cumhuriyet dönemiyle birlikte gelişen milliyetçi kültürel yapı kahvehane kurumunun yapısını değiştirse de (Taştan, 2009: 72), kahveye olan talep devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kahve tüccarların kişisel ticari çabaları ile Türkiye'ye Avrupa'nın büyük liman kentleri üzerinden kahve getirmiştir. Ancak, kahve fiyatlarındaki dalgalanma kahvehaneciler ve halk tarafından tepki almış ve bunun üzerine hükümet soruşturma yapmıştır. 1932 yılı itibarıyla ise kahvenin İnhisar İdaresi (Tekel) tarafından yurda sokulması yönünde harekete geçilmiştir. Bu çalışmada, 1932-1946 yılları arasındaki erken Cumhuriyet Dönemi ve 2. Dünya Savaşı döneminde İnhisar İdaresi tekelindeki kahve piyasasının çevresel değişimlerden nasıl etkilendiği ve kahvenin inhisarını etkin kılmak, devam ettirmek, kabulünü sağlamak için ne gibi önlemlerin alındığının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, Peltonen'in 2001 tarihli Clues, Margins and Monads, The Micro-Macro Link In Historical Research adlı çalışmasında yararlanılarak özeldeki ipucu, satır araları (margins) ve ufak hikâyelere (monads) şu ekseninde incelenmiştir: 1929-1948 yılları arasındaki Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri'nde ve Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde "kahve" etiketiyle arama yapılmıştır. Burada, 1932-1946 dönemi arasında ön plana çıkabilecek olan farklı önem düzeyine sahip 22 dokümana ulaşılmıştır. İpucu, satır aralarına ve hikâyelere ulaşmak için her bir dokümanın 15 gün öncesi ve 7 gün sonrasına ait süreç İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi'nde yer alan gazetelerde tek tek taranmıştır. Yaklaşık 15 yıllık süreci kapsayan incelemede konuya ilişkin

farklı önem derecelerine sahip 63 habere ulaşılmıştır. Bu 63 haberin bulgularında hükümet, dış ülkeler -ticari anlaşmalar, ülke girişimleri, münferit ticaret adamları-, aracı ve ticaret adamları ile halk arasındaki ilişkilere değinilmiştir. Araştırmada bu bulguların, tarihsel ve mantıksal düzende araştırma yapısına oturtulması sağlanmıştır.

Kaynakça

- Peltonen, M. (2001). Clues, Margins, And Monads: The Micro–Macro Link in Historical Research. *History and Theory*, 40(3), 347-359.
- Poncet, C. J. (1709). *A Voyage to Ethiopia, Made in the Years 1698, 1699, and 1700: Describing Particularly that Famous Empire; as Also the Kingdoms of Dongola, Sennar, Part of Egypt, & with the Natural History of Those Parts*. W. Lewis.
- Taştan, Y. K. (2009). Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü. *Gazi Akademik Bakış*, (04), 53-87.
- Yaman, T.M. (1942). Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler. *Türk Etnografya Dergisi*. 667-774.
- Topik, S. C. (2000). Coffee anyone? Recent research on Latin American coffee societies. *Hispanic American Historical Review*, 80(2), 225-266.

COFFEE COMES BRAZIL: A MICRO-HISTORICAL REVIEW OF COFFEE EXCLUSIVITY IN TURKEY BETWEEN 1932-1946

Abstract

Coffee, starting from 1544, has been a cultural symbol in Turkish culture, and it led to set of coffee shop-like institutions (Yaman, 1942: 671-672/740). Coffee, with the Venetian merchants, had been significant trade stock in European culture in the seventeenth century, and in a short period, it spread alongside Europe. During the eighteenth and nineteenth centuries, the importance of Yemeni and Abyssinia coffees decreased (Poncet, 1709). The reason was that European countries turned faces to their colonies and promoted that colonial to the agriculture of coffee. In that period, the trade direction of coffee changed. Pioneering European countries, most countries redirected their routes to Latin American countries, especially Brazil (Topik: 2000: 643). With the acceptance of the republican regime in Turkey, the cultural structure of coffee shops changed (Taştan, 2009: 72). However, requests for coffee increasingly went on. In the first years of the republican regime, coffee had been brought to Turkey through the important port-cities of Europe with the individual commercial efforts of coffee traders. However, these individual attempts caused fluctuation in coffee prices. With the objections of the coffee shop owners and people, the government launched an investigation on the coffee trade. In 1932, it decided to continue the coffee trade under the control of İnhisar İdaresi (Monopoly Administration).

This research aims to show how the coffee trade under the monopoly İnhisar İdaresi affected environmental changes between 1932-1946, during the early Republican period of Turkey and WW2. Besides, this research aims to show taken measurements to make the coffee trade monopolize. In this context, using Peltonen's 2001 work Clues, Margins and Monads, The Micro-Macro Link in Historical Research, the specific clue, margins, and monads have examined in the following: “coffee” keyword has searched on state archives, both presidency archives, and foreign ministry archives. It has reached 22 documents on the different importance levels between the 1932-1946 periods. To reveal clues, read the between lines, and stories each document has browsed on the newspaper that found on the Istanbul University Retrospective from The Newspaper Project (İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi). In the review covering an approximately 15 years-long period, 63 news related to documents has reached. At findings of the news have reached ties, connections, and agreements in the following: government and foreign countries relationships -commercial agreements, country enterprises, individual attempts-, intermediaries, traders, and public requests. Findings in the research have ensured that placed to research structure under the logical order.

Keywords: Coffee, Brazil Coffee Turk Inc., Monopoly, Exclusivity, Trading

CADDE-İ KEBİR'DEN MULTİPLEKS SİNEMA SALONLARINA; TÜRKİYE'DEKİ SİNEMA SALON İŞLETMECİLİĞİNİN TARİHİ, GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Murat TOPALOĞLU^a, Ebru Özer TOPALOĞLU^b

^a Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı
Bölümü, Eskişehir, Türkiye,

mtmurattopaloglu@gmail.com

^b Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe
ve Finans Yönetimi Bölümü, Konya, Türkiye

Anahtar Sözcükler: Sinema, Salon İşletmeciliği, Türk Sinema Tarihi

1914 yılında Türkiye'nin sinema ile tanışması ve resmi kurumlar ağırlıklı üretim yıllarının ardından gelen Muhsin Ertuğrul tekeli dönemi, üretim tarzı açısından Türk sineması karakteristiğini ortaya çıkarır. İlk özel yapım evleri, aynı zamanda ithalatçılık/işletmecilik yapan şirketlerdir (Kemal Film ve İpek Film). Üretim için gerekli sermaye, sinema sektörü içinden ithalat, dağıtım ve işletmecilikten gelmiştir. Burada temel belirleyici faktör, seyirci tercihleri olmuştur. Ne zaman yerli filmlere ilgi artmışsa ithalat ve işletmecilikle uğraşan şirketler, yapım alanına el atmışlardır. Sinema yapısı gereği teknolojiden yararlanarak var olan ve yaygınlaşan bir sektördür. Teknoloji ile üretilen bir ürün olması, sürekli bir dönüşüm sürecinde olduğunu göstergesidir.

1948 yılında sinema biletlerinde yer alan rüsum vergisinde yapılan indirimle film sayısı artmaya başlamış ve sektöre yeni yapım evleri katılmaya başlamıştır. Bu artış Türk sinemasını sektör olmaya doğru yönlendirmiştir. Bu dinamik yeniden işletmecileri yeniden yapımcılığa yönlendirmiştir. Sinema Pursantaş, amortisman ve salon ayakları gibi kendi kurallarını oluştururken ham film ve teknik malzeme konusunda sorunlar yaşamıştır. 1960'lı yıllar bölge işletmeciliği anlayışının hakim olduğu bir üretim dönemi haline gelmiştir. Türk sinemasına özgü bu işletmecilik anlayışı bölgelerdeki sinema salonlarındaki işletmecilerin verdiği avansla yapımcıları yönlendirmiş film yapımcılarının bono sistemi diye bilinen bir yöntemle eserlerini üretmesi sağlanmıştır. Böylece hem yapımcı hem de sinema salon işletmecisi bir sonraki filmi garanti altına alarak işletmenin devamlılığını sağlamıştır. Söz konusu işletmecilik anlayışı sayesinde Türk sineması Altın Çağ olarak adlandırılan bir döneme girmiş ve 70'li yılların ortasına kadar yılda 300 filmin üretildiği büyük bir sektör haline gelmiştir. 70'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin yaşadığı öğrenci hareketleri ve sokak olayları ile birlikte

televizyonun yaygınlaşması seyircinin sinemadan koparak evlerine çekilmesine sebep olmuştur. 1980’li yıllarda özellikle 24 Ocak Ekonomik Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi’nin etkisiyle sinemada yapımcılık ve işletmecilik anlayışı bambaşka bir hal almıştır. Yapımcılar artık video film işletmeciliği tarzına dönmüş, sinema salonları kapanmış ve bölge işletmeciliği anlayışı yerini video işletmeciliğine bırakmıştır. 1980’li yılların sonunda Amerikan film dağıtım şirketleri yasada yapılan değişiklikler sayesinde Türkiye’ye girmiş ve sektörü büyük bir etki altına almışlardır. Eski büyük sinemalar kapanmış yerli film üretimi azalmıştır. Bu doğrultuda, çalışmada 1950’li yıllardan hareketle Türkiye’deki tek perdeli büyük cadde ve yazlık sinemalardan çok perdeli küçük kompleks sinemalara doğru geçen 1950’den itibaren başlayarak günümüze ulaşan 70 yıllık Türkiye’nin sosyo ekonomik dönüşüm süreci Türk sinema salon işletmeciliği üzerinden bir inceleme yapılarak araştırılmak amaçlanmıştır.